

РАВШАН

Айтувчи:

ӘРГАШ ЖУМАНБУЛУБУЛ УҒЛИ

Еляб олувчи ва нашрга тайёрловчи:

ХОДИ ЗАРИФ

Бурунги ўтган замонда, эл-юрти омонда, ўзи қибла томонда, Бухородан тўбанда, Така Ёвмит деганда, Ёвмит элида, Чамбилнинг белида Гўрўглибек даврини суриб ўтди, душманнинг додини бериб ўтди. Қирқ йигитни йигиб, довули туйиб, олтин пиёлага майлар қуйиб, араққа болни қотиб, болга арақни қотиб, қирқ йигитни йигдириб, силовсин тўн кийдириб, кунига кечкисни сергўшт қиланб, сермойли паловга тўйдириб, семиз қўйдан сўйдириб, кўпкарисини чоптириб, оломонга ола сарпо ёптириб, эл-халқнинг кўнглини топтириб, Юнус билан Мисқол парини Кўҳи Қофдан, Ирам боғидан келтириб, пари билан ўйнаб-кулиб, даврини суриб, умр ўтқарар эди.

Гўрўглибекка худо фарзанд бермади, оти ўчмади. Шунда Гўрўглибек: «Асли тақдир-қисматда бизга фарзанддан тақсим бўлган йўқ экан» деб тақдирга тан бериб, Ҳасанхонни Ваянгандан, Авазхонни Хунхордан олиб келиб икковини улим¹ деб, искасам гулим деб, жону дилим деб, тобутимнинг чегаси, эл-юртимнинг эгаси, ўлсам меросхўрим деб, иккови билан кўнглини хуш қилиб, шуларга бино қўйиб, «болам-бўтам» деб парварииш қилар эди.

Авазхонни Оға Юнус пари «ўғлим» деб ёқасидан солиб, этагидан олиб эди; Ҳасанхонни Мисқол пари ёқасидан солиб, этагидан олиб эди; икки пари икковининг энаси бўлиб эди. Парилар икковига бино кўйиб, бо-

---

¹ Уғлим

лам деб суйнб, ҳар қайси уйларидан парвариш қилиб тарбия қилар эди.

Икковини катта қилди. Авазхон билан Ҳасанхон ҳам шер ҳайбатли, йўлбарс келбатли, қоплон юракли, арслон билакли йнгитлар бўлди. Гўрўглибекнинг ҳам ўғилларидан кўнгли тўлди.

Ҳасанхон Арзрумдан хон Даллини олиб қочиб, қирқ кун шоҳона тўйлар бериб, ўз расм-русмлари билан олди. Авазхонга Гулқиз деган бир барно сулув олиб бериб, уйини тушириб бериб, даврини суриб юра берди. Ҳасанхонга хон Даллидан бир ўғил пайдо бўлди. Гўрўглибек тўйлар қилиб, отини Равшанбек қўйди. [Гўрўглининг отасининг оти Равшан эди. «Отамнинг оти йўқолмасин» деб, Равшанбек қўйди.]

Авазхон бир-икки йилдан сўнг бир қизли бўлди. Гўрўглибек қувониб, суюниб бунга ҳам тўйлар қилиб, отини Гуланор қўйди. Энагалар парвариш қилиб, боқиб, бачаларни тарбия қилиб катта қилди. Бачалар бирдан иккига кирди, «ота-эна» дегудай бўлди, ошу нон берса, егудай бўлди, у ёқ-бу ёққа бориб кегудай бўлди. Иккидан учга, тўртга кирди, икковини бир мактабга берди. Иккови ҳам ўқиб, мулла бўлди.

Кунлардан бир кун Гўрўглибек парилар билан ўтириб эди, Равшанбек айни ўн уч ёшида, зарли қалпоқ бошида, юзи ярқираб, кокили тирқираб эшикдан салом бериб борди. Гўрўглибек Равшанбекни кўриб димоги чоғ бўлиб, париларга қараб айтди: «Хў парилар, менинг кўнглимга бир гап келди, сизларга айтайин, сизлар нима дейсизлар. Менинг ўзимга шу ишим жуда хуш келди, парилар, сизларга ҳам хуш келар. Мен Авазхон билан Ҳасанхонни қуда қилайин, Гуланоржонни Равшанжонга фотиҳа қилайин, ўзим совчи бўлайин, бугун борайин. Мол ҳам ётга кетмасин, бола ҳам ётга кетмасин».— деди.

Унда парилар: «Жуда яхши бўлади. Бизларга ҳам бу сўзингиз ёқди, яхши айтдингиз бу гапди»,— дейишиб, қувонишиб қолди.

Гуланор кўп сулув: яхши суратли, ширин сўзли, қуралай кўзли, тор биқин, ўрта бўйли, узун ўйли, кенг кўкрак, хушхаёл, зеҳни тез, серфаҳм қиз эди. Равшанбек унинг билан мактабда бирга ўқиганда, кўзининг остига босиб қўяр эди.

Гўрўглибекнинг бу сўзи Равшанбекка ҳам ёқиб кет-

ди. Ичда айтди: «Қизини берса яхши: бу қизини бермас, бобомнинг сўзини синдирар»,— деб қўйди.

Гўрўглибек парилар билан маслаҳат қилиб, Авазхон ўглининг қошига совчи бўлиб бора берди. Шунда Равшанбек қоралаб, бобосининг орқасидан бора берди.

Авазхон қараса, Гўрўглибек отаси келаётибди. Шунда отасининг олдига чиқиб, меҳмонхонага тушириб «Хуш келдингиз» деб дастурхон ташлаб, нозу неъматни тўкиб, қанд устига новвот, шира устига шарват, зиёфат устига зиёфат қилиб, отасини сийлаб хизмат қилиб турди. Гўрўглибек ўғлидан димоғи чоғ бўлиб, кайфи тўғри бўлиб ўтирди.

Авазхон полвон отасига зиёфатлар қилиб, отасининг келган сабабини билмоқлик учун жойидан туриб, пойгага ўтиб, дасти алифлом қилиб, гарданини хам қилиб, отасига қараб, «Йўл бўлсин», деб бир сўз қотиб турибди:

Сўрасанг, Такали Евмит ал бўлсин,
Қуш солсанг, сўнаали ўрдак кўл бўлсин.
Маккамсан, Мадинам, юртнинг эгаси,
Қаддингдан, валлаамат, сизга йўл бўлсин?

Вилоятинг-юртинг Чамбилбел бўлсин,
Қўлингда очилган қизил гул бўлсин.
Бир сабабман кепсан ўрдахонама,
Маккамсан, Мадинам — отам, йўл бўлсин?

Сўзга кетган майин ширин тил бўлсин,
Подшоларнинг етагида фил бўлсин.
Не сабабман келдинг ўрдахонама,
Валлааматим отам, сизга йўл бўлсин?

Ери ўлса не санамлар тул бўлсин,
Душманингда қайгу, ваҳм мўл бўлсин.
Қаддингдан, йўл бўлсин, юртнинг эгаси,
Маккамсан, Мадинам — отам, йўл бўлсин?

Кумуш бўлар тарлон қушнинг чегаси,
Гўла бўлар бедов отнинг тўқаси,
Маккамсан, Мадинам — қиблагоҳимсан,
Қаддингдан, йўл бўлсин, юртнинг эгаси?

Арила билмади тоғларнинг қори,
Тирама пишади боғнинг анори.

Маккамсан, Мадинам — қиблагоҳимсан,
Қаддингдан, йўл бўлсин, элнинг сардорн?

Кўп гап келди, ота, бугун ўйима,
Сўз айтаман сиздай валламатима,
Қаддингдан, йўл бўлсин, юртнинг эгаси?
Бир сабабли меҳмон кепсан уйима.

Подшолар бошига қўяр тожини,
Элдан олар закотиман божини.
Не сабабман келдинг ўрдахонама?
Ота, айтгин келганингнинг важини.

Узинг мардсан, Гиротингни елгансан,
Ғаним бўлса, нимта-нимта бўлгансан.
Қаддингдан, йўл бўлсин, юртнинг эгаси?
Валламатим, не иш билан келгансан?

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солнинг гапимнинг пайвастига,
Қаддингдан, йўл бўлсин, юртнинг эгаси?
Кўнган қадамларинг дийдам устига...

Унда Гўрўглибек димоғи чоғ бўлиб, гул-гул очилиб,
вақти хуш бўлиб, юраги тошиб, бол Авазга қараб, мур-
тинин бураб: «Буни сен яхши айтдинг, ўзбекка «йўл
бўлсин» деган сўз гапнинг ўроли бўлади; илгариларда
бир одам менга «йўл бўлсин демадинг» деб, арав уриб
кетган»,— деб бир сўз айтаётир:

Чорҳоким эмасман, Чамбилгадир хон,
Азаматга бердим қарк терн қалқон.
Бир сабабли меҳмон келдим ўрдангга,
Йўл бўлса, ўзингдан бўлсин, Авазхон.

Мен ўлсам сеники Чамбил элатим,
Ҳарна борим, бари арқон давлатим,
Бир сабабли меҳмон келдим уйингга,
Йўл бўлса, ўзингдан бўлсин, фарзандим.

Қаладан қалампир юклар қалачи.
Ҳар хил исли бўлар тоғнинг оғочи.

Йўл бўлса, ўзингдан бўлсин, фарзандим,
ВаллаMAT келибди ўзингга совчи.

Тароқман таралар қизларнинг сочи,
Шоҳлар олар влдан закот ҳам божи.
Йўл бўлса, ўзингдан бўлсин, Авазхон,
ВаллаMAT келибди ўзингга совчи.

Отанг келди сенинг сўзинг олмаққа,
Кўнглидаги сирич баён қилмоққа,
Шул сабабли меҳмон келдим уйингга!
Ҳасанман ўзингни қуда қилмоққа.

Етти ёшда олиб келдим ўзингни,
Қўлимдан кўп единг ошу тузимни,
Отанг келди, болам, ўзингга совчи,
Равшанга бер Гуланордай қизингни!

Отангинг, фарзандим, тилин олинглар,
Ҳасанман икковинг қуда бўлинглар,
Равшанга бер Гуланордай қизингни,
Евмитнинг элига тўйлар беринглар!

Унда Авазхоннинг аччиғи келди. Полвоннинг қаҳри келиб, аждардай тўлғониб, кўзлари оловдай ёниб. Гўрўғлибек отасига қараб айтди: «Ҳў... ота! Илгариги одамлар айтар эди: «Одам қариса, айнийди!» дер вди, рост экан. Ота, сен айнибсан, миянгни еб қўйибсан, бўлмаса менга совчи бўлиб келмас эдинг, менга бу сўзларни демас эдинг. Келган бўлсанг, нндамайгина кета бер, йўлингдан қолма! Хотиринг жам бўлсин, мен Гуланоржонни асло Равшанга бермасман, балки ўзимга тенг ҳам кўрмасман, шу сўзларни, ота, айниганингдан айтсан»,— деб отасининг сўзини қайтариб, жавоб бериб бир сўз айтмайди:

Қайтайин,² бошимга бўлди қиёмат,
Кеча-кундуз ишим оҳу надомат,
Ҳайрон қолдим, ота, айтган сўзингга,
Келган бўлсанг, кета бергин, валлаMAT!

² Қандай этайин.

Идоҳи давлатинг бўлсин саломат,
Узинг тирик, ҳеч кўрмагин аломат,
Бу сўзларинг, ота, бари афсона,
Келган бўлсанг, хуш келибсан, валлаамат!

Қодир мавлон сенинг ақлинг олама?³
Сендай ботир шундай айниб қолама?⁴
Ҳар кимни тенгига қўш-да, валлаамат.
Қарчиғай қузғунман ошна бўлама?⁵

Менинг қизим боғдочилган⁶ лолам-а,
Қариганда сенинг ақлинг олама?
Ҳар кимни тенгига қўш-да, валлаамат,
Қарчиғай қузғунман ошна бўлама?

Бу ишинга, ота, ўғлинг ҳайронди,
Сенинг сўзларингга жоним ўртанди.
Ҳар кимни тенгига қўш-да, валлаамат,
Равшанга бермайман Гуланоржонди!

Йигитлар ичда менман ўдага,
Бедовга ярашар олтидан тўга.
Равшанга бермайман Гуланоржонни,
Қизим тугул, кучугимдан садага.

Ота, жавобингни бердим, жўнагин!
Бундан кейин совчи бўлиб кемагин!
Ҳар кимни тенгига қўш-да, валлаамат,
Менга бундай тузсиэ сўзни демагин!

Валлааматим отам, совчи бўлмагин,
Бунингдай ёқимсиэ сўзни демагин.
Ундай бўлса, хуш келибсан, валлаамат,
Кета бер, ота, сен қайтиб келмагин!

Эшитиб ол, ота, айтган сўзимни,
Ўзим ўлмай ганим босмас изимни,
Бермайман Равшанга Гулнор қизимни!
Мен Ҳасанга тенг қилмайман ўзимни!

---

³ Оладими?

⁴ Қоладими?

⁵ Бўладими?

⁶ Боғда очилган.

Жон ота, қилмағни кўнглимни қора,
Совчиман деб, ота, бўлма овора,
Равшанга бермасман Гуланоржонни,
Гавҳарга лойиқми бир санги қора?!

Равшанбек дарчанинг орқасида туриб эди. Бу сўзларни эшитиб, бир умрида совуқ шамол эмаган бола эмасми, совуқ сўз тугул, боланинг ўмганидан бир жазойла тешиб ўтгандан ёмон бўлди. Равшанхон товушнинг борича «во» деб бақириб йиғлаб қайта берди.

Равшанхон йиғлаб қайтиб кетди. Бу гап туриб-туриб Гўрўглибекка ўтди: сўнг-сўнг жуда аччиги келиб кетди. Гўрўглибек, териси қалин — оғир одам эмасми, хўп ўтириб гапнинг у ёқ-бу ёғини ўйлаб олди. Бир-икки ағдарилиб, Авазхоннинг бетига қараб-қараб олди. Туриб-туриб, Гўрўглибек тутаб кетди. Авазхонга қараб: «Тура бор, ҳароми, сен қаерда лочин бўлдинг, Ҳасанхон қандай қилиб қузғун бўлиб қолди? Сен Ҳасандан ортиқ эмассан-ку! Ҳали Ҳасанхон сендан кам бўлдимми?»— деб Гўрўглибекнинг шомурти шопдай, ҳар урти бир катта қопдай бўлиб, қовоғини уйиб, ўғайдан кўнгли қолиб, Авазхоннинг кўнглини қолдириб: «Гап шундай бўларми? Бизнинг совчи бўлганимиз айб бўлибдими? Биз айниб қолибмизми? Сенинг ақлинг теран бўлибдими? Ҳали сен шундай доно, югурик, лочин, қарчиғай бўлдингми?»— деб Гўрўглибекнинг жуда аччиги келиб, Авазхон ўғлига қараб бир сўз деди:

Не бўлди қилмадинг гапимни бовар,
Сенга қилай ички сўзларни изҳор.
Турабор, зотингни айтай, ҳароми,
Сен қаерда лочин эдинг занигар?!

Майдон-майдон Ғиротимни елганман,
Ғаним бўлса, нимта-нимта бўлганман.
Сен қаерда лочин эдинг, ҳароми?
Икковингни ўзим олиб келганман!

Бир боқчада очилмаган гулсан-да,
Бир қафасда сайраган булбулсан-да;
Сен қасрда лочин эдинг, ҳароми,
Икковинг ҳам гулдираган қулсан-да.

Чамбилга келганда, болам, эдинг ёш,
Чамбил келиб иккинг бўлдинг эмикдош.
Сен қаерда лочин бўлдинг, ҳарами?
Икковинг ҳам гулдираган қизилбош.

Қиргий деган қушлар бўлар қияда.
Улимча ёмон иш борми дунёда.
Сен қаерда лочин бўлдинг, ҳарами,
Балки Ҳасан, билсанг, сендан энёда.

Бу гапларинг, Аваз, менга гам эмас,
Баъзи одам ўз қолини ченамас.
Балки Ҳасан, билсанг, сендан энёда,
Ҳасанхон, ҳарами, сендан кам эмас.

Ойимлар тонг вақти зулфин ўради,
Мард ўглон ишини ҳақдан кўради,
Инонмасанг Регистонни бориб кўр,
Сендай қулни бир байталга беради.

Мен гапирай, сен, ҳарами, турабор!
Чамбил келиб сен ҳам бўлдинг зўрабор.
Ҳасандан сен қандай бўлдинг энёда?
Баҳонг сеинг бир байталга баробар.

Ана энди Авазхон билан Гўрўглибек катта меҳмонхонанинг ичида эшак сотган хар жаллобдай бўлиб, гир-гир этиб олишаётир, биров-бировига муштни салмоқлаб жимийиб-жимийиб ўқталишаётир.

— Сен билмайсан... сен билмайсан,— деб ота-бола бир-бирининг гапини бекор чиқаришиб, «ҳа, сени кўраман-да»,— дейишиб тура берсин, энди гапни Равшанбекдан эшитинг.

Бола шу йиғлаганича кўчанинг юзи билан йиглаб бо-раётир эди. Равшанбекнинг йиғлаган товуши Оға Юнус парининг қулогига етди. Пари айтди: «Қандай бола эди кўчада йиғлаган?» Шунда қараса, ўзининг кўрар кўзи, сўзлар сўзи, ўз жонига тенг кўриб юрган Равшанбек боласи йиглаб келаётир. Югуриб бориб, қўлтигига қисиб, кўзининг ёшини бетидан артиб: «Бек Равшан болам, нега йиглайсан?»— деб сўраб турди. Шунда Равшанбек дим ўпкасини боса олмайди. «Ҳа, баччагар Аваз»,— деб бола асло туролмайди.

Ога Юнус пари: «Э болам, Авазхонни нега уришган? Менга айтгин, англаб билиб олайин»,— деса, бола ҳар ўқсийди, гапиролмайди.

— Э эна! Авазнинг қизига бобом — Гўрўглибек совчи бўлиб борган экан. Аваз: «Қизимни бермайман, меннинг тенгим эмас», деб бизни қузгун, ўзини лочин тутди. «Баччагар Авазхон биздан ортиқ бўлиб кетибди. Шу Аваздан кам бўлсам, чўлларга бошимни олиб кетаман. Қўя бер эна, қўя бер, энди Чамбида турмайман, шу Чамбилни Авазга бердим»,— деб бола дим ўпкасини бо-солмайди.

Шунда Ога Юнус пари кулиб, Равшанбекнинг сўзларига ҳайрон қолиб: «Э болам Равшанжон, муддаонт Авазнинг қизи — Гуланор бўлса, асло гам ема! «Қизи борнинг номи бор» деган, шундай-шундай дейди-да. Унга сен хафа бўлма. Мана мен, мен борайин отангинг орқасидан; унинг қизда нимаси бор экан?! Тортиб олиб берсам ҳам Гуланорни сенга олиб бераман. Э гўдак, мард ўғил ҳам йиглайдими?! Қани мен борайин, «бермайман» деган Авазни кўрайин, шу Авазни, қизини бермайди-ган?!— деб, Ога Юнус пари бормоқчи бўла берди. Шундай қараса, Равшанбек жуда оташин. Шунда пари кўнгилида: «Бу бола аччиғи билан бир ёққа кетиб қолмасин», деб қўлидаги хосиятли ҳукумат нигинни, «Равшанбек овуниб ўтирсин», деб қўлидан олиб, Равшанбекка берди.

— Э Равшанжон, сен шу узукка қараб ўтир; мен бориб, Авазнинг қизи — Гуланоржонни сенга фотиҳа қилиб, тўй тараддудини қилиб дарров келаман,— деб пари қам туриб кетди.

Энди Равшанбек кўзининг ёшини артиб, шундай нигинга қараса, нигиннинг юзида хати бор. Равшанбек қараб ўқиди, шарров саводи бор, ер юзида жами парний бандига олган банди бор, олам мамлакатга бермайдиган ҳосияти бор; баъзи-баъзи жуда нозик узукда сулувнинг ҳам оти бор, ҳам сурати бор; шундай Равшанхон қараса, шу узукнинг бир четида Қорахон подшоннинг қизи — Зулҳумор деган бир қизнинг оти бор, ҳам сурати бор.

Ана энди бола буни кўриб, йиглаганини кўйиб, гоёибона Зулҳуморга кўнгили қўйиб, ишқивоз бўлиб, ўзига ўзи айтди: «Кел-э, Авазнинг қизи бўлмаса, Қорахоннинг қизи-да! Авазхон қизини бермади деб, меннинг йиглаб юрганим қандай», деб боланинг ғайрати келиб, белини икки еридан бойлаб, узукни қўлга солиб, тура уйига ке-

либ, отасининг Жийронқуш деган бир оти бор эди, гавага минадиган, шу Жийронқушнинг олдига келди.

Жийронқуш ҳам шундай от: тўрт оёғи тенг тушган, биқини ёзиқ кенг тушган, пирларнинг дуоси теккан, қарчиғайнинг ҳавоси теккан.

Шу отни етаклаб олиб чиқиб, якка миҳга бойлаб, ана энди Равшанбек отин эгар-қашов қилиб абзалаб турибди:

Қулоқ солинг турли-турли намага⁷,
Қаттиқ кунлар турди энди болага,
Томоша қинг⁸ Равшанхондай полвонни,
Ғайрат билан борди таблахонага.

Савдо тушди бек Равшаннинг бошига,
Еқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Энди кўринг бек Равшандай полвонни,
Ғайрат билан борди отнинг қошига.

Энди қаранг Равшан нодон болага,
Қолмасин-да ёш бола бир балага,
Томоша қинг бек Равшандай полвонни,
Етаклаб Жийронни чиқди далага.

Утар дунё ўтарини ўйлади,
Ёш бачча-де, турли-турли сўйлади.
Олиб чиқиб Жийронқушни далага,
Олиб келиб, якка миҳга бойлади.

Энди бачча икки кўзин ёшлади,
Тулпарни ёш бачча ялонгочлади.
Айил-пуштанини чечиб бедовнинг,
Қулоғидан олди зарли ёлпушди.

Боғбон терар богнинг тоза гулини,
Мардлар очар огир кунда йўлини.
Айил-пуштанини чечиб бедовнинг,
Шипириб устидан олди зулини.

---

⁷ Нағмага.

⁸ Қянинг.

Ишоним йўқ мўминларнинг жонига,
Шаҳид ўлган бўялади қонига,
Гулдан жўроб, тилла қашов қўлида,
Торта берди Жийроннинг баданига.

Олис юртдан ошган тортар хўрликни,
Бедов минган йиғит қилар эрликни,
От белига қўя берди бек Равшан,
Тоза ипак, майни, қалин терликни.

Узоқ юртдан беклар кўрар дурбинни,
Усталар ишлатар теша, қирғини.
От устига қўя берди бек Равшан,
Уймалаб ташлаган бахмал чиргинни.

Бек Равшаннинг шу ишлари кўлликти,
Бир тарафи эрка ўсган — ўрликди
Энди кўринг Равшанхондай полвонни,
Чиргиннинг устидан қўйди белликди.

Чамбилда бек Равшан кўнгли тирикди,
Энди кўринг бол Аваздан жирикди.
Томоша қинг бек Равшандай тўрага,
Суяб қўйди қундуз жаҳаздирикди.

Муллалар ўқийди зеру забарни,
Усталар ишлатар теша, табарни.
Боз устидан қўя берди бек Равшан,
Тилла қошли, карсани кумуш эгарни.

Эранларнинг қабрини тунаб бош урди.
Икки наркас хумор кўзга ёш урди.
Икки уванги, икковни ҳам тилладан,
Ярқиратиб икки ёққа туширди...

Жийронқушнинг ёл, қуйруғи майинди,
Марднинг қилганига ҳамма қойилди.
Обрў талаб Равшандайини ёш бола,
Маҳкам тортди майин ипак айилди.

Бир неча санамнинг тишлари дурди,
Излаб борар бўлди Зулхумор ҳурди,

От белига ёзиб, кериб ташлади
Қимматбаҳо зар чочоқли давирди.

Булбул ошна бўлар Ирам боғига,
Куйсин ўлим, ким чидайди доғига.
Бек Равшаннинг отга солган давиря,
Тушади Жийровнинг бақалогига.

Хайвонни тузади оёқдан-бошдан,
Пир дуоси кетган ғуиандан ёшдан,
От думига сола берди бек Равшан,
Ўн икки узмали карки қуюшқон.

Хар қуббаси катта эди таркашдан,
Жонивор камии йўқ йўрга юришдан,
Чу деса, қутулар қанотли қушдан,
От белига торта берди бек Равшан,
Пай тўшаб ташлаган чигатой пуштан.

Томоша қинг⁹ бек Равшаннинг ишига,
Еқаси ҳўл кўздан оққан ёшига.
Тилла ўмулдирик тақиб тўшига,
Қўтос тақиб бўйни узун Жийронга,
Қирқ қуббали юган урди бошига.

Бекнинг оти пўлат сувлуқ чайнади,
Қизил кийиб, гулдай бўлиб жайнади.
Йлон тилли, яшин турли ханжарни,
Обрў бер деб, хипча белга бойлади,

Томоша қинг, хон Равшандай полвонни,
Ширвоннинг юртига талаб айлади.

Равшан минди Жийронқушнинг белига,
Хайбат қилиб бачча соғу сўлига;
Отасин Такали Евмит юртидан,
Талаб қилди, кўринг, Ширвон элига.

Томоша қинг Чамбилнинг шунқорини,
Минди бачча Жийронқушдай отини,
Йиғлатиб отаси — Ҳасан мардини,

---

⁹ Қининг.

Қон йирлатиб хон Даллидай сулуви,
Равшан нэлар бўлди Ширвон юртини.

Томоша қинг, Ҳасаннинг фарзандин,
Хон Далланинг нодон жигарбандини.
Бир сўз билан бачча минди отига,
Ҳовлидан чиқарди чу деб отини,
Мотамхона қилиб Чамбил юртини.

Ана энди Равшанбек отини ҳовлидан чиқариб, устига миниб, ҳовли-жой маконлари билан хўшлашиб, ота-энаси-дан ғойибона рози бўлиб, кўчанинг юзи билан, одамларнинг изи билан йўлга равона бўлиб, ақлидан бегона бўлиб, гулдай жайнаб, суқсурдай бўйлаб, парвоз айлаб, тараққос бойлаб, остида Жийронқуш оти қар усулда ўйнаб; жонивор Жийронқуш оғзини очиб, қўлтигиндан парини сочиб, болани олиб қочиб, бек Равшаннинг кўнглини очиб, қушдай учиб, маст от ёш баччани кўндаланг-кўндаланглаб олиб бораётир эди. Ана шунда Равшанбек йўлбарсдай бўлиб дарвозанинг¹⁰ олдига борди. Энди гапни дарвозабондан эшитинг.

Ҳасанхон дарвозабон билан дўст эди, доим дарвозабоннинг олдига ўтирар эди, иккови кўп соз эди, биров-бировининг сўзини ташламас эди. Ҳасанхон дарвозабон жўраси билан гаплашиб ўтирган вақтида, Равшанхон отасининг устига бориб қолди. Ҳасанхон ҳам қараса бир ёш бачча гулдай очилган, қизил гулдай жайнаган, остида оти ўйнаган, белига қилич бойлаган, өгнига пўпакан найза тайлаган, ўзини жуда шайлаган, билмайди қаерга талаб айлаган. Ҳасан ўглини танимади. Нима учун? Равшанхон такпўши тўни билан пўта бошида, мактабда ўқир эди. Асло ўглини бу шони-шавкатда кўргани йўқ эди. Ҳасанхон дарвозабонга айтди: «Э жўра, мана бу бола қандай бир манглайли худо суйган одамнинг боласи экан?»

Шунда дарвозабон ҳам айтди: «Хўп йигит экан. Балди отангга, сину сумбатингга! Шунини туққан энанинг ҳам армони бормикин»,— дейишиб туриб эди, Равшанбек отасини кўриб, қамашиб, қандай ўтиб кетарини билмай туриб қолди. Ҳурмат қилиб турганидан, Равшанбекни дарвозабон билиб, Ҳасанхон жўрасига: «Хў жўра, икко-

¹⁰ Шаҳар дарвозаси.

вимиз ҳам ўғлиниги танимабмиз. Қарчигай келбатли бек
Раешан ўғлиниг экан»,— деб Ҳасанхонга бир сўз айтяпти:

Чамбил дейди униб-ўсган элинни,
Булбулдайини гўё қилсин тилиниги.
Қарчигай келбатли сенинг фарзандини,
Икковимиз ҳам танимабмиз улиниги¹¹.

Сўрасанг Такали Евмит элатини,
Ҳар кимча бор, дўстим, иззат, ҳурматини,
Жон, дўстим, дунёда борми армонини,
Қарчигай келбатли сенинг фарзандини.

Оқизма кўзингдан қонли жалаини,
Умри узун бўлсин кўзи қоранни.
Қарчигай келбатли сенинг фарзандини,
Икковимиз ҳам танимабмиз боланни.

Еш бачча-де, суқсурдаини бўйлабди,
Мард бўлиб белига олмос бойлабди,
Бир гап айтиб қайтармагин раъини,
Билмайман, қаерга талаб айлабди.

Чамбил дейди униб-ўсган элини,
Мен билмайман энди борар юртинни.
Рад берма талабга кирган кишига,
Бир гап айтиб қайтармагин йўлини!

Жавоб бер, жон дўстим, хафа қилмагин,
Бир қаттиқ сўз илқис айтиб солмагин,
Жон дўстим, қайтармагин раъини,
Жавоб бер, дўстимжон, олдин олмагин.

Мард йиғит душманга сирин айтарма¹²
Еш боланинг юрагини мойтарма.
Рад берма талабга кирган кишига,
Бир гап айтиб, дўстим, раъини қайтарма!..

Унда Ҳасанхон полвон ёлғиз боласи, кўзининг оқи
билан қораси, балки Така билан Евмитнинг сараси —

¹¹ Уғлиниги.

¹² Айтарми?

Равшанқонни таниб, жойдан туриб, фарзанднинг олди-
га келиб, Жийронқушнинг жиловидан ушлаб, кўзини ёш-
лаб, банди-бўғинини бўшлаб, «Ҳай аттанг», деб бармоғи-
ни тишлаб, ёлғиз фарзандига қараб бир сўз деди:

Сенсиз сабил бўлар Чамбиа элатим,
Белимда қувватим, бошда давлатим,
Ғайрат билан миниб отнинг белига,
Не тилакман тилаб олган фарзандим.

Улуг дарёлардан чиққан қундузим,
Фалак пештоқидан учган юлдузим,
Ғайрат билан миниб отнинг белига,
Не тилакман тилаб олган ёлғизим.

Минибсан Жийронқуш отинг тулаатиб,
Куйганларни гапини гапга улатиб,
Йўл бўлсин кўзимнинг оқи-қораси,
Чамбалбелда бир отангни жилаатиб¹³.

Бўз қарчиғай эдинг, парвоз айладинг,
Суханвар тўтисан, ҳар хил сўйладинг,
Ғайрат билан миниб отнинг белига,
Ёлғизим, қаерга талаб айладинг?..

Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига,
Қулоқ солгин гапининг пайвастига,
Ёлғизим, ёрқиним, сенга не бўлди?
Ғайратман минибсан отнинг устига.

Сен бўлмасанг, мен дунёни нетарман,
Тирик йўқман, ўлганлардан батарман.
Ёлғизим, қаерга талаб айладинг?
Қайда борсанг, мен ҳам бирга кетарман!

Узоқдан чопилар отнинг сараси,
Отларни койитар тоғнинг ўраси.
Ғайрат билан миниб отнинг белига,
Ёлғизим, кўзимнинг оқи-қораси.

Қулоқ солгин мард отангинг додига,
Мусофирдир отанг Чамбиа юртига,

¹³ Инглаатиб.

Сен бўлмасанг, менда тоқат қайдадир,
Тоғ чидамас отангининг фарёдига!

Ҳали, болам, ёлғиз эдинг, ёш эдинг;
Еш бўлсанг ҳам ватанимга бош эдинг,
Не сабабман миндинг отининг белига?
Кўнгил тўқим, болам, қаламқош эдинг.

Чамбилбелда кўнгил тўқим сен эдинг,
Бисотимда бору йўғим сен эдинг;
Фарзандим, қаерга талаб айладинг?
Кўрмасам сенга нитиғим сен эдинг.

Сени кўриб, менда тоқат қолмади,
Танимда, жонда фарогат қолмади.
Равшанжон, ростин айт, сенга не бўлди?
Сени кўриб менинги тарзим бузилди.
Не сабабман чиқдинг, болам, сўйлагин,
Сўйлагин, кўнглингни, болам, не келди?

Унда Ҳасанхон полвон ўглининг гапиролмай
ни билаб, «йўл бўлсин», деб сўраб турибди:

Умримга баҳорим, сенга йўл бўлсин?
Толпинган шунқорим, сенга йўл бўлсин?
Бир қўзи, қўчқорим, сенга йўл бўлсин?
Новда ўсган чинорим, сенга йўл бўлсин?
Согинсам хуморим, сенга йўл бўлсин?

Богимда анорим, сенга йўл бўлсин?
Қатордаги норим, сенга йўл бўлсин?
Исфиҳон ханжарим, сенга йўл бўлсин?
Элга эътиборим, сенга йўл бўлсин?
Серсовда бозорим, сенга йўл бўлсин?

Тўрасан Равшанжон, Чамбил элингни,
Кескир исфиҳонни бойлаб белингни,
Кўш пўпакли найза ушлаб қўлингни,
Отанг қурбон бўлсин ширин тилингни,
Евда аждаҳорим, сенга йўл бўлсин.

Еш баччасан, гап билмаган бўз бола,
Бир бўлсанг ҳам менга эдинг юз бола,

Юришнинг баодаб, ширин сўз бола
Соғинганда ҳам қуралай кўз бола,
Гаплари шақорим, сенга йўл бўлсин?

Сен бўлмасанг, отанг ҳоли не кечар?
Сенсиз менга фалак кафан тўи бичар,
Дунёнинг болини заҳар деб ичар,
Қандай кунни кечар шўр энанг ночор,
Ҳарна йўқу борим, сенга йўл бўлсин?

Сен бўлмасанг ота-энангга қиёмат.
Йиғлов билан ўтар умри давомат.
Доим бўлгайсан-да соғу саломат.
Отангга солмагин қайғу, надомат.
Э сабру қарорим, сенга йўл бўлсин?

Сенни кўриб отанг бўлди бемажол,
Бу қандай фикрдир, бу қандай хаёл.
Илоҳи бўлгайсан, болам, баркамол,
Умримнинг меваси — бир тоза ниҳол,
Битган олмазорим, сенга йўл бўлсин?

Жоним болам, Чамбил элга тўрасан,
Тўралик завқинда даврон сурасан,
Ҳарна қисмат бўлса, энди кўрасан,
Ота-энангни кимга ташлаб борасан?
Мушфиқ вафодорим, сенга йўл бўлсин?

Сенсиз нима кечар отангнинг ҳоли,
Каравка бўлмасми гулдай жамоли?
Энди нима бўлар ҳоли, аҳволи?
Заҳар заққум бўлар оғзинда боли,
Қошлари ханжарим, сенга йўл бўлсин?

Ҳали ёшинг кичик — нодон боласан,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўласан,
Йўл билмай қаёққа талаб қиласан?
Чиқиб кетсанг, болам, қачон келасан?
Бебэхо гавҳарим, сенга йўл бўлсин?

Менга айтгин кўнглингдаги ўйингни,
Айтгин, болам, борадиган жойингни,
Мен билайин талаб қилган элингни,

Айт сирингни, қайтармайни раъйингни,
Э ёлғиз шунқорим, сенга йўл бўлсин?

Равшанхонни отасининг савлати босиб, ҳаёси голиб хелиб, нима дерини билмай туриб эди, ахири бўлмади. Отасига гапирмай ўтса, у ҳам бўлмайди, гапирай деса уялади.

Ана Равшанхон отасининг сўзларига жавоб бериб, кўнгли бузилиб, юрак-бағри эзилиб, кўзининг ёши тизилиб, бошидан ўтган сир-савдосини отасига айтиб, отасини ҳам ўзидан ўтганидан хабардор қилиб, Ҳасан мардга қараб бир сўз айтаётир:

Жоним ота, айтолмайман уялиб,
Боланг кетди энди бошини олиб.
Жон ота, аламин кўпдир, сўрмагин,
Бек Равшан жўнади сафарга толиб.

Қаладан қалампир юклар қалачи,
Мадад қилган бобо Занги подачи.
Отажон, аламин кўпдир, сўрама,
Валлакат борнидн Авазга совчи.

Қабул қилмай валлакатнинг сўзини,
Номард Аваз бермас бўпти қизини,
Утиб кетди шу баччағар сўзлари,
Бизни қузгун, лочин қипти ўзини.

Баччагарининг сўзи ўтиб боради.
Симдай бўп суякка ботиб боради;
Бермас бўпти номард Аваз қизини,
Бек Равшан ёр излаб кетиб боради.

Майдон-майдон Жийронини елмасам,
Душман бўлса, бўлак-бўлак қилмасам,
Авазнинг қизидан яхшини олмасам,
Жоним отам, Чамбилбелда турмасман.

Шу номардининг шу сўзи ҳам тамомдир,
Мард йигитга майдон деган не гамдир?
Авазнинг қизидан яхшини олмасам,
Валлакатим, менга Чамбил ҳаромдир.

Чамбил дейди униб-ўсган жойимни,
Аваз бермас бўпти Гуланоройимни,
Бир ёр излаб Равшан кетди Чамбилдан,
Жоним ота, қайтармагин раъийимни.

Эшитиб ол бек Равшаннинг сўзини,
Еши билан ювиб гулдай юзини,
Излар бўлдим Қорахоннинг қизини,
От кўтарган Зулхуморнинг ўзини.

Мард бўлиб белимга ханжар бойладим,
Еш боламан ҳар хил-ҳар хил сўйладим.
Омин де, отажон, кўтар қўлингни.
Ширвоннинг юртига талаб айладим!

Чамбил дейди униб-ўсган элингни,
Жавоб бер, отажон, кўтар қўлингни!
Талаб қилдим Ширвон элга, отажон.
Жавоб берсанг, бермасанг ҳам кетарман!

Куйган қулман, гапни гапга улайман,
Дев-парини бандига олган Сулаймон.
Жоним ота, қайтармагин раъийимни,
Ота, сендан оқ фотиҳа тилайман.

Ота, ғайрат билан миндим отимни,
Инглатдим ортимда валлакатимни,
Авазнинг қизидан сулув топмасам,
Изламайин, ота, вилоятимни.

Оҳ урса тўкилар кўзларнинг ёши,
Қиёматдай бўлар марднинг савоши,
Талаб қилиб, қайтармнкин мард киши.
Талабдан қайтмоқанк номарднинг иши.

Отажон, раҳм айла кўзда ёшима,
Фалак титрар менинг бу нолишима,
Авазнинг қизидан сулув олмасам,
Хотиннинг лачаги бўлсин бошима.

Омин денг, отажон, ёрга бораман.
Ёр дейман-ку, номус-орга бораман.
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман,
Ширвон элда Зулхуморга бораман.

Ҳасанхон бу сўзларни эшитиб, лол-ҳайрон бўлди. Ҳасанхон «Менинг ўглим ҳали бола, вэр етган йўқ» деб юрар эди. Ҳасанхон полвон бу гапларни эшитиб, Авазхон укасидан кўнгли қолиб, «Ҳай аттанг», деб бармоғини тишлаб, кўзини ёшлаб, ўғлига не дерини билмай ҳайрон бўлиб қолди. Ширвоннинг эли уч ойлик йўл, икки ораси сувсиз чўл, у ёғи душман эл. «Елғиз бола ёвдан ёмон», узоқроқ боворга юборгиси келмайди.

Қандай қиларини билмай турганда, дарвозабон дўсти ҳам бир ёғидан зўр бераётибди: «Хў жўра, жон дўстим, фотиҳа бер! Раёйини қайтарма, бир сафар менинг ҳам айтганимни қил, жон жўра, жоним жўра!»— дейётир.

Ҳасанхон бечора ўглининг жамолига, новда ўсган камолига кўзи тўймай, Жийронқушнинг жиловини қўймай, қадди ёйдай букилиб, икки кўзидан ёш тўкилиб, ичи гамга тўлиб, ранги гулдай сўлиб, ёлғиз бир боласидан айрилиб қололмай, оҳ тортиб: «Э Равшанжон! Ахир менинг уйимни мотамхона қилиб, мени ташлаб кетар экансан-да»,— деб туриб, асли мард эмасми: «Кел, таваккалда», деб Ҳасан мард, ўзига-ўзи дилдорлик бериб, Равшанхон боласига жавоб бермоқчи бўлиб, ўғлига қараб, бир неча ердан тимсол келтириб, насиҳат қилиб бир сўз айтаётир:

Фалакнинг дастидан минг дод айлайин,
Тўхта, болам, бир насиҳат айлайин,
Қулоқ солгин, нодон кўвим, сўзим,
Нучук эди айшу ишрат айлайин.

Бир фасилга отнинг бошин тўхтатгин,
Қулоқ солгин бир насиҳат айлайин.
Душманларнинг додин бериб қақшатгин,
Болам, сенга бир насиҳат айлайин.

Пайдо бўлдинг икки гавҳар донадан,
Парвов қилиб учдинг манзил-хонадан.
Аввал айтган насиҳатим, Равшанжон,
Кечсанг ёмон бўлар ота-энадан.

Эшитиб ол отанг шўрнинг арзини,
Элида саргайтдинг гулдай тарзини,
Бир қиз учун унутмагин бнэларни.
Унутма отанг ҳам ёнанг қарзини!

Ўзингдан пастларман ҳар йўла кетма!
Болам, айтган насиҳатим унутма!
Олдингдан ким чиқса, бесалом ўтма!
Бир гарибни кўрсанг, зинҳор, оғритма!

Қулоқ солгин, бир-бир айтай, Равшанжон,
Зинҳор манманликнинг йўлини тутма!
Асли зотим баланд дема, чирогим,
Зинҳор-зинҳор, болам, ўзингдан кетма!

Кўнгли бузуқ бўлса, болам, шод айла!
Йиқилганини, болам, сен босиб ўтма!
Кўлингдан келганча ёмонга кетма!
Зинҳор-зинҳор бир мискинни йнғлатма!
Ёмон билан сирдош бўлма, Равшанжон,
Орқасига пушаймон бўп қон ютма!

Кўлингдан келганча чиқар яхши от,
Яхшилик қил, болам, ёмонликни от!
Насиҳатим ёд қилиб ол, ёлғизим,
Ёлғиз юрса, чанг чиқармас яхши от.

Жон ўғлим, айтганим асли унутма,
Ёмонликни қилиб, сўнгман¹⁴ қон ютма,
Камликнинг камоли бордир, Равшанжон,
Ёлғизим, сўзимни ол, манманлик этма!

Ургилай, гапимни билмагин ҳазил,
Ҳар ерда ўзингдан баландга осил,
Манманлик йўлини тутма, чирогим,
Улуг сўйлаб, Шайтон бўлди Азовил...

Остингда ўйнайди тулпардир отинг,
Жийронқуш остингда, Равшандир отинг,
Болам, насиҳатим бажо келтирсанг,
Қайда борсанг, дардга қолсанг, мей зомин!

Яхши бўлсанг, болам, даврон сурарсан,
Не изват ҳам ҳурматларни кўрарсан,
Насиҳатим унутмагин, Равшанжон,
Эсон-омон Хуморни олиб келарсан.

---

¹⁴ Сўнги билан:

Вор ёлғим, Ширвон элга бориб кел,
Йўли узоқ, койиб, чарчаб, ҳориб кел,
Соғ-саломат бориб келгин, ёрқиним,
Ивланнинг Хумор бўлса, олиб кел!

Қавим йўқ, Равшанжон, қариндошим йўқ,
Сир айтайин десам, эмчақдошим йўқ,
Сен бўлмасанг, менинг кўнгила ҳушим йўқ.
Сендан бошқа бирорта койишим йўқ.

Қайтайин бошима бўлди қиёмат,
Кеча-кундуз ишим оҳу надомат,
Сен келганча менинг ҳолим не бўлар,
Ширвон элга бориб қайтгин саломат.

Тоза гулдай сўлар бўлдим мен энди,
Дарёдай бўп тўлар бўлдим мен энди.
Бир болам — кўзимнинг оқи-қораси,
Мен айрилиб қолар бўлдим мен энди.

Энди қонлар ютар бўлдим мен энди,
Тинмай мотам тутар бўлдим мен энди,
Мен тириклай бир боламдан айрилиб,
Улганлардан батар¹⁵ бўлдим мен энди.

Қаттиқ савдо тушди менинг бошима,
Еқам ҳўлдир кўядан оққан ёшима,
Хабар йўқдир бундан қариндошима,
Энди келмас бўлдим асло ҳушима.

Майдон-майдон отин елсин фарзандим,
Душманин ништалаб бўлсин фарзандим.
Омон-эсон бўлсин ёлғиз фарзандим,
Соғ бориб, саломат келсин фарзандим.

Ҳасанхон полвон, мард эмасми, боласига оқ фотиҳа бериб юбора берди: «Бор, болам, манглайингни худо очсин!»— деб қола берди. Равшанбек отасидан дуо олиб, отини йўлга солиб, таваккални маҳкам қилиб, йўлга равона, ақлидан бегона бўлиб кета берди. Шунда Ҳасанхон бечора, ўглини кўзи қиймай, орқасидан чақириб бир сўз айтаётир:

¹⁵ Баттар.

Чамбилбелда отанг қолди саргардон,
Жудолик ўтидан бағри тўла қон.
Хабардор бўл, Ширвоннинг кўп мастони,
Мастонлардан хабардор бўл, Равшанжон!

Мен йиғлайман кеча-кундуз зор-зор,
Сен бўлмасанг, отанг бўлар хор-зор,
Ширвоннинг юртига борсанг, фарзандим,
Равшанжон, мастондан бўлгин хабардор.

Зимистон кўп бўлар тоғларнинг қори,
Чиллада маст бўлар қаторнинг нори.
Бул сўзима қулоқ солгин, фарзандим,
Хабардор бўл, Ширвоннинг кўп мастони!

Ҳар кимга, Равшанжон, сиринг олдирма,
Нодонлик қип ичинг ғамга тўлдирма,
Эрдан айёр, хотиндан кўп мастони,
Сирингни, ёлғизим, асло билдирма!

Ўзинг ёшсан, ичинг ғамга тўлмасин,
Сирингни, Равшанжон, ганим билмасин,
Хабардор бўл мастонлардан, фарзандим,
Мабодо енгил иш оғир бўлмасин!

Ёш баччасан, ўнгарсин-да ишингни,
Таниб, билиб сўйлаш тенги-тўшингни,
Мастони кўп, билиб юргин ўзингни,
Равшанжон, дўст билма ҳар бир кишингни.

Ҳар иш бўлса, ўз ақлингдан қолмагин,
Зинҳор душман билан сирдош бўлмагин,
Фарзандим, ёлғизим, нодон шунқорим,
Ғанимларга тутқун бўлиб қолмагин!

Отанг қолди адо бўлмас кулфатда,
Энанг шўрли қолди дарди ҳасратда,
Ҳам кеча, ҳам кундуз ҳазир бўп юргин,
Ишинга пишиқ бўл, болам, албатта.

Боргин, болам, нодон қўзим, ёрга бор,
Қирқ чилтан доимо бўлсин жиловдор,
Кеча-кундуз сендан бўлсин хабардор,
Насиб бўлса, ёрнинг бўлар Зулхумор.

Ана энди Равшанбек отасидан дуо олиб, отини йўлга солиб, ўзини йўлга чоғлаб, ўткир исфиҳон қилич белига боғлаб, Ширвон юртин сўроғлаб, Зулхуморойни дараклаб, Зулхуморга ошиқ бўлиб, айтгани қўшиқ бўлиб, ўзининг ишига пишиқ бўлиб, Ширвонни кўзлаб, Зулхуморжонни излаб, қар нима деб гапирса, Зулхумор деб сўзлаб, агар Зулхумордан қўшиқ айтмоқчи бўлса, довушини созлаб, бўтадай бўзлаб, остидаги Жийронқуш отини «тезроқ етса экан»деб тезлаб бораётир:

Парвардигор паноди¹⁶,
Ҳолин билган доноди.
Отасидан дуо олиб,
Равшан полвон жўнадн.

Мардни туққан энадн,
Энадан ягонади.
Обрў бер, деб ёш бачча,
Ширвон қараб жўнадн.

Кўлда суқсур сўнадн,
Каттакўлга қўнадн.
Обрў бер, деб бек Равшан,
Йўлга тушиб жўнадн.

Куйса юрак ёнадн,
Совуқ сувға қонади.
Обрў бер, деб бек Равшан
Хуморни излаб жўнадн.

Меҳтарага сув олиб,
Чақмоғига қув олиб,
Йўлга тушди бек Равшан,
Отасидан дуо олиб.

Белда беллик булкуллаб,
Меҳтарада сув ширқиллаб,
Йўлга тушди бек Равшан,
Жийронқуш от диркиллаб.

От боради арллаб,
Отган ўқдай шариллаб,

---

¹⁶ Паноҳдир.

От алқими, тонг шамол
Мис карнайдай зариллаб.

От қўяди өгилиб,
От ёлига тиқилиб,
Шип-шип қамчи тортди,
Қор-ёмғирдай тўкилиб.

Сувсиз чўлда бедов от,
Бораётир ютиниб,
Чу деганда Жийронқуш,
Учар қушдан қутулиб.

Марднинг жони сотилиб,
Қўлда ханжар катилиб,
Оти тўпнинг ўқидай
Сувсиз чўлда отилиб...

Энди кўрнинг, бек Равшан,
Ширвон ёлин излайди.
Остидаги Жийронқуш,
Совуб, тортиб буйрини,
Тоғнинг бошин қўзлайди...

Қамчи урди отига,
Чндамай гайратига,
Сувсиз чўл гумбурлайди,
Марднинг снѐсатига,

Қамчи урди сонига,
Жабр қилди жонига,
Сувсиз чўл гумбурлайди,
Отнинг иргиганига.
Олов теккан Равшаннинг
Гулдайин баданига...

Жийрон оғзин очади,
Қушдай бўлиб учади,
Гоҳи-гоҳи ерларда,
Баччани олиб қочади,

Яшиндай бўл жонивор,
Бораётир Жийронқуш.

Қамчи бериб чу деди,
Қаттироқ¹⁷ бачча қилад!!.

От боради арқираб,
Давирлари ирқираб,
Бек Равшандай полвоиннинг
Кокиллари тирқираб.
Сувсиз чўлда Жийронқуш,
Оққан суздай ширқираб,
Шамолдай бўи боради,
Сувсиз чўлда пирқираб...

Умулдирик сўм олтин,
Умировда алқилаб.
Кийган тўши тилладан,
Офтоб тегса ялтилаб.

Узангиси ўйма олтин,
Қуюшқони қўйма олтин,
Юганининг боши олтин,
Эгариннинг қоши олтин,
Қамчисининг сопи олтин,
Қарасанг ярқирайди,
Турмушининг бари олтин.

Тилладандир ёқаси,
Олтин отнинг тўқаси.
Хуморни излаб боради,
Евмитнинг олтин соқаси.

Чалвар қилди банотди,
Минди Жийронқуш одди,
Бақри очилиб Равшанхон,
Тулпарни йўргалатди.

Хом эканди бедов от,
Оппоқ кўпикка ботди:
Остидаги бедови,
Чиргилашдан тер қотди.

Кам-кам ўзин тузатди,
Гардинни узатди.

Қулоғин қайчилаатди,
Сувлиғин қатирлаатди.
Остидаги Жийронқуш,
Совуб қарсоқдай қотди.
Чу деганда олади,
Оч газа ҳам дарбандди.
Ғайрат билан бек Равшан,
Шундай қичаб йўл тортди.
Бўйнида тугма бандди,
Бир ёққа силкиллаатди.

Рўмол билан шипириб,
Юзига урган гардди.
Кимга айтсин бек Равшан,
Кўнглида ички дардди.
Томоша қинг, ёронлар,
Равшанхондай бир мардди.

Ур келса ўмганлаатди,
Нишаб келса тўхтатди.
Текис келса ўйнатди.
Жилға келса жилапитди,
Ариқ келса яргитди.
Ҳар кунда икки мақал
Жийронқушни ўтлатди.
Шундай қистаб бек Равшан,
Айни уч ой йўл тортди,
Йўлни жуда мўл тортди.

От чопилар баланд тоғнинг пастидан,
Қичаб борди, куйганидан, қасдидан,
Уч ой тинмай йўллар юриб бек Равшан,
Бориб қолди бир вилоят устидан.

Ана энди Равшанбек неча кунлар йўл юриб, тунлар тун қотиб, йўл тортиб, жонини койитиб, ўл-ўл юриб, ўл юриб, озгина эмас мўл юриб, уч ой тинмасдан йўл юриб, неча тоғу чўл юриб, неча сувсиз эл юриб, ёш бола бировдан сўрамоққа қам бўйни ёр бермай, «ишнинг бўлмасин, Ширвонга келиб қолдим» деб димоғи чоғ бўлиб, гул-гул очилиб, ўзига ўзи айтди: «Э Равшанбек, ҳали сен бир савдо билан Чамбилнинг белидан чиқиб келаётибсан, ўзинг ҳали кимникига бораётибсан? Ё Ширвоннинг хони — Қоралон подшонинг қизи—Зулхуморга қайнига бораё-

тибсанми? Ҳали сенинг янгаларинг отингни ушлаб бойларми, ўзингни яхши жойга қўндириб сийларми, остингга пар кўрпа тайларми?»¹⁸ Э, эси кетган, Равшанбек, кимникига бораётибсан?» деб ўйлади. «Мен бу отим билан, бу кийимларим билан қаерга бораман?»—«Сен қандай одам?» деса, мен нима дейман? Менинг бу ерда бир танишим бўлмаса, ё бир томирим бўлмаса, бу эл бизларга душман эл бўлса, агар мени таниса, бир фасл ҳам қўймайди. Энди мен бир камбагал, етим бола бўлайин. Бўлмаса, ўз оёғим билан балонинг оғзинга келдим», деб Равшанбек отидан тушди. Устидаги жамики шоҳона либосларини чешиб, барини йиғиб, бировига ўраб маҳкам қилиб, Жийронқуш отинг давирини, юган-ўмилдириқларини йиғиб, маҳкам қилиб, от абзалларини беркитиб, маҳкам бойлаб, устидан айилни, пуштанни маҳкам қилиб тортиб, оғиб тушиб қолмасдай қилиб, Жийронқуш отинг қуйруғидан бир тол қил юлиб олиб, киссасига солиб, бир кўлга ҳайдаб юборди.

Ана энди ёш бола диркиллаб ўйнаб, пиёда кўчанинг юзи билан сакраб кета берди. Таваккални маҳкам қилиб бораётиб эди, бир тош йўлдан юриб эди, олдидан бир кўча чиқди. Кўча билан бир озроқ юриб эди, бир катта боғ чиқди. Равшанбек қараса, бир катта боғ, ўзи жуда калондимоғ, тўрт ёқнинг девори узун, калта эмас—баравар чоппа-чоқ. Бир ёғи дарахт, бир ёғи олмазор, бир ёғи анжир, бир ёғи анор. Сувга тўла ҳовузлар, теварагида катта-катта чинор, масти хуррам бўлиб юрур товуслар, гул-гул очилган, чақ-чақ учурган, гуллар очилган, барги сочилган. Гуллар экилган, хазон бўлиб остига барги тўкилган. Гуллар шоҳасида булбуллар сайраб, тўти майнага қараб дам тортиб, майна тўтига қараб чақ-чақ учуриб, гурраклар гуруллаб, мусичалар ҳу-ҳу тортиб, булбуллар қўниб, зоглар учиб кўрганнинг баҳрини очиб¹⁹. Равшанбек қараса, нообод—сув чиқмаган тошлоқ, харобот ерларида лаълими қушлар: сўпитўргай, газалай, пуччакалонлар, олапопуш, олақарға, қорақарга, олашақшақлар бари йиғилиб, лайлакни созанда қилиб айттириб ётибди. Улар ҳам ўз олдига баъми-судбат қилиб, кайфини чоғ қилиб ўтири²⁰. Товус хуррамлар қуйруғини чотир қилиб, маст бўлиб айланб чарх уруб тури²¹.

¹⁸ Ташларми?

¹⁹ Очибди.

²⁰ Ўтирур.

²¹ Турур.

Равшанхон бу бог деворларига қараса: тйк паҳсасини
ншлаган, деворнинг тагини гиштлаган, жуда маҳкам қи-
либ ташлаган, деворларни ганчлаган; тўғрига кетган рас-
талар, деворларда гулдасталар, жуда ўшатибди усталар.
Кўрган хаста, кўрмаган ҳавасда, гул экилган баланд-паст-
да, гулни десанг даста-даста, тевараги ёнгоқ, писта, қилган
ҳам жуда уста.

Равшанбек бу боғни кўриб, димоғи чоғ бўлиб, гуллар-
нинг исн димоғига уриб, ҳали боққа кирган йўқ, гул-
ларнинг исн, булбулларнинг довуши оламини бузиб туриб-
ди. Шуида Равшанхон айтди: «Бундай бог ҳар кимга бўла
берами? Ё бу бог бизнинг қайнатамиз—Қорахон подшо-
нинг боғи, ё бўлмаса, бизнинг ёримиз—Зулхуморнинг бо-
ғи, бўлмаса бошқа одамга бундай бог тушиб қолибдими?
Албатта, бу бог одами—хизматкори кўп одамники-да»
деб, боғнинг эшигидан кириб, бир катта ҳовузнинг олдига
бориб, бир катта супанинг устига чиқиб ўтириб, Зулху-
мор ёрини, лабн шнкорини боғдаги қушлардан сўраб, бир
сўз айтиб туруп:

Отга миндим авлиёлар бор учун,
Белимни бойладим номус-ор учун.
Баракалла фалакнинг гардишига,
Элдин элга ошдим санам ёр учун.

Ғайри-ғайри жоя келдим, найлайни,
Кун тушмаган соя келдим, найлайни;
Баракалла фалакнинг гардишига,
Бир тилла сароя келдим, найлайни.

Атрофига эккан тоза шамшот, гул,
Шоҳасида сайраб ўтирар булбул:
Одами йўқ обод жойга етишдим,
Қирқ минг туп хурмо бор, қирқ минг туп анжир.

Атрофига қизил гуллар экилган,
Ҳазон бўп остига барги тўкилган,
Қаторланиб якка миҳлар кўмилган,
Шосупа устига сувлар сепилган.

Ҳар тарафга тўғри кетган расталар,
Растанинг устида бор гулдасталар,
Ободонли обод жойга етишдим,
Гулдасталар бир-бирига пайвасталар.

Қарайман ичинда йўқдир деч киши,
Кўрганнинг қолмади ақл ҳуши.
Қирқ минг туп хурмо бор, қирқ минг кичимиши;
Одами йўқ обод жойга етишдим.

Мен билмайман, бу боғ кимнинг боғлари,
Кўрганнинг чоғ бўлмасми димоғлари.
Сўрайман сизлардан бўстоннинг қуши,
Булбуллари қўниб, учган зоғлари,
Сайрингга сайр этиб Хумор келдими?
Канизин ияртиб дилбар келдими?

Кўрганнинг қолмайди ақл-ҳушлари,
Ҳар кимга муносиб тенги тўшлари,
Сизлардан сўрайман, жавоб беринглар,
Бўстоннинг маст бўлиб кезган қушлари,
Сайрингга сайр этиб Хумор келдими?
Канизин ияртиб дилбар келдими?

Хусни тошган пари пайкар келдими?
Кўрган ошиқ ўтга ёнар келдими?
Кўкрагида қўша анор келдими?
Равшан кўрса, меҳри қонар келдими?
Бўстонлар, дарахтлар, сендан сўрайман.
Сайрингга сайр этиб Хумор келдими?
Канизин ияртиб дилбар келдими?

Равшанбек боғнинг ичидаги қушлардан ёрини сўраб туриб эди, бир пилла шиқ этиб боғнинг девори очилди. Равшан қараса, бир кампир, қўлнда икки мўнди-кўза, келаётибди.

Равшанбек шундай қараса, бир кампир: ўзи қашқа кампир, бу кампирлардан бошқа кампир, билмайман кн-рибди неча ёшга кампир. Бели букрайиб қолган, қулоғи тнкрайиб қолган, баччагарнинг тишлари омондай, сочлари полочдай, манглайдан тарлон очган, икки чекка-сининг гўшти қочган, бўйинлари тиришган, ҳамма ери қурушган, ияклари бурушган, кўринган одам билан урушган, агар бошқа одам эринмаса, эринмасдан урушган кампир. Кўзлари ўтдай, манглайн чўтдай, калласи гов саватдай, қоқадиган итдай, балки баҳайбат бойте-батдай кампир. Чақадиган илондай, қари ҳам бўлса қу-лондай, бўйини сузиб булондай, сувга келаётинти.

Равшанбек буни кўриб, кўргандан ранги ўчиб, тусининг қони қочиб, «ў баччагар, отам айтаганининг ўзи; бу лаънати қайдан келиб қолди?» деб, ёш эмасми, югуриб бир дарахтга чиқиб кетди. Ҳалиги кампир Равшанбек ўтирган сулага келиб, уҳ деб ўттириб, кўзасини шу ерга қўйиб, сувга қараса, сувнинг ичида биров турибди. Кампир буни кўриб, дарахтнинг бошига қаради, Равшанбекни кўрди. Равшанбек ичида: «У, баччагар, кўриб қўйди, энди қандай қиламан!»— деб, бола эмасми, қўрқаётир. Шунда кампир Равшанбекнинг қизил гулдай жамолини, камолини кўриб, Равшанбекка қараб: «Сенинг тарзинг бизнинг элга келмайди» деб, сўз сўраб турибди. Равшанбек ҳам кампирин алдаб, жавоб айтиб турибди:

— Тарзингга қарасам, нодон боласан,
Маж уриб дарёдай тошиб-тўласан,
Сенинг тарзинг бу элларга келмайди,
Сўйлагин, ёш бачча, қайдан бўласан?

— Бу етимлик мени қилди саргардон,
Хизмат қилиб, тилаб ейман парча нон,
Дарбадар етимда ватан нимншлар?
Маязил, макон менда қайда, энажон!

— Қизил гул очилар гунчадан-гунча,
Тоқатим йўқ таги гул очлагунча,
Гап билмаган нодон ўзинг, ёш бачча,
Сўйлагин, гўдагим, қайдан бўласан?

— Энажон, сўрама қайгу ҳам доғим,
Ғам билан сарғайган гулдай сўғим,
Бормоққа боғим йўқ, ботмоққа тоғим,
Аслим сўрсанг, беватандан бўламан!

— Рост айтгин, болам, диёрнинг қайсидир?
Қилиб юрган касби коринг қайсидир?
Подшоҳи номдорнинг қайсидир?
Сўйла, нотавоним, қайдан бўласан?

— Мен билмайман маконимни, юртимни,
Қачон мен танийман номард, мардимни,
Қўзгамагин, эна ички дардимни,
Аслим сўрсанг, беватандан бўламан!

— Отанг борми, энанг борми элингда?
Худонинг саноси борми тилнингда?
Не учун юрмаднинг тенги-хилингда?
Беноми нишоним, қайдан бўласан?

— Ота-эна етим шўрда нимишлар?
Етимларнинг иши — йиғлов, койишлар!
Етимда не қилар тенг билан тўшлар,
Аслим сўрсанг, дарбадардан бўламан!

— Кўаларинг қамбардир, бодом қовогинг,
Билмайман кўпмикин қайгу ҳам догинг.
Дарбадарга ўхшамайдн сиёгинг,
Мусофир меҳмоним, қайдан бўласан?

— Худойим берибди сини-сумбатни,
Мен не қилай давлати йўқ келбатни?!
Етимларга ҳеч ким қилмас мурувватни!
Аслим сўрсанг, дарбадардан бўламан!

— Ургилай, рост айтгин, қайда диёринг?
Элатнинг, уруғинг, хешу табарнинг?
Ҳали бунда не манвилда қароринг?
Мусофир меҳмоним, қайдан бўласан?

— Тарзимга қарасанг, исдон боламан,
Мен етимман, дарёдай бўп тўламан.
Мен етимман, илиқ сўзнинг гадоёи,
Улсизга ул²², қизсизга қиз бўламан.

— Сенинг шавқинг менинг ақлим олади,
Сендай барно қандай етим бўлади?
Бу сўэларинг, болам, рост айт, ҳийлади (р),
Сўйлагин нодоним, қайдан бўласан?

— Қавмим йўқ, энажон, қариндошим йўқ,
Сир айтайин десам, эмчакдошим йўқ,
Бир худодан ўзга ҳеч бир кишим йўқ,
Қувандисиз дарбадардан бўламан.

Унда кампир шунча кўрди, боланинг сўзи айнамай-
ди; эсдан, ақлдан тўла бола.

²² Уғвасизга ўғил.

Кампир Равшанхоннинг қадди-бастига қараб, Равшанбекдан кўнгли тўлиб, ичида айтди: «Бу бола ҳеч вақт дарбадар етим бола эмас. Албатта, бу боланинг ота-энаси бор. Бу бола бир катта ердан чиққан бола-да: ё бир подшоннинг боласи, ё бир катта бекининг боласи, ё бир асилзода, бир оқсуяк эшоннинг боласи, албатта, бу бола безот, ноасил одамнинг боласи эмас» деб, Равшанбекка қараб: «Эса, сен менга ўғил бўл, менинг ўғлим йўқ. Бу боғу бўстонлар меники, ўғлим. Энди сен дарахтдан тушгин, мен билан уйга боргин, мен сени ўғлим дедим, жону дилим дедим, ўлсам меросхўрим дедим»— деб, Равшанбекка бир сўз деди:

Айланай, сен бўлгин богимда гулим,
Саҳарларда сайрайдиган булбулим,
Айланайин, эна дегин сен мени,
Жону дилим, мен сени дедим улим.

Юргин энди, олиб борай уйима,
Сайр этгинвай бўстонима, жойима,
Болам дедим, тушгин энди, фарзандим,
Уйимни кўрсатай сендай тойима.

Ерга тушгин, билла юргин, фарзандим,
Бориб манзилларим кўргин, фарзандим,
Болам дедим, молу дунём сеники,
Энди, болам, даврон сургин, фарзандим.

Юргин энди, айтган сўзим шул бўлар,
Бу энанг худойга ёзган қул бўлар;
Болам дедим, сендай эсли фарзандни,
Улигимга эга сендай ул бўлар.

Юргин, болам, энди уйга борайик,
Не иш бўлса, яратгандан кўрайик,
Уғлим дедим, сен эна де, жон болам,
Қолган-қутганини сўнгман²³ сўрайик.

Ана Равшанни дарахтдан тушириб олиб, уйга қараб юра берди. Равшанбек момога эргашиб кета берди. Богдан

---

²³ Сўнг билан — сўнгра.

чиқди, олдидан бир катта дарвоза келди. Дарвозадан ичкари кириб юра берди, олдидан бир дарвоза чиқди, икковни қаршима-қарши. Ундан ҳам ўтди. Шунинг тўғрисида бир дарвоза чиқди, ундан ҳам ўтди. Шундай қилиб, етти дарвозадан ўтди. Равшанбек кўриб бораётир: бир ҳовлидан униси яхши, ундан униси яхши; ҳар иморатлар, пештоқлар, меҳмонхоналар, иморат устига бир озода жойлар бир-бирдан тоза, барига солиниб қилинган андоза; ҳар бир айвон-кайвонлар фалакка юзланади. Равшанбек оғзи очилиб бораётиб вди. Ҳамма дарвозадан ўтиб, сўнгги дарвозадан кириб борди. Қараса, бир ҳовли: деворларни наққош ранглаб ташлаган, ҳовли ўртасида олти якка мишга олти тулпар от бойланиб турибди: якка мишни айланиб, олти от ҳам совуб турибди. Эгарлаб, юганлаб, чувурмачалварни устига солиб, тилла қамчини эгарнинг қошига илибди. Олти от ҳам Равшанбекининг мишиб келган Жийронкуш тулпаридан илгарин отлар. Равшанбек буни кўриб, ҳуши калламуш бўлиб: «Ўбба баччагар кампир, отам айтган мастоннинг ўзи экан, бўлмаса, бу баччагар кўпқари чопади дебмидинг. Мана бунинг олти эгаси бордир, олтови олти аждаҳордир, бўлмаса, бу кампир отларни нима қилади?!» деб, аста-аста кейин қола берди. Дарвозалардан чиқиб, қочиб кетмоқчи бўлиб эди. Кампир қараса, боласи аста-аста кейин қолаётир. Шунда кампир кўзасини ерга қўйиб, ўғлига қараб бир сўз айтаётир, Равшанбек ҳам внасига жавоб бераётир:

— Тарзингга қарайман, нодон боласан,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўласан.
Худони ўртага солган фарзандим,
Сабаб нима кейин-кейин қоласан?

— Ишинг фириб, ҳийла экан сўзларинг,
Юзинг қонсиз, ола экан кўзаларинг,
Шу сабабдан кейин қолдим, энажон,
Эна, ёлгон экан айтган сўзларинг!

— Юра бергин, қолма менинг изымдан,
Қонлар оқсин менинг икки кўзимдан.
Уғлим бўлгин, менинг нодон фарзандим,
Қанча ёлгон топдинг айтган сўзимдан?

— Бу олти от узоқ ҳориб келибди,
Олтисин устига чалвар солибди,
Эна, ёлгон экаи айтган сўзларинг,
Олтовнин олти аждад минибди.

— Болам, менинг олти ўғлим бор эди,
Олтови бир олти аждаҳор эди,
Олтовидан подшо ҳам кўрқар эди,
Олтови ҳам подшойи тождор эди.

Олдида Қорахон шоқ бекор эди,
Бу шоҳлардан улар эътибор эди.
Фарзандим, ўртанган жоним куйдирма,
Қаторларда гургураган нор эди.

Қазодан олтови бир кунда ўтди,
Орқасидан мен шўрлини йиғлатди,
Болам, менинг олти ўғлим бор эди,
Олтовидан сабил қилдим олтотди²⁴.

Кунига отларни қантарголаман²⁵
Қантарлаб устига чалвар соламан,
Олтовин шундай қип қўйсам, чирогим,
Олти ўғлим бир кўргандай бўламан.

Кумуш бўлар тарлон қушнинг чагаси,
Ғўла бўлар бедов отнинг тўғаси.
Ерқиним, фарзандим, мени куйдирма.
Бу отларнинг ўзинг бўлгин эгаси.

Равшанбек момонинг сўзларига ишонмай, ҳуркиб-ҳуркиб борди. Кампир Равшанбек ўғлини ичкари кирғизиб, олдига нон-сув қўйиб, қорини тўйғизиб, чой дамлаб бериб, ўғлини эргаштириб чиқиб, ҳовлисидаги борини кўрсатди. Шунда бориб бир томни очди—барн тиллага тўла, ғўлага тўла; бир том найза, бир том қилич, бир том совут, бир том қалқон. Равшанхон қараса, бир подшонинг асбобидан кам эмас. Шунда кампир ўғлини бир томнинг устига чиқариб, бир баланд дарахтни кўрсатди; Равшанбекка айтди: «Э болам, шу кўринган баланд дарахтдан берисига бориб кела бер, ёру жўра бўла бер, бир хилини

²⁴ Олти отив.

²⁵ Қантарга оламан — қантариб қўйман.

эргаштириб келиб, зиёфатлар қила бер, болам. Улар менинг ўзимга қарайди. Шу кўрннган дарахтдан бериси катта ўғлимнинг фуқароси эди. Беш ўғлимнинг жойини Қорахон подшо мендан тортиб олиб қўйди. «Катта ўғлимнинг жойи сеникн бўлсин», деб менга берган. Уғлим, внди бу юртлар, бу моллар сеникн бўлди, ана юра бер»,— деб қўя берди.

Энди Равшанбек, бир кун отланиб чиқиб, бир овулга бориб сепой ўйнади, бир овулга бориб чиллак ўйнаб бора берди-кела берди; шу юртнинг одами билан ёру жура бўла берди. Неча вақт шу тартиб билан ўтди. Равшанбек билиб олди, шу эл Ширвоннинг бир чети экан, Қорахон подшонинг элига туташ экан.

Равшанбек бир куни табладан бир отни мнниб, қидириб, бояги ердан ўтиб кетди. Бир манзил, икки манзил йўл юриб бораётир эди, олдидан бир кампир чиқди. Равшанбек қараса, бир кампир ҳаллослаб келаётипти. Тикан пишган вақти эди, кампир яланг оёқ гнжирлатиб тиканин босиб келаётипти. Равшанхон буни кўриб: «Ҳа момо, қаёқдан келаётипсиз?»— деди. Момо ўзи соқов эди, тили калта гулдирраган мохов эди. Равшанбекка қараб:— Бозойдан,— деди, Равшанбек:— Момо, бозордан нима олдингиз?»— деди.

Кампир айтди: «У, шўйим қуйсин, сен ҳам менга ўхшаган куйганлайдан экансан. Бизнинг ютнинг ясмини билмаган; ҳали эшитганинг йўқмнди, Зулхумой ёмон бўпти; яшамағий, шу вақтда йигитлайга қалпоқни ясим қилиб, қалпоқнинг олдини минг танга, ойқасини беш юз тангадан сотади. Менинг бий ўғлим бой эди, гўшгиннаси қоққина, уйқугинаси соққина, гапга тушай бошингни егуй, қайғайин десам ёлғиз, қайғамайин десам ялмовуз; йигит ўлғуй. мени кўп куйдуяди, ялчимағуй. Шу, мендан аязлаб, «бий қалпоқ, бий қалпоқ» деб, олти ойдан бейи ошини ичмай ётипти. Мени куйдийди-ку, куйиб қоғуй».

Шунда Равшанбек айтди: «У момо, олиб келаётган қалпоқ қани?»

Кампир, «мана деб қўйиндан чиқариб бериб эди, Равшан қўлига олиб, «шу қалпоққа бизнинг ёр — Зулхуморнинг қўли текканмикн?» деб ёрининг ҳунарини кўриб, офарин, сад офарин, деб қалпоққа қараб бир сўз дедн»

Дарагинг топмадим излаб элингдан,
Богбон бўлиб узсам тоза гулингдан,

Қалпоқнинг нухаси гулнинг баргидан,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Сени деб айрилдим Чамбил юртидан,
Қутулмадим айрилиқнинг дардидан,
Қалпоқнинг нухаси гулнинг баргидан,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Бугун тегди бизга ёрнинг нухаси,
Қайда экан буни тиккан устаси;
Етар кун бормикин, гапининг қисқаси,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Сени деб жонимдан кечдим, Хуморжон,
Жудолик кўйига тушдим, Хуморжон,
Ишқингнинг ўтига пишдим, Хуморжон,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Мен куярман, ёрим, сайри чорбоғда,
Сенинг учун куйган Равшан минг доғда,
Ғойибона сўзим айтай овлоқда,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Менинг ёрим тоза қизнинг тозаси,
Сўйласа, гапининг кўпдир мазаси;
Ҳар қалпоғи, кўрсанг, бир қиз баҳоси,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Қачон Равшан кўрар гулдай юзингни,
Ияртиб²⁶ келсанг-чи ҳурдай қизингни,
Бизга қарат ҳур мисолим ўзингни,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Бек Равшан ёнади, ёри билмайди,
Билса ҳам раҳм этмас, кўзга илмайди,
Қалпоғингга гулнинг тарзи келмайди,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Хумор деса, сийна-бағрим тешилар,
Утингга томирлар ипдай ўшилар,

---

²⁶ Эргаштириб.

Куйган таним қачон сенга қўшилар?
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Мен қачон борарман сенинг қошинга,
Бориб меҳмон бўлсам оппоқ тўшинга,
Зарли рўмол ярашмасми бошинга?
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Юз офарин ҳунаринга, гулингга,
Бек Равшан мусофэр сенинг элингга;
Қўлиң солса сенинг нозик белинга,
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Отинг Хумор, ўзинг Хумор, Хуморсан,
Чир атрофи учбурч исли туморсан,
Ошиқларни кўзинг билан жўмарсан.
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Сендай сулув кезса Ширвон юртида,
Равшан куйса ошиқликнинг ўтига.
Ким чидайдн айрилиқнинг дардига.
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Сени деб унутдим ўсган элимни,
Кўйингга сайратиб қизил тилимни,
Таваккал қип, маҳкам бойлаб белимни,
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Ошиқларинг кўпдир, мендай куйган йўқ.
Ширин жони чаккасига тейган йўқ.
Ҳеч ким мендай сенга бино қўйган йўқ.
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Мен куярман, ёрим айшу ишратда,
Қирқин қизлар билан баэми суҳбатда,
Сенинг учун Равшан қайгу, кулфатда,
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Сенинг дардинг олар менинг жонимни,
Эшитсанг нетади йиғлаганимни?
Йиғлатдим ортимда меҳрибонимни,
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Бек Равшан булбулинг, сен бир гулимсан,
Ширвоннинг элида жону дилимсан,
Сурати ярашган хипча белимсан,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Ким етказар менинг арзи додимни,
Тарк эттим сени деб мамлакатимни,
Унутдим Чажбилдай вилоятимни,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Бугун нусханг тегди, ўзинг ҳам тейгин,
Биздан бошқасини, Хуморжон, қўйгин.
Олдимда ярашар либослар кийгин,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Равшанбек бу сўзларни айтиб эди, у турган кампирнинг кайфи учиб кетди. Кўнглида қалпоғини олиб қочиб кетадигандай бўлиб: «Не балоси келди, ҳа бошингни еғуй, сен ҳам менинг ялчимағуй боламга ўхшаган ёмон бола экансан, сен ҳам Хумой деб куйганлайдан экансан. У бий сени доғлаб ўтга куйдийганми? Унинг ошиғи-ўтига кўйганини сўйсанг, сочидан кўп; унинг нимасини сўйясан Ул ҳаммани куйдуйди-ку, ҳийси дунё бўлган»— деб, Равшанбекнинг қўлидаги қалпоқни юлиб олиб, ҳайт деб кета берди, бек Равшанга қарамади.

Ана, ишқивозлик ёмон нарса, Равшанбек қалпоқни кўриб, бадани балқиб эриб туриб эди, момо қалпоқни олиб кета берди. Шунда Равшан: «У момо, мунча қичайсан? Қараб тур, менга қалпоқ бозорининг йўлини кўрсат, тўхта, момо, тўхта»— деди. Момо айтди: «Ҳу... шўйли бола экансан: менинг боламдан ҳам бееқим экансан, эсинг бўлса шу ёмонга ошиқ бўлаймидинг, у юитни бузди-ку»— деб дим қарамайди.

Равшанбек: «У момо, қалпоқ бозорининг йўли қаёқда, йўли?»— деди.

— Шу ёққа кета бей, кета бей,— деб ҳайт деб, момо солиб кетди.

Равшан бир алами минг бўлиб, ингичка ўти жўнг бўлиб, «осанг устига посанг, ҳазор устига понсад». Энди Равшанбек белини икки ердан бойлаб, таваккални маҳкам айлаб, ўзига ўзи сўйлаб: «У Равшанбек, сенинг элниг йўқмиди, овларга қўлинг йўқмиди, ўтирсанг-қўнсанг мавзилниг йўқмиди, ўйнасанг-юрсанг тенгу хилинг йўқмиди?»

Э учангдан ургур Равшанбек, ҳали сен нима қилиб юрибсан, ҳали шу юртдан, сен бой бўлиб, мол орттириб кетман деб юрибсанми, мол нэлаб келибмидинг?» деб ўзига ўзи ўйлаб, хаёли тарлон бўлиб, ўзни ҳар ўйга солиб кетиб бораётир.

Бир-икки қирдан ошди, бир ёлғиз оёқ йўлга тушди. Равшанбек: «Ишинг бўлмасин, бозорнинг йўли шу чиқар, шу йўл бизни тўғри қалпоқ бозорига олиб борар», деб бораётиб эди, олндан бир қир чиқди. Равшанбек отини ҳайдаб, йўртиб, дўнгнинг устига чиқиб қараса, бир тўп, бари ўзидай ёш, хушрўй, қаламқош бола, барининг қўлида бир лаганча тилласи бор, яхши от остида, бир тепанинг устида, тилласи қўлига қатор бўлиб — саф тортиб, отнинг бошини баробар қилиб, осмонга қараб турибди. Равшанбек буларнинг бу ишига ҳайрон қолиб, бу ҳам шуларнинг қараган ёғига қараб осмонга тиклайди, ҳеч нима кўринмайдди. Жуда кўп қаради. Ҳеч нима кўринмагандан сўнг: «Анови турган болалардан сўрайин, агар шунинг маъносини билмай кетсам бўлмас», деб отининг бошини буриб, қаққайиб туриб, шу болалардан сўз сўради: «Эй! Нимага ҳамманг осмонга тиклаб қарайсан, гаплашмайсан, бир-биринга индамайсан, кўрганингни айтмайсан, нимага қарайсизлар, жўралар?!» У болалар индамади. Равшан бақириб: «Эй! Бир одам бир одамдан гап сўраса, ўлиб қолмаса — жони бўлса, жавоб беради-да. Эй, ҳаромлар, падарингга пўстак, эшаклар, дим индамайсизлар, тилларинг йўқми? Кўзинг у ёқда бўлса, оғзинг ҳам бандми. баччагар?»— деб қаҳри келиб, бир сўз деб турибди:

«Алиф» ўтиб «лом» ёзилар «мим» билан,
Бир-бирингга гап қотасан им билан,
Баринг бирдай тиклаб қараб осмонга,
Осмонда савдо қиласан ким билан?

Ҳар ким ҳам ўйнайди, кулар тенг билан,
Сени кўрган ўтиб кетар ғам билан.
Барингнинг қўлингда пулинг, баччагар,
Осмонда савдо қиласизлар ким билан?

Баринг гўдак ҳали, нодон боласан,
Ҳар иш қилсанг, дим пишмаган чаласан,
Барингнинг қўлингда пулинг, баччагар,
Осмонда ким билан савдо қиласан?

Мен сўрасам, гапирмайсан, нмлайсан?
Тилинг йўқми, гапирмайсан, гинглайсан?
Довушинг яқармай баринг гуниг бўлиб,
Ҳаромлар, мунча ўзинг дамлайсан?

Кўлингда тиланг бор, яхши от остингда²⁷.
Сиригинг менга айт, не бор қасдингда?
Мен гапирсам, гапиролмай нмлайсан?
Баринг тиклаб, не бор кўкнинг устинда?

Менга айтгин, мен ҳам тиклаб қарайин,
Яхши бўлса қабатингга борайин,
Осмонда ким билан савдо қиласан?
Ҳарамми, айтсанг-чи, мен ҳам кўрайин!

Сен жавоб бермайсан, мен гап сўрайман,
Мен ҳам сендай осмонларга қарайман.
Менга айтгин, мен ҳам билай, гўдаклар,
Қизиқ бўлса, қабатингга борайин.

Еш баччалар, ўз элингга тўрасан,
Ўлмасанг, дунёда даврон сурасан.
Ҳамманг бирдай тиклаб қараб осмонга,
Менга ҳам айтинглар, нима кўрасан?

Бедов минсам, ёл-кокилин тарайман,
Мен ҳам сендай баландларга қарайман.
Осмонда ким билан савдо қиласан?
Осмонларга қараганинг сўрайман!

Мен йиғлайман ёлғизликда зор-зор,
Душманнинг элида бўлмай хор-зор,
Ҳамманг бирдай тиклаб туриб қарайсан,
Жон жўралар, бу осмонда нима бор?!

Равшанбекнинг бу сўзини эшитиб, у болаларнинг ичидан бирови айтди: «Бу қандай ўзбек эди, бу баччагаар жуда кўп бақира берди, жуда аҳмоқ баччагаар экан. Индамайгина кета берса-чи! Вағирлагани-вағирлаган. Шовқинчил экан-ку. Бизларни томошадан қолдирди»,— деб сўки-

---

²⁷ Достон қуйланганда ваэн талаби билан «яхшот» шаклида та-лаффуз этилади.

на берди. Шу вақт, у болаларнинг бирови кўзи баландда, Равшанбекка жавоб бериб: «У, ўзбак! Кета берсангчи, бу гапларни сенга ким кўйибди?»— деб, бир сўз деди:

Юрган йўлим бўтақўзли жўнагар,
Найза тегса, оқ бадандан қон оқар.
Ҳар ким бўлсанг, кет йўлингдан қолмагин,
Бизлар билан ишинг нима, баччагар...

Хабаринг йўқ сенинг соғу сўлингдан,
Лопу лоп сўз чиқар сенинг тилингдан;
Бизлар билан не ишинг бор, баччагар,
Кета бер йўловчи, қолма йўлингдан!

Ким айтди, бизлардан шуни сўрагин?
Қандай нодон сенга берди дарагин?
Бир лаганча тилланг бўлса, сен келиб,
Бизлардай бўп, ундан кейин қарагин!

Сен ўзбак вкансан юрган саҳройи,
Ҳар ерда вагирлаб юрган ҳар жойи,
Бир лаганча тилла олиб қўлингга,
Ундам сўнг бизларман бўл-да ҳамройи!

Кета бер-кета бер, ўзбак, кета бер,
Тўхтаб турма, вагирламай ўта бер.
Сен ҳам келиб қарайсанми ўларман,
Бозор бориб, ўтивингни сота бер!...

Сенинг юрган еринг адир ўрама?²⁸
Олди ўр келганда отни урама?²⁹
Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин,
Бепул келиб, бизлардан гап сўрама!

Бизлар, дўстим, ўйнамаймиз, кулмаймиз,
Шу қарашдан бошқа ишни қилмаймиз,
Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин,
Бизлар сенинг сўзларингни билмаймиз.

Бақирмай кет, бақирмай кет, бақирмай,
Биздан сўз сўрамай, ўтқин чақирмай,

²⁸ У р м и?— баландликми?

²⁹ Ураднингди.

Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин,
Ута бер, ҳарамин, бизга гапирмай!

Сенинг кўнглинг бу гапларман хуш эмас,
Ўзбакка бизлар тенгу тўш эмас.
Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин,
Қарама, бу қамбағалнинг иши эмас.

Бу йиғитлар понлождан тўп бўлди,
Кўп сўзладим, менинг сўзим кўп бўлди.
Қарамайин кета бергин орқанга,
Текин кўриб айтма, дўстим, муфт бўлди.

Жон жўра, кета бер, қайтиб келмагин,
Йўловчисан, жўра, йўлдан қолмагин.
Ҳар ким бўлсанг, кет, йўлингдан қолмагин,
Сўз сўраб алашим зиёд қилмагин!

Қулоқ солгин адвон-алвон сўзларга,
Йўловчи, таассуб қилма бивларга,
Йўловчи, кета бер, йўлдан қолмагин,
Бу савдони ким қўйибди сизларга!

Поралаб, поралаб гўшинг ўсилар,
Қочмоққа қўймаслар, йўлнинг тўсилар,
Йўловчи, таассуб қилма бивларга,
Бизларга қўшилма, бошинг кесилар!

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Кета бергин, ўзбак, йўлдан қолмагин,
Бизларга қўшилма, бошинг кесилар,
Армон билан, ҳасрат билан ўлмагин!

Ана энди Равшанбек полвон уларнинг бу сўзини эшитиб, шердай ҳурпайиб, йўлбарсдай чирпиниб, қоплаидай жимийиб, тезланиб-тезланиб, қаҳри келиб, аждаҳор илондай захри келиб, баҳодирликлари уйғониб, ўтдай ёниб, оловдай қобиниб, бир қути гугуртдай бўлиб, ўт олиб кетгандай бўлди. Ўзи ўзига айтди: «Ҳе аттанг, мусофирчилик иш эмас вкан, ҳе аттанг. Келе, бугун ишдамай ўтиб кетайини, эртага анов олти отнинг бировини

миниб келайин, йўлларда елайин, буларнинг барининг бўйинини қийиб, оғзи-бурнини қумга тўлдириб кетмасам-ми» деб, йўртиб қирнинг устига чиқди.

Равшанбек қараса, бир қари чол бечора бир қўйнинг калласини олибди, тўрт почасини белига суқиб, қорнини бир қўлига, ўпка-юракни бир қўлига олиб, калланинг бир қулоғидан тишлаб олиб келаётинпти. Шунда Равшанбек: «У бобо, қаёқдан келаётибсиз?»— деди.

Шунда бобо бечора қараб туриб, оғиздан калланн ерга қўйиб: «Э боламай, менга ташвиш бердинг-ку!»— деди.

Равшанбек: «Бобо, мен бозорнинг йўлини тополмай юрибман, шунинг учун сизга ташвиш бердим, бобо; бозор яқинми?»— деди.

Бобо айтди: «Бозор яқин, мана келдинг, ярим тош қолди-да, энди манов қирга чиқсанг, Қорахон подшонинг қизи Зулхумор ойимнинг кўшкни кўринади, болам. У болам, сен бу ернинг расм-русмини билмайдиган болага ўхшайсан. Болам, энди мени йўлдан қолдирдинг-ку, шундай ҳам бўлса беш-олти оғиз сўзни сенга айтиб бериб кетайин, сен билмаган бола-да, сенга яхши бўлади. Бу ерлар Қорахон подшога қарайди, Ширвонга тобе. Қорахон подшонинг Зулхумор деган бир қизи бор, ўғли ҳам шу, қизи ҳам шу, бундан бошқа боласи йўқ, шу қиздан бошқа кўзининг оқ-қораси йўқ. Энди, болам, подшоликда эрка ўсган чопсон зўр қиз-да, шу ердан бир баланд кўшк қилиб, теварагини ўхшатиб, пишиқ гишт билан иморатлар қилиб, отасидан сўраб олиб, бозор юргизиб қўйибди. Бугунги бозор Зулхумор қизининг бозори. Ҳар бозор куни бўлса, Зулхумор бетига ниқоб тортмайди, бетини очиб ўтиради. Зулхумор шу вақт йигитларга қалпоқ расм қилди, ҳали Зулхуморнинг қалпоғининг олдини минг танга, орқасини беш юз тангадан сотади. Шу бугун бозор куни, бизнинг элнинг бойваччалари, бекваччалари қўлига бир лаъли тилаа олиб. «Юз кўрим» деб, Зулхумор ойнаи бир баланд ерга чиқиб томоша қилади. Қўй-чи, ўғлим, гап пули борники. Ҳали Зулхумор гайрат қилаётган эмиш: «Шу бозорни жуда катта бозор қиламан, жуда обод қиламан», дер эмиш. Обод қилса қилади-да, подшонинг бир қизи бўлса, нима қиламан деса, қилади».

Ана Равшанбек энди билди, йўлда лаган ушлаб, осмонга қараб турганлар Зулхуморга қараб турган экан. Бобосидан бу сўзларни эшитиб, билиб олди. Шу йўл билан

отини чу деб йўртиб, қирга чиқди, сойга тушди, қирга
чиқди, бозорнинг устидан бориб қолди. Қараса, бир
кичкина бозор экан, одам гижиллаб ётипти.

Равшанбек бозорнинг устидан келиб қолиб, «ёрим
Зулхуморжонни кўраман» деб, димоғи чоғ бўлиб, вақти
куш бўлиб, бозордаги одамларга қараб, бир сўз айтиб
турибди:

Узоқдан келаётибман,
Ғамнинг лойига ботибман,
Э ёронлар, биродарлар, биродарлар!
Мен ёримни йўқотибман.
Э ёронлар, биродарлар, халойиқ!
Мең ёримдан адашибман.

Сўз айтарман майин-майин,
Ақли борлар қилар фаҳим.
Э ёронлар, биродарлар!
Излаб ёрим тополмайин,
Юрак-бағрим бўлган кабоб,
Изларини қилсам тавоф,
Мен ёримдан адашганман, халойиқ!
Йўлга солсанг, катта сабоб.

Боғлардан терган бодомлар,
Ёрсиз менга дойим ғамлар,
Мен ёримдан адашибман, халойиқ!
Бозордаги кўп одамлар!

Қайда бўлар ёр макони?
Отидир Хумор, макони?
Ман-ку йўлдай адашганман, ёройлар,
Дўстлар, йўлга солинг мани.

Элда даврон сурган борми?
Уз давриман юрган борми?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?
Тоблаб зулфин ўрган борми?
Ерман суҳбат қурган борми?
Еки бирга юрган борми?

Богдан гул терган борми?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ер дарагин берган борми?

Бирга бўш ўтирган борми?
Базмига кетирган борми?
Кенгашин битирган борми?
Ҳисобин йитирган борми?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ер дарагин берган борми?

Ваъдасида турган борми?
Қайтиб, худоё урган борми?
Сухбатига борган борми?
Унга сирин ёрган борми?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ер дарагин берган борми?

Э ёронлар, ҳай ёронлар,
Ҳаммангиз менга қаранглар,
«Ёринг ким?»— денг-да, сўраишлар
Менинг кунимга яранглар!
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ер дарагин берган борми?

Менинг ёрим қиз болами?
Кўп аччирин тез болами?
Кўзлари юлдуз болами?
Қошлари қундуз болами?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ер дарагин берган борми?
Лаблари қирмиз болами?
Узи ширин сўз болами?
Узи нодон бўз болами?
Узи жоду кўз болами?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ер дарагин берган борми?

Менинг ёрим ой болади,
Минг қўйлашдай бой болади.
Жуда хотамтой болади,
Шакли қарчиғай болади,

Хуркак асов той болади...
Кўп ўзи бежой³⁰ болади,
Уткир, лочиндай болади.
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Менинг ёрим ёрнинг ёри,
Абасдир куйганинг бари,
Кўп ошиқлар интивори,
Кўзи жоду, қош-ханжари,
Жонни тешар кнприклари,
Тенг бўлолмас ҳуру пари,
Балки жаннатнинг хурлари.
Унга шайдо элнинг бари,
Йигит тува³¹ қаррилари,
Бойлар тува қашшоқлари.
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Мажнун қилди бора-бора,
Ошиқ бўлса недир чора?
Бир куйгур қилди овора,
Топмадим мен бахти қора.
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Қаники топилса ёрим,
Тасаддуқдир ҳарна борим.
Қаламқош, кўзи хуморим.
Кўрмасдан кетди мадорим.
Менинг шунда ихтиёрим,
Дунёда йўқдир хабарим,
Олганди сабру қарорим.
Бизнинг ёрдан кўрган борми, халойиқ?!
Ёр дарагин берган борми?

Мен излаб келдим изндан,
Сўрсам лаби қирмизндан,
Суюлдим қора кўзндан,

---

³⁰ Бежо.

³¹ Тугур, тугул.

Тирилдим ширин сўзидан,
Сўрасам шунинг ўзидан,
Билмам қай шоҳнинг қизидан.
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ер дарагин берган борми?

Еримни кўрсам деб келдим,
Бир дам ўлтирсам деб келдим.

Лаъли шакар лабларидан,
Сўр деса, сўрсам деб келдим.

Шундай асов тойдай ёрни.
Қўлга келтирсам деб келдим.

Ошиқлигим шу барнога
Энди билдирсам деб келдим.

Ўдан ўзган чин сулувни
Ишқип илдирсам деб келдим.

Иълаб юрган сарвинроғни
Отга миндирсам деб келдим.

Айтганима кўнмаса-чи,
Алдаб кўндирсам деб келдим.

Хуркак ёрнинг қалъасини
Уриб синдирсам деб келдим.

Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ер дарагин берган борми?

Паст-пастгина паст кўчалар,
Ҳолин билмас бир нечалар,
Бедов минган бойваччалар,
Бойваччалар, бекваччалар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Ошиқнинг шавқи кечалар,
Маъшуқни топса мучалар.
Тополмай юрган нечалар,
Кўчада ҳинди баччалар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Дардига топмай даволар,
Ғамман меҳнат даволар,
Эшак қайдаган боболар,
Калава сотган момолар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бозор келган бозорчилар,
Йўлни кезган гуварчилар,
Тинмай элни кезарчилар,
Жўн савдони буварчилар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бозорга келган одамлар,
Боғлардан терган бодомлар,
Пиёда йўлни қадамлар,
Ҳориган қарри надамлар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Отин чопган маст болалар,
Ўз тенгиман дўст болалар,
Иши гаров, бас болалар,
Полвон, найзадаст болалар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бозор келиб йигилганлар,
Совда дейишиб уюлганлар,
Қўй-серкалар — сўйилганлар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Мардикорлик — иш бозори,
Чўян бозор, мис бозори,
Манов пишиқ ришт бозори,
Қассоб бозор — гўш бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Чангиб ётган ун бозори,
Қўқиб ётган жун бозори,
Анов мурсак, тўн бозори,
Пичоқ бозор, қин бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Калла сотган каллапазлар,
Нағмагар нағмасин созлар,

Шоирлар бўтадай бўзлар,
Йўлни билмай келган бизлар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Хунармандлар хунарилар,
Уз ишига жўнарилар,
Нашавандлар, кўкнорилар,
Чойман сувнинг қанорилар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Уйинчилар, дарвозалари,
Шоир хушовозлари,
Йиғилган кўпу озлари,
Шоир қўлида созлари,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Қопда турган кўмир бозор,
Анор пулат, темир бозор,
Совданг кўп бўп, семир бозор,
Менда кўп, ҳабар бер бозор,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бозор билан қар шаҳарлар,
Соп бенаво, дарбадарлар,
Маҳарабоз боҳунарлар,
Бенаволар, мўтабарлар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Ишчи бўлган камбағаллар,
Савдо-сотикқа дагаллар,
Гап топмай сўзни мақоллар,
Йиғитлари, оқсоқоллар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Анови қовун бозори,
Боққоллик, совун бозори,
Саллоҳ сотиб калла-поча,
Қассобга товун бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Четда турган қўй бозори,
Йилқи бозор, той бозори,
Қурт билан сармой³², бозори,

---

³² Сарй мой, сариг мой.

Қоғоздағи чой бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Анови пода бозори,
Болор ҳам хода бозори.
Пахта, уада бозори,
Баланд тепада бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Шишада ароқ бозори,
Харроти тароқ бозори,
Мойчиман чироқ бозори,
Чарх билан ўроқ бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

У четда туя бозори,
Қимизга бия бозори,
Ранг-бўёв, қуя бозори,
Савдони уй-а бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Оптовалар, мис бозори,
Бсада бозор, хас бозори,
Кадн бозор, нос бозори,
Моххов бозор, пес бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Қовунман пўчоқ бозори,
Темирман ўчоқ бозори,
Рўмолман сочоқ бозори,
Атторлик-мунчоқ бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бўз билан алак бозори,
Атторда элак бозори,
Ранг-бўёв лок бозори,
Паранжи, желак бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бугдой ҳам арпа бозори,
Пахтали кўрпа бозори,
Қўй тери — сурпа бозори,
Серсавдо турпа бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Нонвойликмаң нон бозори,
Нонларн сон-сон бозори,
Паранжиман тўи бозори,
Уровлари сим бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Анови қимиз бозори,
Мановиси муз бозори,
Ориқ ҳам семиз бозори,
Қопдагилар туз бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?
Қаерда қалпоқ бозори?
Қозиқда телпак бозори,
Қатлама-чалпак бозори,
Тупак ҳам баргак бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Анови тари³³ бозори,
Лўк билан нори бозори,
Муз билан қори бозори,
Турганнинг бари бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Эчки бозор, тана бозор,
Сен изласанг, ана бозор,
Новвос-жувона бозор,
Маддоҳ — девона бозор,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Қадидағи мой бозори,
Дўнгдагилар қўй бозори,
Қоғоздағи чой бозори,
Баланд бозор, ўй бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Сабзиман пиёз бозори,
Назирман ниёз бозори,
Қанча кўпу оз бозори,
Совда билан соз бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

---

³³ Тариқ.

Эчки ҳам улоқ бозори,
Телпак ҳам тумоқ бозори,
Кавоб, қовурдоқ бозори,
Нася эмас, нақ³⁴ бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?
Қалпоқ бозори қайсиди?

Равшанбек маст бўлиб, «қалпоқ бозори қаерда» деб, бақириб бораётир эди. Шу ерда бир наشاءанд туриб эди, кайфи учиб кетди. Равшанбекка қараб айтди: «Эй ўзбак! Мунча бақирасан, кайф деган нарсдан қолмади-ку! Сен ўзинг бурун ҳам ҳеч бозорга борибмидинг, илгари бозорни кўрибмидинг? Анов чангиб ётган ун бозори, нариги кўчиб ётган жун бозори, ҳў анов, катта дўкон тўн бозори, нариги турган пичоқ билан қин бозори, ундан ўтсанг, телпак бозори, ундан ўтдинг қалпоқ бозори-да, юртни буздиги-ку!»— деётир.

Равшанхон бозорни оралаб ўтди, қалпоқ бозорига етди. Қараса, қирқ виналик кўшкнинг устида Зулхумор ойим капизлари билан қалпоқ сотиб турибди. Зулхумор бетидан ниқобини олиб, кўп канизалар ўртага олиб турибди. Равшанбек Зулхуморнинг жамолини, нав дарахт камолини кўриб, томоша қилди. Равшанбек қараса, Зулхуморнинг камоли, ойдаи жамоли, оқ юзида холи, янги тўлган ойдаи икки қоши ҳилоли. Равшанбек зеҳнини кўйиб қараса, ясанган ҳурдай, тишлари дурдай, кўзлари юлдуздай, қошлари қундуздай, лаблари қирмиздай, оғизлари ўймоқдай, лаблари қаймоқдай, икки юзи ойдаи, тарлон-қарчигаи — учадиган қушдай, муҳрланган қоғоздай ялт-юлт этиб ўтирибди. Зулхуморойнинг бу ёғида тўқсон беш, бу ёғида тўқсон беш — ўн кам икки юз кили бор, бир ёғини тилла сувига ботирган, бир ёғини кумуш сувига ботирган, тонг шамолига қотирган. Жамоли чилланинг қорндаи тинжираб, ялтираб ўтири³⁵. Ана, Зулхуморнинг кўзи жовдираб, зулфи шовдираб, зулфининг шуъласи бетига урса, ярқ-юрқ этиб, бетининг шуъласи зулфига урса, яшин тушгандай бўлиб ўтири. Равшанбек қараса, мусича, сўпитўргай, газалай, симча қушлар Зулхуморнинг жамоли жилавасига чидамай, баланд қуйилиб келиб, эғнига, киптига тегиб-тегиб, учиб бораётипти.

³⁴ Нақд.

³⁵ Утирибди.

Равшанбек Зулхуморойни бу шайну шавкатда кўриб, юз жону дил билан ишқивоз бўлиб, юз жону дил билан харидор бўлиб, қараб қолди. Қанча ёш барно канивлар ўртага олиб ўтирибди. Урта яшар бўлайин деган каниздан, қартайган — кўҳна-солтоб канивлар паст тушиб қалпоқ сотиб турибди. Равшанбек қизларни бундай кўргандан сўнг икки қулоғи битиб, ҳисоби йитиб, оғви очиниб — аңқайиб, нима қиларини билмай, эси кетиб қолди. Шу вақтда одам уймалашиб — тўдалашиб турибди.

Равшанбек, чу деб, отни бир қамчи уриб, ўртага кийиб борди. Баланд қараса, Зулхуморнинг бетининг шуъласи ойнани кунга тутгандай ярқ-юрқ этиб ерга ураёттипти. Вуни кўриб Равшанбек масти беихтиёр бўлиб, икки қўлmini кўтариб, бўлғаб, оёқни узангига тираб, баландга қараб бақириб, қизларни чақириб бир сўз айтди:

Куйган алвон-алвон сўзлар,
Айрилган бир-бирин излар,
Кўшиқда ўтирган қизлар,
Баринг бирдай ботамивлар,
Туринглар, Чамбил кетамиз, ўлгурлар,
Журиглар, Чамбил кетамиз!

Ширвон валинг барнолари,
Сулувларнинг подшолари,
Йигитларнинг дилхоҳлари,
Юэлари меҳру моҳлари,
Журиглар, Чамбил кетамиз, куйгурлар,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Баринг кўшиқдан туринглар,
Бир-бирингман хўшлашинглар,
Қадрдонинг эргашинглар,
Бизнинг отга мингашинглар,
Журиглар, Чамбил кетамиз, санамлар,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Энди даврон Чамбилбелда,
Турманг, қизлар, Ширвон элда,
Булбулнинг макони гулда,
Ҳар ким бўлса, сизга қул-да.
Туриглар, Чамбил кетамиз,
Журиглар, Чамбил кетамиз!

Турган Ширвоннинг қизлари,
Сайланган жоду кўзлари,
Бу элнинг ботамизлари,
Бизнинг ёрнинг канизлари,
Журиглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Қизнинг гавҳар поралари,
Одам кўрса моролари,
Бизнинг ёрнинг жўралари,
Бир-бирдан саралари,
Туриглар, Чамбил кетамиз, ғалгурлар,
Журиглар, Чамбил кетамиз!

Унда ҳам бор кўшкун айвон,
Зарварақли олтин кайвон,
Зиёдонлар алвон-алвон,
Чамбилбелда бўлсин даврон,
Журиглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Ширвон элнинг сулувлар,
Кўйни иссиқ — жилувлари⁸⁶,
Юртдан ўзган билувлари,
Яхши бориб келувлари,
Журиглар, Чамбил кетамиз!
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Ана қизлар, ана қизлар,
Узи вазир, доно қизлар,
Сўзалари афсона қизлар,
Кўлда суқсур-сўна қизлар,
Журиглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Зулфин тоблаб ўрган қизлар,
Эда даврон сурган қизлар,
Каптардай бўп юрган қизлар,
Қалпоқ сотиб турган қизлар,
Журиглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

---

⁸⁶ Илқ.

Зарли рўмол ўрашганлар,
Урагани ярашганлар,
Қиялашиб қарашганлар,
Бир-бириман талашганлар,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Ширвон элнинг узуклари,
Қўлда тилла юзуклари,
Қизнинг кўзи сузуклари,
Ингичка бел-нозиклари,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Эй, қизлар, қизнинг барноси,
Сизлар сулувнинг пошшоси,
Сизлар йигитнинг нашъаси,
Ошиқларнинг андишаси,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Сиз Ширвоннинг қаламқоши,
Ширвон элнинг маҳваши,
Бизнинг ёрнинг тенги-туши,
Сизлар Хуморнинг йўлдоши,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Тинмасдан излаб сизларни,
Янги мен топдим қизларни,
Ияртгин, Хумор, канизларни,
Бунча куйдирма бизларни,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Утириб, туришган қизлар,
Урушиб, юлишган қизлар,
Чарчамай олишган қизлар,
Қақирлаб кулишган қизлар,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Чақ-чаққина чаққон қизлар,
Маржон кумуш таққан қизлар,

Йигитларга ёққан қизлар,
Доим ўзин боққан қизлар,
Журниглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Қиё қоши ханжар қизлар,
Киприк билан санчар қизлар,
Йигитларни янчар қизлар,
Борсанг, қўйини очар қизлар,
Журниглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Рўмоллари зарли қизлар,
Сатта товус парли қизлар,
Лаби қирмиз, шакарли қизлар,
Бўйни тўла зарли қизлар,
Журниглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Канизлар, етинг додима,
Келиб мингашинг отима.
Опкетай вилоятима,
Шунда етай мақсадима,
Журниглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Равшанбек баландга қараб, оёқни узангига тираб,
«Бизнинг билан қайсинг қўшилиб борасан» деб, қизлардан сўраб, бир қўлини кўтариб булгаб, ҳа деб чақира берди: «Келинглар-чи, келинглар, дарров-тезроқ бўлинглар! Ҳа, жувонмарг ўлгурлар, яшамагурлар, тез бўлинглар, дарров келинглар!»

Унда ҳамма қизлар ҳайрон қолиб кулаётир, ҳаммаси мазах-калака қилаётир. «Хў-хў», дейишиб қараётир. «Нега ундай қилади», деб бир-бирдан сўраётир. Шу вақтда Зулхумор ойим, худқи-хўйи мулойим: «Хў қизлар, ўтирган канизлар, шу турган соҳиби тамизлар! Бу қизиқ бўлди, бу нима гап бўлди. Еронлар, мени бир кўрган йигитлар бир лаъли тилла бериб юз кўрувга деб, ўлиб кўролмаё юри. Манави ўзидан-ўзи, ҳа деб чақириб, «тез бўлчи, тез бўл, кўшкдан тушинглар, бизнинг отга мингашинглар, бировнинг-бировинг билан хўшлашинлар, бир хилларнинг пиёда йиқилиб, суриниб эргашинглар, йўлда етолмай

йишнашинглар», деб айтанаси чиқаётир. Вой, бўй, бети қора; бу нима деган гап вди»,— деди.

Шунда бир каниз айтди: «Э, бувишим, бунинг юзи қурсин, гапирган сўзи қурсин, балки бу тентакнинг ўзи қурсин. Бу тентак. Бунинг остидаги оти ўзиники эмас; бировнинг отини тилаб олиб миниб келган. Бозорга келгандан кейин бу кўшнинг остига келган, бу канизларни кўриб, баландга қараб сизни кўриб, бунча қизни кўриб, бу яшаматур қутираётир, тентаклиги авж уриб. Тентакнинг касалида, қизил кийганни кўрса қутиради. Бу ёлчимагур тентак экан. Вой-бўй, бети қора, уялмаган, бошингни егур»,— дейиша бердилар.

Шунда Равшан баландга қараб маст бўлиб: «Тушчи-туш! Кел, ҳа кел! Бўл, ҳа бўл!»— деётир, қўлини булгаётир, отини депсиб тепинаётир. Тентакликнинг ҳам баъзи ерларга нафи тегади экан, бу тентак деб, ҳеч ким индамади, юз кўрим ҳам бер демади; Равшанбек шу ерда қип-қизил тентакка чиқиб қолди.

Равшанбек шу тургандан туриб қолди. Баландга қараб, қўлини булгалаб, қизларни чақириб: «Тушинглар, бизнинг отга мингашинглар!» деб дабдаба қилиб тура берди. Шу турганда кун ботиб, бозор тарқаб кетиб, кўшкдан қизлар ҳам тушиб кетди. Бозорда бир одам ҳам қолмади. Равшанбек баландга қараб, ҳали ҳам қўлини булғаб: «Тушчи-туш, бўл, ҳа бўл!» деб турибди. Бир пилла Равшанбек ҳушига келиб қараса, қоронғи бўлиб қолибди, бозор тарқаб кетибди, қизлар тушиб кетибди, Равшанбекнинг ўзи қолибди. Ҳеч ким йўқ.

Равшанбекнинг бир ишқи минг бўлиб, жунунни кўпайиб, ишқи зўрлаб, нима қиларини билмай, ўзидан бошқа одам йўқ, қизларни «Қасқдан тушиб кетди», деб сўраб юрибди, қизларни қараб юрибди. Қўли булғалов билан толиб қолибди, ўзи ҳориб қолибди, ўйласа тоза қип-қизил тентак бўлиб қолибди.

У ёқ-бу ёққа қараб, қизларнинг қасққа кетганини билмай, бир дарди минг бўлиб, ичи гамга тўлиб, илондай тўлганиб, оловдай тутаниб, Зулхуморнинг ўтига ёниб, нима қиларини билмай, келган йўли билан кела берди. Наяки фортган одамдай гунг-гаранг бўлиб, қулоғига гап кирмай, йқки кўзи қизариб, не пилаларда уйига келди. Отидан тушиб, отини бойлаб уйига кирди.

Шунда кампир энаси: «Э болам, бугун кечга қолдинг, нега ундай қилдинг?»— деб сўраётир, у ер-бу ерини қа-

раётир, у ёқ-бу ёгини кўраётир. Равшанбек айтди: «Э ана, менинг бугун кечга қолганим; бир дўстим учта-тўртта меҳмони бор экан, уларни зиёфатга айтган экан, мени ҳам тўхтайсан деб қўймади, шундай қилиб, кечга қолдим». — деб энасининг кўнглига тасалли бериб, алдади.

Энаси Равшанбекнинг жойини солиб бериб, ухлагали жойига ўтиб ётди. Боланинг уйқуси қаёқдан келсин, болани илон, чаён чаққандай Зулхуморнинг ишқи куйдириб бораётипти. Уҳ дейди бўлмайд, уйқу келмайд, ётолмай типирлаб, қашиниб, қичиниб, ухлаёлмай, ошиб-тушиб гоҳ бу ёғи билан, гоҳ у ёғи билан типирлаб ётиб эди. Бир пилла уҳ деб далага чиқди. Боланинг кўзига даланинг шуъласи баланд кўринди. Томнинг устига чиқиб қараса, катта йўл билан бояги кўшкда кўринган қизлар, қанча канизлар келаётир. Равшанбек буни кўриб, «ишинг бўлмасини, топиб олдим», деб димоғи чоғ бўлиб турди. Шундай қараса, икки юзча сатта бўз бола, катта ходаларнинг учига катта чопонни бойлаб, мойга ботириб, машъал қилиб ёқиб, кўтариб келаётипти. Қоронгида ҳамма ерни нундуздай ёруғ қилиб ўта берди. Буларнинг орқасидан уч юзта қизлар ўйнашиб, бир-бирови билан олишиб, бир-бировининг бўйнига қўл солишиб, бариси бирдай, биҳиштдаги ҳурдай бўлиб, ўйнаб кулишиб, бир-бирини мушк-анбар, собунлар билан уришиб ўта берди. Буларнинг орқасидан бояги кўшкда кўрган хоссаки канизлар билан Зулхумор ойим ўтиб кетиб бораётипти. Араваларга минган, яхши кийимлар кийинган сатта семиз хом қизлар кийимларни кўтаролмай ийинган, этакбоши йиғинган. Ана шундай втиб бир замзама билан ўтдилар. Буни бек Равшан кўриб, томдан тушиб, энасини уйғотиб, билмамиш бўлиб, энаси-дан сўраб, бир сўз айтади:

Бошима варлдан дастор ўрайман
Туш кўрганда яхшиликка йўрайман.
Ҳайрон қолдим элатингнинг расмига,
Эна сендан шу бир гапини сўрайман:

Имо билан қошин қоққан ким бўлди?
Зулфларига гавҳар таққан ким бўлди?
Жамолн яшиндай оққан ким бўлди?
Қоронгида йўлга чиққан ким бўлди?
Ҳайрон қолдим элатингнинг расмига,
Оқшомлари машъал ёққан ким бўлди?

Кўп қанизалар лаълу маржон тақиниб,
Оладиган олғир қушдай қоқиниб,
Бир кўрганлар боғ кўрсам деб соғиниб,
Қоронғида оққан сувдай оқиниб,
Ҳайрон қолдим элатингнинг расмига,
Кўрган ошиқ ёнар ўтдай қобнииб.

Сулув қизлар ясанибди кийиниб,
Кийимларин кўтаролмай ийиниб,
Чанг бўлди, деб этакларин йиғиниб,
Шўхлигидан бир-бирига тегиниб,
Кўчаларда сайрон қилган ким бўлди?
Кўрган йигит оған очилиб, суюниб.

Ҳар ким кўрса, эна, қолар қувониб,
Ошиқ бўлиб қолар оловга ёниб.
Кўрган ошиқ ёнар ўтга тутаниб-
Бу қизларга, ҳеч ким бўлмас ишониб.
Қоронғида йўлда юрган ким бўлди?
Вунинг бари ҳайитларми ясаниб?

Эна, кўп қиз кўчаларда жийилган,³⁷
Бариси ясанган, зулфи туюлган,³⁸
Сулув қизлар, қош-қовоғи уйилган,
Ҳайит, тўйга боргандай бўп кийинган,
Кўчаларда ҳайитлаган ким бўлди?
Ярашсин деб қора холлар қўйилган.

Энажон, келади бир тўда қизлар,
Бир тўп бўлиб сатта сулув қанизалар,
Барисин қарасанг, сулув, ой қизлар,
Кўрмайоқ юрибмиз экан-да бизлар,
Кўзалари қуралай, қоши қундузлар,
Бариси боадаб, соҳиб тамизлар.

Бари барно, сулув, лаби қирмизлар,
Кўчада юрибди кўп жоду кўзлар,
Имоман гап урар шу ширин сўзлар,
Қоронғида кезиб ул сарвиновлар,
Кўлларда юзади ўрдак ҳам гозлар.

³⁷ Йиғилган.

³⁸ Тугилган.

Қора зулфин қора қилиб тарашган,
Жамолига қараган кўз қамашган,
Кўчаларда бир-бириман талашган,
Кийган кийимларни жуда ярашган,
Зарли рўмолини қия ўрашган,
Хар ким кўрса, бир кўрсам деб қарашган,
Сулувланги жуда ҳаддидан ошган,
Бир бўлак қиз юрур дарёдай тошган,
Машъал ёқиб йўлда турган ким бўлди?
Жон эна, шу қизлар йўлдан адашган?

Бир бўлак қиз келаётир ўйнашиб,
Шўх қиз экан чойжўшдай бўп қайнашиб,
Бари бирдай қизил кийиб жайнашиб,
Бир-бирига кулумсираб сўйлашиб,
Қоронгида қийиб юрур бўйлашиб,
Бир-бирин бўйинга кўлин тайлашиб,
Эна, бу юрганлар, айтгин ким бўлди,
Бундай юрур, эна ҳаддидан ошиб?

Равшанбекнинг бу сўзларини энаси эшитиб: «Ҳа, бо-
ласи қургур, қарамачи-қарама, уларни мендан сўрама, ич-
қари кир, ёта бергин жойингга, ҳа, боласи қургур, кел уй-
га, қарама!»— деб уришаётир.

Шунда кампир бечора, ўғли Равшанбекка қараб бир
сўз деди:

Худойим еткизсин, болам, талабга,
Ақлинг бўлса, аҳднингни қўй бу гапга.
Қарай кўрма касофати бузуққа,
Ичкари кир, ёта бергин жойингга!

Ишонгин, жон болам, менинг гапима,
Хар начук сўзларни олма ўйингга,
Қарай кўрма касофати бузуққа.
Ичкари кир, ёта бергин жойингга!

Элатимиз билсанг сўзлар сўзидир,
Ширвон элда мен деганнинг ўзидир,

Қарай кўрма касофати бузуққа,
Оти Хумор, Қорахоннинг қизидир.

Ширвоннинг бир деган сарвинозидир,
Олдида юрганлар кўп канизидир,
Қарай кўрма касофати бузуққа,
Оти Хумор, подшомизнинг қизидир.

Ҳар замон, ҳар замон бунда келади,
Кечалари шунда сайр қилади,
Ҳар кимса қараса, кўрса уларни,
Юзкўрим деб лаган тилла олади.

Мен энангман, кўпдир қайгу ҳам доғим,
Сен билан чоғ бўлар менинг димоғим,
Ичкари кир, ёта бергин жойингга,
Дим уларга қарай кўрма, чирогим!

Болам, улар доим ёмон томондир,
Яхшиларга улар охир замондир,
Ичкари кир, ёта бергин жойингга,
Қарама, чирогим, улар ёмондир!

Сендирсан мен шўрнинг³⁹ кўнгил хурсандим,
Осойишта азиз жонга пайвандим.
Қарай кўрма касофати бузуққа,
Ичкари кир, ёта бергин фарзандим.

Улар ёмон, болам, ўйнаб-куларга,
У бадбахтлар тенг йўқ⁴⁰, болам, силарга⁴¹,
Ичкари кир, ёта бергин жойингга,
Жоним болам, қарамагин уларга!

Жон болам, қарама, улар кўрмасин,
Сенга келиб, болам, азоб бермасин.
Ичкари кир, ёта бергин жойингга,
Сенга ҳам юз кўрим бер деб юрмасин...

Унда Равшанбек айтди: «Э эна, жон эна, баччагарнинг қизи ёмон сулув кўрнадн. Энажон, менга бир лаганча

³⁹ Шўрликнинг.

⁴⁰ Тенг эмас.

⁴¹ Силарга.

танга бергини, мен бориб бир кўзимни қўлим билан ёпиб, бир кўзим билан кўриб келайин, жон эна, жоним эна, кўзим эна; бир кўрадиган қиз экан, биргина кўрадиган қиз экан, эна, бера қол-да! Ҳа эна, қизлар ўтиб кетмасин, бир тура кел, эна!»— деб ерни ҳар тепинди, бўладиган эмас.

Кампир бечора: «Э болам-а, сенга нима дейини, айтганимга кўнмайсан, сен гапни билмайсан, э нодон болам, нима дейини, нима дейини»,— деб жойндан турди. Кампир бечора сийпаланиб, «Ғазнанинг калитини қаерга қўйган эканман», деб излай берди. Тополмай юрибди кампир. Қасди шу эди; қизлар узаб кетсин. Кампир бир лаган тилла тугур ўн лаъли тиллани Равшандан аямайди; кўнглида «Агар Равшанхон Зулхуморни кўрса, келмай кетади», деб Равшанбекни кўзи қиймай, хазинанинг калитини тополмай юрибди. Равшанбек том устида, икки кўзи қизларда: «Эна топдингми?»— дейди, энаси сийпаланиб: «Сабила қогурни қаерга қўйган эканман»,— деб тополмайди. Равшанбек дам-бадам «Эна, топдингми?»— деб, том устидан келиб сўрайди; энаси: «Тополмай юрибман»,— дейди.

Шундай қила-қила, тонг отди, қизлар узаб кетди. Тонг отгандан кейин ҳам:— Топдингми?— деди. Энаси:— Тополмай юрибман,— деди.

— У эна! Калитингни тополмасанг, пулингни бошингга ур!— деб Равшанбек томдан ўзини ташлаб кетди. Кампир: «Ҳа, боласи қургур, қайтчи-қайт!»— деб қичқира-қичқира қолди. Равшанбек пиёда йўртиб, кўчанинг юзи билан, қизларнинг изи билан уриб югуриб, қизларни излаб кета берди.

Кун чиқди, оламга ёйилиб келаётир эди. Равшанбек ҳам йўл билан зўр бериб бораётир эди, олтидан бир отли кела берди. Равшанбек қараса, бир одам, ёлдор, думдор бир жийрон отни йўрғасига солиб селквллаб, ҳа деб йўрғалатади, олдинги босгани орқасига кетади, юрган йўлни ўнгмайди, сакраб аввалги ўрнига тушади, кейин кетса кетади, илгари ўтмайди, шундай қилиб қичаб келаётипти.

Равшанхон қараса, бир кўса: жуда кўҳна бўлиб кетган пир кўса, уч юздан ошган, тўрт юзга ёнашган, жуда қари кўса, ё баччагар йилдан адашган, балки беш юзга кирган, даёғенус кўрган, жами эл-халққа фириб берган; доим жувонбозлик, беданабовляк билан умрини ўтказган уйнинг куйгур. Чеккасидан тарлон очган, иягининг гўшти қочган, қошлари ўсган, кўзини босган; иягининг ўртасида битта

туки бор экан, у ҳам бир қарич бўлиб ўсган, бу ёлғиз со-
қолга неча қиммат баҳо яхши тошлардан тешиб осган. Бур-
нининг суви шўргалаб, минган оти йўргалаб, Равшанбек-
нинг олдидан чиқа келди. Яқин келгандан кейин кўзини
очиб, Равшанбекка қараб, кўргандан отнинг жиловини
тортиб тўхтатиб, бек Равшанга қараб, бир сўз деб тури,
кўса:

Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Кўнгли суйса ёрнинг лаби бол бўлсин.
Сенинг тарзинг бу элларга келмайди,
Сўйлагин, ҳароми, сенга йўл бўлсин?

Ораласанг, Ширвон катта эл бўлсин,
Сўз айтмоққа майин, ширин тил бўлсин.
Сенинг тарзинг бу элларга келмайди,
Ҳароми баччағар, сенга йўл бўлсин?

Кўзларинг қамбардир, бодом қоғонинг,
Билагинг темирдан, пўлат тирноғинг,
Сўйлагин, ҳароми, сенга йўл бўлсин?
Бу ерликка ўхшамайди сиёгинг...

Майдон-майдон бедовингни елгансан,
Еш боласан, ширин жонинг бўлгансан,
Сўйлагин, ҳароми, сенга йўл бўлсин?
Мен билгимда Хуморжонга келгансан!

Еш боласан дарёдай бўп тўлгансан,
Сен жувонмарг бир шумликни билгансан,
Сўйлагин, ҳароми, сенга йўл бўлсин?
Таппа-тайин Хуморжонга келгансан!

Менга айт, ҳароми, тўғри сўзингни,
Ҳасанга ўхшатдим гулдай юзингни,
Сўзлагин, ҳароми, қайдан бўласан?
Далланга ўхшатдим қошу кўзингни!

Кўса Равшанбекка кўндаланг бўла кетди, олдини ола
кетди. Равшанбек кўсадан бу сўзларни эшитиб, қаҳри ке-
либ, илондай захри келиб, нчида айтди: «Бу лаънати кў-
сани худо урди-ку. Бу баччағар, уйинг куйгур, отамни
дадада, ё уруш-пурушда кўрса кўрган чнқар, энамни даерда

Сен кўса ўзингни қилма баробар,
Ўз олдима мен ҳам юрган зўрабор,
Уламан, деб мард қавлидан тоярми?
Бизларда уч мринг борми, баччағар.

Бефарзанднинг кўрган куни зояма?⁴²
Йўқчилик жумартнинг кўзин ўяма⁴³,
Бизларда уч мринг борми, баччағар?
Уламан деб, мард қавлидан тояма?⁴⁴

Ростин айтсам, мен Чамбилнинг юртидан,
Қўлнингдан келганин қилгин, аяма!

Тарзима қарасанг нодон боламан,
Қасд қилган ганимин ўтга соламан.
Қўлнингдан келганин қилгин, аяма!
Чамбилбелда йўлбарслардан бўламан!

Сўрасанг, Чамбилдир ўсган элатим,
Қайрилиб снмагай менинг қанотим.
Қўлнингдан келганин қилгин, аяма!
Чамбилбелда йўлбарслардан авлодим.

Мен ҳам бир боғчада боғнинг гулиман,
Отам ҳам энамнинг жони дилиман,
Отимни сўрасанг, бек Равшан дейди,
Чамбилбелда Ҳасанхоннинг улиман⁴⁵.

Мен ҳам Чимбилбелда юрган тўраман.
Тўралик вақтимда даврон сураман.
От устида қила берма дабдаба,
Айёр кўса, жавобингни бераман!

---

⁴² Зоимн?

⁴³ Уярми?

⁴⁴ Тоярми?

⁴⁵ Углиман.

Сен кўсами, сен кўсами, сен кўса!
Ана майдон, бўл-чи менга тенг, кўса!
Уламан деб, мард қавлдан тоярми?
Кучинг етса, енгиб олгин, кел, кўса.

Сендай кўса менинг билан тенг эмас,
Бир нечалар ўз ҳолини ченгамас.
От устидан қила бердинг дабдаба,
Сен айтган қўрқоғинг, кўса, мен эмас!

Сен олишсанг, етармикин мажолинг?
Золим кўса, етган экан ажалинг.
Бизларда уч миринг борми, баччагар?
Жуда менга кўп бўлди-ку жанжалинг.

Сен кўса топибсан қўрқоқ кишингни!
Менга қараб тезлай берма тишингни.

Қўрқоқ ўзбак?! Сен анойинг топибсан!
Ғингилагин, кесиб кетай бошингни,
Қаргаларга емтик қилай гўшингни.
Топибсан ўзбакдан қўрқоқ кишингни!
Билиб қил-да, айёр кўса, ишингни,
Оқизарман кўздан қонли ёшингни!

Сен кўсанинг менад ўлгинг келдими?
Ё билмайман кунинг охир бўлди ми?
Менга бунча қила бердинг дўқингни,
Ё билмайман шайтон васвас қилдими?

Кўса қақирлаб кулиб, димроғи чоғ бўлиб: «Ана энди менинг кайфим чоғ бўлмай, кимнинг кайфи чоғ бўлади»,— деб, «Ҳа жувонмарг, ҳароми, сени онгдай топдим, менинг куйган пулларини сендан ундириб олсам керак. Сенинг отанг Ҳасанда беш юз тилла пулим бор, шуни оламан. Жувонмарг, отангинг қарзини бериб кетгин!»— деб кўса Равшанхон ўғлонга бир сўз деб, пулни қичаб турибди:

Ораласам, шаҳри Ширвон элим бор,
Жувонмарг, ўзакан жонда ўлим бор.
Бериб кет, жувонмарг, отанг қарзини,
Хон Ҳасанда беш юз тилла пулим бор.

Дерио кет, жувонмарг, отанг қарзини!

Подшолар бошига қўяр тожини,
Элдан олар закотини, божини.
Хон Ҳасанда беш юз тилла пулим бор,
Сенга айтай қарз бўлганининг важини.

Отанг кеп бозорга солди Фиротди,
Дўст-душманни томошага қаратди.
Эл билмади унинг душман эканин,
«Асби жаллоб сотар дедик, бир отдн».

Мен йнғладим шу от учун зор-зор,
Шу от учун кўса бўлди хору вор.
Отанг кеп бозорга солди Фиротди,
Шу Фиротга кўса бўлди харидор.

Мен кўса ҳам гапни гапга уладим,
Ғам келганда ғамгини бўлиб йиладим⁴⁶.
Шу Фиротга кўса бўлди харидор,
Фиркўк отни беш минг тилла тиладим.

Шу отини қиздай қилиб жайнатди,
Нечовларнинг юрагини қайнатди,
Олиб келиб хон Даллининг кўшқида,
Фиротини золим отанг ўйнатди.

Келган экан хон Даллининг қасдига,
Ҳийла билан хон Даллини опкетди.
Одамлар подшога аён айлади,
Мирғазаб кеп мен кўсани бойлади,

Мендай кўса кўчада войвойлади,
Куйганидан неча алвон сўйлади.
Олиб бориб, хон Даллининг отаси,
Беш юз тилла мени ёрғи айлади.

---

⁴⁶ Йнғладим. Шевада — жиладим.

Оқизарман кўздан селоб ёшингни,
Йиғлатиб ортингда қариндошингни,
Шў пулимни сендан аввал оламан,
Андан сўнг, кесарман тандам бошингни!

Сен баччағар, менинг қаттиқ душманим,
Ширвон элидадир давру давроним
Сен жувонмарг, Хуморжонга келгансан,
Сени ўлдирсам дилда қолмас армоним!

Равшанбек кўсанинг бу сўзларини эшитиб айтди:
«У кўса бобо, мени айланторма. Менинг отам Чамбил-
белда ҳали тирик, ўлгани йўқ; пулинг борми-йўқми, бориб
ўзидан ола бер, мен билмайман; «қўл қўлни танийди, ша-
рият йўлни танийди» деган экан, пулинг бўлса, отамга
бор!»

— У ўзбак, мен сени қўйиб, Чамбилга отанга бора-
мацми? Хўп қутуласан менадан, сен қутуладиган одаминг-
га йўлиққанинг йўқ! Мен сени қишлоқларнинг боласига
соячироқ қилиб ўйнатиб ҳам пулимни ундириб олайин,
сей «э баали» дегин, ҳароми, ўзбак, ўғри!— деб Равшан-
нинг бўйнига бир чилвирни солиб олди. Тақимга босиб
олди, отини чу деб, баччағар кўса юра берди, ёш йигит
эмасми, икки қўллаб ипни ушлаб, кўсанинг орқасидан
эргашиб, «кўса, қўя бер, хў кўса, қўй дейман!» деб бораё-
тир. Унда кўса: «ҳа бобонг қўяди, қўядиган одамингга
йўлиққанинг йўқ!» деб отини чу деб, ҳу деб юра берди.
Шунда Равшан: «Ҳа бобо, ҳа бобо, қўя бер!» деб ўн
қадам ерга эргашиб борди, олдидан бир кўприкчагина
чиқди, олди ўр келди, Равшан оёғини ерга тираб бир
тортди. Кўса таққа тура берди. Равшанбек «хў кўса, тура
бор дейман», деб бир имтилди, кўсанинг ўнгиридан ушлай
кетди, юлғиб бир тортди. Кўса отининг сагрисига
агдарилиб тушди; яна бир тортди. Ер қаттиқ, кўса их-их
этиб тушди. Кўса бобонинг белнда шопгинаси бор эди.
Равшан қўлни узатиб кўсанинг шопини суғуриб олиб, ўз
шопи билан калласини ғарчча кесиб олиб, кўсанинг «пули-
дан» шу ерда жовлик қутулиб олди. Кўсанинг жавобини

серио, қўлогидан ушлаб осмонга қараб отди. Даччагарнинг калласнай, қуриб қолган қув калла экан, қанқиллаб ҳавога чиқиб кетди. Патта новвой деган новвойнинг тандинининг устидан бориб тушди. Патта новвойнинг кўзи тушди, ақли шовди, эсидан адашди. Чопиб бориб хотинига: «Хў хотин, кўрпа-тўшакни бўғиб, орқанга кўтар-а кўтар, хун тушди» деб, бечора новвой уйдан чиқиб қочди.

Равшанбек кўсанинг ишини бир ёқли қилиб, кўчанинг юзи билан, қизларнинг изи билан юриб бора берди. Бир қанча йўл юриб эди, олдидан чиқди катта бир бог, бир ёғи чорбоғ, жуда катта-калондимоғ, кўрганлар фароғ, шундай жойга бориб қолди. Қараса, кўп қизлар, анча сарвинозлар, беадад канизлар ҳайкаллашиб, ўн бир, беш бир, тўп-тўп бўлиб, бир хили оз, бир хили кўп бўлиб, юрибди сайнлбоғ қилиб.

Равшанбек билди, кечаги қизлар шу ерга келган экан. Димори чор бўлди. Қизларнинг кўзини олиб, астагина эмаклаб, деворининг бир тешигидан боққа кирди. Қараса, бир тўп қизил гул бор экан, бўйи ўсган, ариқ ёқасида, одам кўринмас экан. Равшанбек астагина писиб бориб гулнинг ичига яширинди. Қизлардан, маҳрамбаччалардан ҳеч қайсининг хабари бўлмади, ҳеч ким билмади, гулнинг орасида, бир туп гулнинг панасида ёта берди. Энди томошанинг қуюғидан чиқиб қолди.

Равшанбек қараса, бир катта бог, чир атрофи чоппачоғ, бир ёғи боғ, бир ёғи дарахтзор, катта-катта чинор, бариси катта дарахти соядор; ичи тўла сув ғалт уриб турибди ҳовузалар, пишиб турибди анор. Олмалар пишган, тўпиллаб остига тушган. «Ана олма тушди» деб қизлар югуришиб бир-бири билан талашган, қараган кўз қамашган, ичида юрибди қиз болалар жайнашган, жуда ҳам боққа ярашган, неча барно сулувлар қора зулфин тарашган, «ановдан яхши бўпманми?» деб ойна олиб қарашган, «ундан мен сулувман» деб, бир-биридан сўрашган.

Қизларнинг қилган ишига, ўтириш-туришига, кептардай гуруллаб юришига Равшанхон қараб, эриб ётир. Богнинг ҳар ерида гуллар экилган, ҳавон бўлиб остига барги тўкилган, шосуа устига сувлар сепилган, катта-катта якка миҳлар қатор-қатор кўмилган, кичкинаси келидай, каттаси туянинг белидай. Оқ ўрдалар, атлас кимхоб, зарбоф соябонлар, ҳар бир катта иморат томлар, олди пешайвонлар, ганчланган, гул кесган, наққош-

жуда ишлаган. Товус хуррамлар қуйруғини чотир қилиб, ўз шавқи билан чир айланиб, маст бўлиб, хиромон-хиромон юрибди. Боғ ичида жами парранда — учадиган қушнинг бари бор. Тўтилар дам тортиб, майнага қараб чақ-чақ учурган, булбуллар қизил гулнинг завқи-шавқинда неча алвонда сайраб, ғазалхонликда турибди. Мусича, ғуррақлар ғуруллаб, ҳув тортиб, каптарлар ҳалқа бўлиб, ҳаққулар ҳақ-ҳақ деб, қумрилар дўст тортиб, ғазалайлар сайраб, ҳар бир қуш ўз оҳанг-шавқинда оҳанг тузиб, нағмада турибди боққа оройиш бериб. Нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди. Ҳеч замонда шў⁴⁷ вақтда бундай фараҳманд, хушҳаёл жой ҳеч ерда асло йўқ, кўрганлар фароғ, кўрмаганлар доғ, ҳар қандай қурумсоқ кўрса, димоғи чоғ. Ана боғ, мана боғ, Ирамнинг боғи бунинг олдида бедимоғ.

Равшанбек бундай жойни кўриб, қўрғошиндай балқиб эриб, кўп қизик томошани бепул кўриб ётипти. Шосупаларнинг устида қизлар, сатта сарвинозлар, неча жоду кўзлар, лаблари қирмизлар, ширин-шакар сўзлар, ўн бир бўлак, беш бир бўлак, ўн беш бир бўлак ўйнашиб юрибди. Ана шу боғда битта ҳам эркак йўқ. Қизлар ўйнашиб, қизғалдоқдай яшнашиб, чойжўшдай қайнашиб, йилқи бўлиб кишнашиб, бир-бировни билан тишлашиб, катта боғда муштлашиб, бир хиллари биров-бировининг бўйнига қўлини ташлашиб юрибди. Равшанбекка томошанинг бари бир ёқ, Зулхумор оғимнинг жамоли бир ёқ бўлиб кўриб ётипти, мойдай бўлиб эриб ётипти, ўзи гулнинг ичига кириб ётипти, бошқа қизлар ҳам яхши-ку, улардан жериб ётипти.

Шунда қизлар боб-боби билан, ўз тўрида ўтириб ўйнаб, чойни дамлаб, асбобини ғамлаб, Зулхумор оғим қизларни жамааб, дарвозани беркитиб, эркакларни ҳуркитиб, ўз завқи-шавқинда нағма қилиб, дапларни чалиб, қарсакчи қизлар қарсак уриб, найчи қизлар найни чалиб, гижжак, балабон чалиб, карнайчи қиз карнайни қўйиб, неча ўйинчи барнолар қўл қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди. Қизлар бир базмлар, тапур-тапур ўйинлар қилаётир, қизиги кейин бўлаётир. Маст бўлиб, ҳеч нима билан иши йўқ, қўрқитадиган киши йўқ, бошқа

---

⁴⁷ Уша.

бўлган.

Базм тарқади. Базмчилар, нағмачилар нағмасини қўйди, ўйинчилар ўйинини қўйди, либосларини кийди. Қизларнинг қорни тўйди, бир хили ухлагани бошини ястиққа қўйди. Бир хил шўх, кам уйқи қизлар жўра бўлиб: учов бир, тўртов бир, олтов бир бўлиб гул термоққа гулзорларни оралаб, яхшисидан саралаб, бир-бирининг орқасидан оралаб, саралаб гунчасидан сайлаб, нимчасидан даста-даста қилиб, қўлларига олиб, бир хилини бошларига санчиб, оламдан хабари йўқ, қақирлаб-қиқирлаб кулиб, гулга талашиб, бировининг олдига бирови чопиб ўтиб, «гулнинг яхшисини мен оламан» деб югургулашиб, тўпланишиб ўнта қиз Равшанбекнинг устидан келиб қолди.

Равшанбек нима қиларини билмай, «ҳар гап бўлса бўлди», деб шундай бошини кўтариб, қизларга бир қаради. Равшанни кўргандан, не балоси келди деб, қизларнинг ранги ўчиб, чайладай бузилиб, ипдай тизилиб, мунчоқлари узилиб, бир хили қочди улоқиб. Қизларнинг онги кетиб, икки қулоғи чиппа битиб, ҳисоби йитиб, эсанкираб, бир хили рўмолини йўқотиб, энтикиб, ҳаллослаб, вой-вой солиб, қочган бўйяча қочиб, чувлаб Зулхуморнинг олдига борди. Зулхумор ойим, хулқи-ҳўйи мулойим бу қизларни кўриб ҳайрон қолди. Қизларга қараб: «Нега мунча кўрқдинглар, боғда илон бормикан, сизларни бир нима қувдими, нимага бундай ҳуркиб қочиб келдинглар, боғда нима бор экан? Бориб сув ичинглар!»— деб уришди. Шунда қизлар дамини ростлаб олиб, Зулхумор ойимга қараб, бир сўз деб тури:

Бизлар сайр эттали бордик чорбоққа.
Одами йўқ гул очилган овлоққа,
Қизлар билан гулни териб, жон бувим,
Қараб юрдик гулни териб ҳар ёққа.

Шоҳларнинг олдига бўлар шотири,
Евча бўлар йигитларнинг ботири,
Юриб эдик, гуллар териб, бувишим,
Бир йигит у ерда писиб ётири⁴⁸.

⁴⁸ Етипти.

Баримизни кўриб ётир бир йигит.
Қалин гулга кириб ётир бир йигит,
Бир одам ётипти боғнинг ичида,
Гулларибдан териб ётир бир йигит.

Бир йигитдир, йигитларнинг тозаси,
Емон ишнинг доим бордир жазоси,
Бир йигитни кўриб келдик гулшанда,
Баракалла, йигитларнинг мазаси.

Биз устидан бориб қолдик баногоҳ,
Минг офарин шуни туққан энага.
Бир таъриф айлайин, куйгин бувишим.
Танда жоним шу йигитдан садақа.

Ешлигида адаб опти мулладан,
Бир зувада ортиқ келган олодан,
Зулфи зарафшонни кўрдим, бувишим,
Бир кокили нуқра, бири тилладан.

Бир ёш йигит етишгандир камоли,
Кунни хира қилар ойдаи жамоли,
Юз офарин шуни туққан энага,
Юзига ярашган келишган холи.

Пайдо бўпти қандай гавқар донадан,
Парвоз қилиб учиб⁴⁹ манзилхонадан.
Йигитнинг мерожин кўрдик гулшанда,
Ундай йигит кам-кам туғар энадан.

Бундай хушрўй бўпти, ҳақнинг фармони,
Уни кўрганларнинг кетар дармони.
Бир йигитни кўриб келдик боғингда,
Унга теккан қизнинг дим йўқ армони.

Ойинлар ўтирар ҳайкалин осиб,
Бўйинда мушк иси, анбарлар сасиб,
Унга теккан қизнинг дим йўқ армонн,
Шу йигитдир, бувим, сизга муносиб.

---

⁴⁹ Учибди.

Зулфлари тилладан, зарли кулоси⁵⁰,
Топилмайди ширин жоннинг ҳийласи.
Билмайман қаердан кепти богингга,
Қайси юртда, қандай шоҳнинг боласи.

Кўзларни қамбардир, бодом қовоги,
Билаги темирдай, пўлат тирноғи.
Кўнглида лекин кўп қайғи ҳам доғи,
Бу ерликка ўшшамайди сиёғи.

Қайси юртда, қандай шоҳнинг чироғи,
Ранги саргайтибдир йўлнинг йироғи.
Ҳусни кўрсанг, яхши одам тармоғи,
Ораласа шунга лозим чорбоғи.

Қулоқ солгин мендай каниз сўзига,
Бундай йигит кўринмаган кўзига,
У йигитлар арзимади изига,
Шундай йигит лойиқ шоҳнинг қизига.

Уйнатиб ўтирсанг олиб тизинга,
Кўзинг тўйса қараб гулдай юзига.
Ҳеч ким алишмайди шоҳлар қизига,
Жоним қурбон қоши билан кўзига.

Кокилингнинг бандин туйгин, бувишим,
Ярашиққа турли кийгин, бувишим,
«Э» деган сўзингни қўйгин, бувишим,
Эрга тексанг, шунга теккин, бувишим!

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Улимча ёмон иш борми дунёда.
Эрга тегсанг, шунга теккин, бувишим,
Сулувлиги, валлоҳ, сиздан энёда.

Дунёда беармон ўтайин десанг,
Бир марднинг этагин тутайин десанг,
Эрга тексанг, шунга теккин, бувишим,
Олмадай искалаб ётайин десанг,
Жон бувишим, бошқани қўйгин, бувишим,
Эрга тексанг, шунга теккин, бувишим!

---

⁵⁰ Кулоҳи.

Зулхумор ойим, хулқи-ҳўйи мулойим, канизларидан мунча таъриф, тавсифларни эшитди, ўзи ҳам қизишиб кетди, базур энтикиб, жойидан бир қўзғалиб ўтирди. Кўзига шу вақт бир хил йигитлар яхши кўринадиган бўлиб қолиб эди. Қизлар билмасин деб ўзини босди, юраги ҳовлиқиб қолди, Зулхумор ойим бир энтикди. Қизларга кўп оташин бўла берди.

— У учангдан ургурлар! Нима бало бўлди сизларга? Бир одамни шунча мақтайсизларми, э ўла қолгурлар, нима бало бўлди, бети қоралар! Сулувлиги менча бўлади-да, мендан ҳам сулув бўлдими? Шошган ўжарлар, ўлганларинг яхши,— деди.

Шунда канизларининг ёшгиналари, ундан бошқалари ҳам: «Ху бувишим, бизлар ҳам кўрдик-ку, моҳов бўлайин, қийшиқ бўлайин, унга кўнмасанг, пес бўлайин, сиздан сулув»,— дейишаётир.

Унда Зулхумор ойимга жуда ёқиб: «Эса, Оққиз, бориб сен ҳам кўриб кел-чи! Қўлингга лаганини ол, олди-га бор, қандай одам экан, нимага келган экан, қайси юртдан бўлар экан, бу боғда нима қилар экан? Сен айтгин: «Бу боғда эркак, жни, жондор келмайди. Бу подишонинг қизининг боғи, сен қаёқдан келдинг?— деб сўра, агар меҳмон бўлса, бизларни билмай келган одам чиқар; бизни кўрибди, бир лаъли тилла юз кўрим берсин, бўлмаса қандай одам экан, нимага юрган экан? Бор, Оққизжон, тайинини билиб кел!»— деб вазир қизини юборди.

Оққиз билқиллаб, иқиллаб, шинқиллаб жойидан турди, қўлига лаганини олиб, гулларни оралаб, моралаб, бек Равшанни қоралаб бора берди.

Оққиз шундай қиз эди: оти Оққиз, Зулхуморга нақ⁵¹ қиз. Оққиз ўзи оқ қиз, ўзи тўлғай соғ қиз, ўрта бўйли чоғ қиз, ўйнагани боғ қиз, уйқичи эмас соғ қиз, эри йўқ — ўзи тоқ қиз, кўп калондимоғ қиз, яхши текис бўз болани кўрса эси йўқ — аҳмоқ қиз, қора кўз, бодом қовоқ қиз, синлай-сиёқ қиз, ўзи семиз — туриши ёр қиз; ўйинга қулайроқ қиз, тўғри ишга бўлайроқ қиз, ўзи анқов ғайроқ қиз, танаси тўш қўйган кенг қиз, сағриси дўнг қиз, уруш-қоқ эмас — жўн қиз, аъзоси бари тенг қиз; яхшилардан сўнг қиз, эт кўтарган гўшдор қиз. Биқини тор, тўшдор

⁵¹ Нақд.

қиз, ақли кам хушдор қиз. Оқ юзин кўрсанг, ойдаи. ҳур-как-асов тойдай, олғир-қарчиғайдай қиз. Ювошлиги қўйдай, семиз эмасми, ёйсанг врийди сариг мойдай. Шундай оқ қиз эди: сийроқли, качкил бет, пас бурун, кулча бетли, ўрта бўйли, қизил чиройли, кенг манглайли, тор биқинли, қобирғали, гўштдор, тўшдор, олчанглаган, бойбича монанд, оғир кўчган, қулоғи юқа, няги сергўшт, қоши кўпроқ, бир-бирига ушлаш, кўзи қисқиқнамо қиз эди.

Бир-бир босиб Равшанинг олдига келиб, садди-бас-тига, баланд-настига қараб, «хўп йигит экан», деб Оққиз кўп беҳузур бўлди. Буига ҳам ёқиб қолди. Кўнглида айтди: «Бувишим қурсин, кимни кўрса, юз кўрим берсин дейди-да; шу болалардан ҳам юз кўрим олса бўларми. Бу хирси дунё тўқол-да; бўлмаса шу болаларни уч кун, тўрт кун меҳмон қилсанг, шунини эр қилсанг, бошқани садқайи сар қилсанг, топганингни шунга кийдирсанг, оқшом ҳам, кундуз ҳам ўзингни суйдирсанг» деб, Оққиз ҳам яхши кўриб қолди.

Оққиз кулиб, илжайиб: «Ҳорманг, яхши йигит, қаёқдан бўласиз, бу боққа қаёқдан келиб қолдингиз?»— деб савол сўраб, бек Равшанга бир сўз айтиб турибди:

— Тарзингга қарайман, нодон боласан,
Қасд қилган ганимни ўтга соласан,
Юртинг қаср, қайси элдан келасан?
Зулфи зарафшоним, қайдан бўласан?

— Мен билмайман маконимни, юртимни,
Кимга айтай ой қиз ички дардимни,
Дарбадар юрганга элат нимишлар!
Билмайман, Оққизжон, вилоятимни.

— Ойим қизман, зарли рўмол ўрайман,
Тароқ олиб қора зулфим тарайман
Зулфи зарафшоним, қайдан бўласан?
Тарзинг кўриб маконингни сўрайман.

— Бу жудалик мени қилди саргардон,
Айрилиқдан юрак-бағрим тўла қон.
Менинг дардим қўзғай берма, Оққизжон,
Ошиқда бўлмайди манзил ҳам макон.

— Ростин айтгин сен, диёринг қайсидир?
Униб-ўсган ул шаҳаринг қайсидир?
Валламатим, азаматим ёш бачча,
Қилиб юрган касб-коринг қайсидир?

— Зотим ўзбак, мен билмайман хешимни,
Узим нодон, ҳақ ўнгаргай ишимни.
Дунёда касбим йўқ, ихтиёрим йўқ.
Бир худо деб, олиб чиққан бошимни.

— Полвон тўрам, сен яширдинг сирингни,
Сўрайман, айтсанг-чи ўсган ерингни,
Ҳарна дардинг бўлса мейга сўйлагин,
Кўнглингдан олайин зангу кирингни.

— Менинг сирим, ихтиёрим менда йўқ,
Бир ерда турмоққа қарор менда йўқ.
Ошиқ ихтиёри маъшуқ қўлида.
Бу боғда ўзимдан хабар менда йўқ.

— Бир боғчада олмамиди, нормиди,
Мард йигитга авлиёлар ёрмиди,
Сендан бувим юз кўриминг тилайдя,
Полвоним, кисангда пулинг бормиди?

— Қулоқ солгин турли-турли намага,
Яхши сўздан одам бўлар садага,
Мусофирман элатингга, бўйингдан,
Бир сафарга тушиб тургин орага.

— Меҳринг билан сен қарагин юзима,
Кўнглингни қўя қол қора кўзима,
Бир сафарга тушсам тушай ўртага,
Кирасига не берасан ўзима?

— Сен тила, қаторда берай норимни,
Нор устинга юклаб берай заримни,
Бир сафарга тушиб тургин орага,
Ундан сўнгра олгин ҳар даркорингни.

— Қизлар билан ўйнагали боғ яхши,
Баҳорда салқинли совуқ тоғ яхши,

Неча-неча насияндан куйганман, .
Ҳарка берсанг, тўрам, бизга нақ яхши.

— Мард ўғлонман, ишим ҳақдаи кўрайин,
Ўлмасам дунёда даврон сурайин,
Насиядан куйган бўлсанг, бўйингдан,
Эса тила, мақсадингни берайин.

— Сенинг ҳуснинг менинг ақлим олади,
Суратларинг бир хаёлга солади.
Молу дунёнг даркор эмас. Оққизга,
Ухшатиб бир муччи олсанг бўлади.

— Эса, Оққиз, айтганигни қилайин,
Куйган қулман, гапни гапга улайин,
Шу маврида кўндириб кел Хуморни,
Бир муччи йўқ, тўққиз муччи олайин.

— Золим Хумор юз кўримни ўтарми,
Тўққиз муччи ҳали сенда ётарми?
Полвон тўрам, ҳеч нишонанг йўқмиди?
Эса, тўрам, лаган қуруқ кетарми?

Мусофир қўлини қилмагин қаллоч,
Талабли ҳар бандангинг бахтин оч.
Мамакатга бермайдиган нигинни
Равшанбек лаганга солди ноилож.

Ана эди Оққиз дикиллаб юзукни олиб, қўлига солиб, лаганни қўлига олиб кетди. Зулхуморнинг олдига етди. Зулхумор ойим айтди: «Хў Оққиз, меҳмоннинг ҳеч нимаси йўқми экан, лаганни қуруқ олиб келдинг?»

Оққиз айтди: «Унинг ўзи қурсин, бўзарган кўзи қурсин, «ҳеч нима йўқ» деб, ерга тиклаб ўтирса, мен нима дейман, ҳеч нарса йўқ экан».

Зулхумор айтди: «Ҳеч нарса ҳам бермадим, кўш гаплашиб ўтирдинг, бир нишона ҳам бермадим?»

Унда Оққиз: «Битта пул юзуги бор экан, шуни берди»,— деди.

Зулхумор ойим: «Қани мен кўрайин»,— деди.

Оққиз қўлини ичига олиб яшириб: «Ҳа, сенга бизлар

шундай хизматкор-да, бизларга бир пул юзукни ҳам кў-
винг қиймайди, шунини ҳам олиб кўясан»,— деди.

Зулхумор ойим айтди: «Хў бети қора, борган киранг-
га юзукни сенга бердим; шунчаки, кўрайяк, не нишонаси
бор экан. Бизнинг муддаомиз: шу йигит аснлзодами, ё
бир бекзода, пошшозодами, хонзодами, хўжазодами, ал-
батта, бир ерда нишонаси бўлади, ҳар кимнинг ўзига
яраша белгиси бўлади, шунини кўриб бераман, бўлмаса
юзук ўзингники».

Оққиз аччиғи келиб, «ўзи пул юзук овораси», деб қў-
лидан чиқариб отиб юборди. Бояғи асл юзук жингирлаб
ун бериб, юмалаб бориб тупроққа ботиб турди.

Шунда Зулхумор ойимнинг ўзи туриб бориб, юзукни
олиб тозалаб қараса, юзукнинг хати бор. Зулхумор ойим-
нинг ҳам шарро-шар саводи бор. Зулхумор юзукни кўрса,
олам мамлакатга бермайдиган хосияти бор, жами дев, па-
рини бандига олган банди бор. Ҳар қаердаги яхши, сулув
барно қизларнинг оти бор, бир бурчида ўзининг оти бор
ҳам сурати бор. Шунда Оққизга қараб: шундай юзукни
ҳам одам отарми, пул юзук шуми? Улганинг яхши эмасми»
деб, Оққизга қараб Зулхумор ойим бир сўз деди:

Аё Оққиз, дарёдай бўп тўлмадинг,
Ажалгинанг етиб, сен бир ўлмадинг.
«Зарнинг қадрин заргар билар» ҳар ерда,
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Шундайин нигинни одам отарми?
Шундай нигин тупроққа ағнаб ётарми?
Агар бунга баҳо қўйса эгаси,
Оламан деганман⁵² кучим ётарми?
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Ойдайин очилган менинг бахтимди,
Дафтаримда насиямдир, нақдимди.
Агар берсам бунга гавҳар тахтимди
Оққиз, бўлмас билгин нисфи баҳоси,
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Энди сенга айтай ички дардимни,
Синамоқчи номардимни, мардимни,

⁵² Деган билан.

Агар берсам шунга Ширвон юртимни,
Шунда ҳам бўлмайди нисфи баҳоси.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Оқнэсам кўзимдан қонли ёшимни,
Эшитгин, Оққизжон, бу нолишимни,
Агар берсам бунга қора бошимни,
Сарф айласам қавмим билан хешимни,
Шунда ҳам бўлмайди нисфи баҳоси.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Кўрмайсанми бу нигиннинг хати бор,
Дев-парини бандига олган банди бор,
Ҳар кимса бир кўрса муҳаббати бор,
Оламга бергисиз хосияти бор.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Нигиннинг эгаси номдор эканди,
Бир шаҳарга шоҳи тождор эканди,
Ҳар кимни десанг, шунча бор эканди,
Шу бачча тўра эътибор эканди,
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Бундай нигин бўлар катта шоқларда,
Ер юзининг ишидан огоҳларда.
Қаёқда бир неча кадудоларда?
Сира тегмас нигин сендайчаларга.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Қизлар айтди: «Сендан зиёд келбати»,
Энди билдик, баланд экан давлати,
Хор қилманглар, бир азиянинг фарзанди,
Биз сийладик шу нигиннинг ҳурмати.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Номардга кетмасин бир марднинг ори,
Куйганларининг чиқар оҳ билан зори,
Бир юртнинг тўраси, элнинг кўчқори,
Бизнинг учун келган бир эл номдори,
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Эшитгин, Оққизжон, йиғлаганимни,
Сабил қилай Ширвондайин шаҳримни,
Нигиннинг ҳурмати бағишлай танимни,

Иъзат билан келтир паҳлавонимни,
Оққиз-а, нигининг қадрин билмадинг!

Богда бўлар тоза гулнинг доласи,
Топиларми ширии жоннинг ҳийласи,
Хор қилманглар, бир авизнинг боласи,
Келиб бўлсин тожу бахтим эгаси.
Оққиз-а, нигининг қадрин билмадинг!

Қулоқ солгин Зулхуморнинг сўзига,
Бир нечалар етолмайди нэига,
Ҳар юзукни ким қўйибди бизларга,
Оббориб бер омонатин ўаига.
Оққиз-а, нигининг қадрин билмадинг!

Канизалар, боринглар, бекни сийланглар,
Пояндозга яхши либос тайланглар⁵³,
Яхши меҳмон экан, хизмат айланглар,
Кийинтиринг, ясантиринг-шайланглар.
Оққиз-а, нигининг қадрин билмадинг!

Боққа кепти менинг азиз меҳмоним,
Унга фидо бўлсин тандаги жоним,
Юртимнинг эгаси, давлатли хоним,
Шафқати кўп, мурувватли султоним.
Оққиз-а, нигининг қадрин билмадинг!

Оққиздан қанча қизлар билан, неча жоду кўзлар билан,
ширини-шакар сўзлар билан, хизматкор канизалар билан
нигинни бериб юборди. Оққиз нигинни олиб, бошқа қизлар
палос, гилам кўтариб, адрас, атлас кўрпачалар, пар ёстиқ-
лар олиб келиб қолди. Равшанбекнинг теварагини қизлар
олиб қолди. Қизлар дарёдай бўлиб тўлиб қолди, нечови-
нинг ичи куйиб ўлиб қолди. Қизлар Равшанни бир ях-
ши ерга эргаштириб бориб, кўп қизлар гирдини олиб, яхши
палослар солиб, Равшанбекни ўтқазиб, қанд устига нов-
вот, шира устига шарват, шакар устидан асал, ёнғоқ усти-
дан бодом, писта устидан руста, майиз устидан офтоби,
унинг устидан обжўши миска майиз; шўрва устига полов,
чай устига ширчай, унинг устига саримой, зиёфат устига

⁵³ Ташланглар

виёфат тортаётир, ортганини опкетаётир⁵⁴. даладаги қизлар еб кетаётир, кўрган қизлар «ҳа сенимн», деб кетаётир.

Кун кеч бўлди, офтоб ботди, ер юзи қоронғи бўлди. Қизлар бек Равшанни ясатиб, ўрдага олиб жўнади. Қизлар бари гарроқ маст бўлиб, бир турли созларни қўйиб, ҳар усулга нағма қилиб, ҳар тусли ўйиндан ўйинчилар ўйнаётир.

Қизлар талатўп бўлиб, ўз вақтидаги расм-русмларн, ҳангама, кулгилари билан Равшанбекни Зулхумор оймининг олдига олиб борди. Катта қизлар ўртага олиб, «кампир ўлди», «ит ҳуруллар», «соч сийпатар», «қўл ушлатар» ларини қилиб ўткарди. Икковини тилла тахт устида тиздан кўрпа, белдан ёстиқ қўйиб, қизлар чиқиб кетди.

Равшанбек, Зулхумор ойим билан икковгинаси бир оёлоқ уйда ўтириб қолди. Шунда Зулхумор ойим тўрасининг садди-бастига, баланд-пастига қараса, Равшанхон сўйлайди алвон-алвон, ягрини ёзиқ полвон, юзлари олмадай пишган, заркокил ирғолиб гарданига тушган, кўрганнинг ақли шошган, сулувлиги ҳаддидан ошган, кийган тўни, ўтириш-туриши жуда ҳам ярашган. Икки ёғида икки тўп кокили бор, эл-юртдан виёд ақли бор, бир ёғини нуқра сувига ботирган, бир ёғини тилла сувига ботирган, тонг шамолнга қотирган; Юнус пари билан Минқол пари ўрган, кунига ўн уч-ўн тўрт кўрган, бир ери веҳинга ёқмаса, бузиб қайтадан ўрган.

Зулхумор ичида айтди: «Бу тўрам ҳар қандай одам бўлса, бу тилла кокил нима ишлайди. Улай-булай одамда тилла кокил, бу юзук тушиб қолибдими? Бу бир асли тегдор, хонзодами, деб жойидан туриб, қўл қовуштириб, қошни кериб, лабини буриб, чикка бел бўлиб, қаққайиб туриб, бир сўз айтади:

Келбатинг, савлатинг лочин қарчигай,
Шоҳлар чиқса тортилади нуқра най.
Яхши келдинг, тўрам, тоза келибсан,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

Энди сизникидир даври давроним,
Кўргандан эмранди тандаги жоним,
Оёғинг остида тахти равоним,
Худо берган менга азиз меҳмоним,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

---

⁵⁴ Олиб кетаётибди.

Сизга бўлсин танимдаги бу жоним,
Сиз вурурсиз менинг орау-армоним.
Мен канизинг бўлсам, аё султоним,
Мени излаб келган азиз меҳмоним,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

Эга бўп⁵⁵ сўрагин Ширвон элларни,
Қуш солиб овлагин ойдин кўлларни,
Кўнгил кетса қучинг хипча белларни,
Сайрон қилгин тар очилган гулларни,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига.
Қўйган қадамларнинг дийдам устига.
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

Мен сизга муносиб кўрдим ўзимни,
Эшнтгин, мард тўрам, айтган сўзимни,
Хизматкор қилгайсан кўп наннзимни,
Телмуртма, мард тўрам, шаҳло кўзимин.
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

Энди тўрам, сеникидир бу жойлар,
Тилладан наққошли олтин саройлар,
Хизматингда юзи бир тўлган ойлар,
Ранг-баранг таомлар, турли сарпойлар,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.
Олиб ичнинг бир пиёла бердим чой,
Меҳри билан коса берди Хуморой.

Равшанбек Зулхумор ойимнинг қўлидан чойини олмади. Равшанбек Зулхумор ёрининг олдида айтди: «Сенинг учун Чамбилдай диёримни, отам — Ҳасан марддай аждаҳоримни, атам — хон Даллидай гамгузоримни ташлаб, элимдан, юртимдан чиқиб, мусофир, гариб бўлиб, танимаган кишининг юртига шунча аламлар, ситамлар, ранжу меҳнатлар тортиб келдим; ана сени топдим, мурод-мақсадимга етдим. Лекин сенинг отанг — Қорахон золим

⁵⁵ Бўлиб.

деб қўрқаман.

Унга Зулхумор ойм бир сўз деди:

Агар суйсанг, қўйнингдаги ёрингман,
Сенинг учун доим интизорингман,
Хар сўзингдан танда жоним айлансин,
Менинг учун хафа бўлма, бўйингдан.

Мен гулингман, булбулимсан, тўражон,
Сен менинг жону дилимсан, тўражон,
Ерим бевафо деб хафа бўлмагин,
Хоҳлаб теккан кўнглимсан, тўражон!

Қиёматли ҳамроҳимсан, тўрамжон,
Хоҳлаб олган дилаҳоҳимсан, тўрамжон,
Танда жоним жасадингдан айлансини,
Тан мулкида подшойимсан, тўрамжон.

Кўзимнинг ёруғи, таним роҳати,
Жонимнинг ҳузури, белим қуввати,
Валламатим, салтанатли полвоним,
Зулхуморнинг сенинг билан давлати!

Эр дедим, этагинг тутдим мен энди,
Бошқанинг баҳридан ўтдим мен энди,
Сен на йўлда бўлсанг, кетдим мен энди,
Сенинг билан ватан этдим мен энди.

Сенсан менинг энди орзу армоним,
Сенинг билан ўтсин даври давроним.
Мени деб келган азиз меҳмоним,
Зулхумор ҳақиқатан ёринг, полвоним.

Мен ёрингман, сенсан умримнинг гули,
Сенинг билан бўлсин умрим ҳосили.
Зулхуморнинг сенсан ҳам жони, дили,
Доим сенда севар ёринг кўнгли.

Сенга ярашсин-да гулзор манъилан,
Менинг гулворимда сайраб булбули,
Сизнинг, жон тўрам, Ширвоннинг эли,
Дабдала бўлмасин мардинг кўнгли.

гул ёниб, қувониб, ёрини суйиб, ана-мана деганча ўн беш,
йигирма муччини олиб, Зулхумор ойнинг димоғи чоғ
бўлиб, тўрасни ўзига иштиёқ қилиб бир сўз деди:

Ана, сен сўрасанг, Ширвон сенни,
Мулку давлат, алвон-алвон сенни,
Зулхумордай чаман, бўстон сенни,
Сура кўргин, ёрим, даврон сенни.

Баҳра олгин, тўрам, ширин сўзимдан,
Ошиқ бўлсанг, қолма менинг изимдан,
Тўлганлиги равшан ойдаи юзимдан,
Упа кўргин, ёрим, даврон сенни.

Хнна қўйган нозик қўлдан ушлагин,
Суйиб-суйиб оқ бетимдан тишлагин,
Мендай сулув билан вақтинг хушлагин,
Уйнаша кўр, ёрим, даврон сенни.

Богбон бўлиб узгин тоза гулмдан,
Ошиқнинг парвойи бўлмас ўлимдан;
Кўрқма, ёрим, менинг Ширвон элимдан,
Сура кўргин, ёрим, даврон сенни.

Менинг гулзоримни сайрон айладинг,
Гулзоримда булбул бўлиб сўйладинг,
Менинг тўшим, сенинг доим яйловинг,
Яйлай кўргин, ёрим, даврон сенни.

— Э тўрам, сиз ҳали «Зулхуморга ошиқман, мени куй-
дирди, ёндирди» деб юргансиз; ҳали сиз билмайсиз:
Зулхумор сизга ошиқ, сизнинг ундан хабарингиз йўқ-да.
Бўлмаса, мен боя қизлар — канизларга буюриб, уришиб,
қувлатиб юборганда нима қилар эдингиз? Сиз ҳам ури-
шиб-уришиб кетар эдингиз-да. Мен сизга, сиздан ошиқроқ
учун қизларни юбориб олиб келиб, силаб-сийпаб, янги
ювошиб олдим; сиз ҳали ҳам ҳўркиб турибсиз. «Ошиқ де-
ган илгаридан бир кўҳна қўшиқ». Ҳали сиз ёш бола, ошиқ-
ликни нима биласиз. Ошиқликнинг маъносини Зулхумордан
сўранг, сизни мен уйғотиб қўяйин. Ҳали сиз ошиқ бўл-

Неча кун ўтди. Равшанбек Зулхумор билан бўлиб кетди. Анов қизга «мен ўртага тушсам нима берасан», деганда, тўққиз муччи ваъда бўлиб эди. Оққиз шу тўққиз муччини бугун олар, бугун олар деб, олти кун ўтди. Оққиз қаради, Равшанбек Зулхуморнинг шавқига гарқ бўлибди, Оққиздан дим сўрамаса ҳам ажаб эмас, жуда бепарво, Оққизга қарамай кетиб боради. Оққизга туриб-туриб бу иш ўтди, аччиғи келиб туриб кетди. Уйига етди.

Оққизнинг энаси бор эди, Ширвон эли мастонларининг устоди эди, барисидан баланд эди. Оққиз тўғри бориб энасига воқеани бир-бир айтиб берди.

Оққизнинг энасининг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, бир катта оқ эшаги бор эди, опкеп тўқимлаб, эшакни тескари миниб, Қорахон подшонинг олдига қараб бора берди. Қорахон подшо давлати билан ўтириб эди, катта мастон Қорахон подшога қараб бир сўз деб турибди:

Сўрасанг шаҳаринг элингдир — Ширвон,
Ширвоннинг элида давр ила даврон,
Сўзима қулоқ сол, баён айлайин,
Катта мастон арзга келди, Қорахон...

Ширвонга валлакат дейди ўзингни,
Узинг ўлмай душман босиб⁶⁶ изингни;
Хаммага адолат қилдинг, Қорахон,
Тергамадинг бузуқ, баттол қизингни.

Қизинг туркман элдан биров топибди,
Қизинг кўнгли шу туркманга оғибди,
Тергамадинг шоҳим, баттол қизингни.
Уйлагин, Ширвонга бало ёғибди.

Аркони давлатинг бари қошинга,
Қўл қувшириб⁶⁷ туруб тегра-тошинга,
Евмитнинг элидан биров келибди,
Баттол қизинг, хоним, етар бошинга.

---

⁶⁶ Босибди.

⁶⁷ Қовуштириб.

Қиз деган ўйласанг, хоним, душмандир,
Душманлиги душманларга тушгандир.
Сенинг қизинг ўзбакларман бир бўлиб,
Ўйлагин, қасднингга сенинг тушгандир.

Юртингга эътибор бўлгин, Қорахон,
Доймо тождор бўлгин, Қорахон;
Қулоқ солгин катта мастон сўзига,
Қизингдан хабардор бўлгин, Қорахон,

Қизинг бузар шаҳарингни, юртингни,
Вайрон қилиб кетар мамлакатингни,
Сенинг қизинг ўзбак билан бир бўлиб,
Шоҳим, барбод бермасин давлатингни.

Қиз деганнинг кўзини ўй, Қорахон,
Ёшлиқдан бировга бер қўй, Қорахон.
Ана катта қилдинг, топди душманни
Олиб келиб тезроқ сўй, Қорахон!

Қизингга ишонсанг, юртинг кетади.
Ахир бошингга шу қиз егади,
Баттол қизинг, хоним, етар бошингга,
Ахири шоҳликни барбод этади.

Армон билан билмаганин билдиргин,
Ханжар чекиб, бағрин қонга тўлдиргин,
Ёмон қизинг ахир етар бошингга,
Қизингни ҳам қўшиб, шоҳим, ўлдиргин!

Оқизгин кўзидан селоб ёшини,
То билмаса, синаб бўлмас кишини?
Қорахон, кўрдингми қизинг ишини?
Икковининг бирдай кесгин бошини!

Поралаб-поралаб гўши ўсилсин⁵⁸,
Қочмоққа қўймасин, йўли тўсилсин,
Қизинг билан икковини бир ушлаб,
Икковининг боши бирдай кесилсин!

---

⁵⁸ Тилдшлансин.

Карвон юрса, катта чийир йўл бўлар,
Ғафлатига қайғу-вахм мўл бўлар,
Икковининг бирдай кесгин бошини.
Хоним, сенга айтган сўзим шул бўлар..

Мен айтдим, хабардор бўлгин ўзингдан,
Ширвон элда, билсанг; сўзлар сўзингдан,
Хоним, энди душман бўпти бир қизинг,
Хоним, хабардор бўл Хумор қизингдан!

Бир йигитни Зулхуморинг топибди.
Хуморнинг Ширвондан кўнгли совибди.
Шу қизингдан хабардор бўл, Қорахон.
Қизинг кўнгли бошқа юртга огибди.

Мен айтдим, Қорахон, хоҳ қил, қилмагин,
Қилмайини сўнг кўп пушаймон бўлмагин,
Эҳтиёт бўл, шоҳим, баттол қизингга,
Ҳай аттанг, деб бармоқ тишлаб қолмагин.

Қорахон подшонинг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, подшо эмасми: «Бориб шу беадабни бойлаб, сийнасини доғлаб, таёқлаб ҳайдаб, олдларнингга солиб, олиб келнинглар!»— деб, бирдан беш юз жаллод, тўрт юз миргазабни буюрди.

Жаллод, миргазаблар юра берди. Буланинг орқасидан қанча маҳрам, ясовул, угач, шиговул, қанча соқчи-қоровул бариси бораётир. Подшонинг аччиги келган. шундай буюрган: «Икковини бир-бирига қўшмай, икки бўлак қилиб ҳайдайсизлар»,— деб фармон бўлган.

От чопиб, бирдан подшоликдан одам бориб қолди. Бечора канизлар, бошқа қизлар шошиб хабар беролмай қолди. Миргазаблар қараса, иккови катта тўшакнинг устида ухлаб ётибди. Миргазаблар Равшанбекни олиб, олдига солиб ҳайдаб, икки қўлини бойлаб, уриб таёқлаб, сийнасини доғлаб, ўлдирмоққа чоғлаб, ҳайдаб кета берди. Равшанбек душманларга банди бўлиб, ичи гамга тўлиб, ранги гулдай сўлиб кета берсин. Зулхумор оғим тўрасининг банди бўлиб кетганини билмай қолди.

Оққиз қилган ишларига пушаймон бўлиб, нима қиларини билмай «аттанг» деб кўп афсуслар еб, бек Равшанга ичи ачиб, ўзига ўзи айтди: «Келе, энди Равшанбек ўлади,

Зулхумор қолади, подшонинг ёлғиз боласи эмасми, бунни
нима қилади: «менга билдирмабсан», деб ўпкалаб юрар»,
деб Зулхумор оймга хабар бериб, ёрнини кетганлигини
айтиб бир сўз деди:

Душман олди сенинг тенгу тўшингни,
Фалак огир қилди сенинг ишингни;
Уйқунинг касоти кўпдир кишига,
Бувущим, гафлатдан кўтар бошингни!

Душманлар оқиёни кўздан ёшингни.
Фалакка чиқарди бу нолишингни,
Шоҳдан фармон бўлди, келди мирғазаб,
Оч кўзинг, гафлатдан кўтар бошингни!

Шоҳдан фармон бўлди, мирғазаб келди,
Сен гафлатда қолдинг, тўрангни олди.
Шоҳдан фармон бўлди, келди маҳосил,
Уйқудан, Зулхумор, турсанг не бўлди?!

Оймлар шонаман⁵⁹ зулфин ўради,
Иши таваккал яратгандан кўради.
Оч кўзинг уйқудан, кўтар бошингни,
Сени деб бир йўлбарс ўлиб боради.

Ог чопмоққа қойим даштнинг даласи.
Топилмайди ширин жоннинг қийласи,
Сени деб бир йўлбарс ўлиб боради,
Ёвмит ёлда бир подшонинг боласи.

Савдо тушди мард тўранинг бошига,
Фалак титрар унинг нолишига,
Оч кўзинг уйқудан, кўтар бошингни,
Уйқунинг касоти кўпдир кишига...

Фони дунё барча қўлдан ўтарми?
Куйсин ўлим, барчани йиглатарми?
Оч кўзинг уйқудан, кўтар бошингни,
Ухлаганман⁶⁰ мақсадига етарми?

---

⁵⁹ Шона (тароқ) билан.

⁶⁰ Ухлаган билан.

Сенинг аҳволингга мен қилдим газаб.
Сенинг омонлигинг айладим талаб,
Ухлаган қул мақсадига етарми?
Шоҳдан фармон бўлди келди миргазаб.

Баҳорда очилган чаманда гулди (р),
Гулга шайдо бўлган тўти, булбулди (р),
Оч кўзинг, гафлатдан кўтар бошингни,
Сен тўрангдан хабар олсанг не бўлди?

Мерган отар сувсиз чўлнинг ғозини,
Ким кўтармас санам ёрининг нозини,
Эшитиб Оққизнинг айтган сўзини,
Зулхумор уйқудан очди кўзини.

Зулхумор ойим кўзини очиб қараса, қошидаги жўраси, ухлаб ётган тўраси, кўзининг оқу қораси, шу йигинининг сараси йўқ. Қизлардан сўраб юру⁶¹, тўрасини қараб юру. Канизлар айтди: «Э бувушим, шоҳдан одам келди, тўрангни жаллод. миргазаблар икки кўзини бойлаб, олдига солиб, ҳайдаб, азиз жонини қийнаб, бошига қор-ёмғирдай қамчи уриб, банди қилиб олдига солиб ҳайдаб кетди».

Шунда Зулхумор ойим бечора девордан осилиб қараса, бир тўп одам — сипойилар уриб, қийнаб, ҳайдаб кетиб бораётибди. Буни кўриб, тўрасининг орқасидан югурди. Шунда канизлари ҳам орқасидан йиглаб келаётир.

Зулхумор ойим келиб, одамларга аралашиб қолди. Одам тўда бўлган, тўп бўлиб Зулхуморойга йўл бермайдиган томошабин жуда қалин, Зулхумор тўрасига етолмай одамларга пўшт-пўшт деб бир сўз деди:

Қўлдан кетди давр ила давронларим,
Сабил бўлиб наққошли айвонларим,
Улганнинг несин қиларсиз томоша?
Пўшт-а пўшт, томошабин жонларим!

Кўнглимда кўп орзу-армонларим,
Хазон бўлиб боғ ила бўстонларим,
Улганнинг несин қиларсиз томоша?
Йўл беринглар, томошабин жонларим,

---

⁶¹ Юрур.

Кўкка чиқар ёрим деб афгонларим,
Айрилиққа тушгандир, ёронларим,
Улганнинг несин қиларсиз томоша?
Йўл беринглар, томошабин жонларим!

Ёрим кепти неча тоғлардан оша,
Йикки зулфи гарданига яраша,
Йўл беринглар, томошабин жонларим,
Улганнинг несин қиларсиз томоша?

Мен тўрамнинг олдида дод айлайин,
Доддан ўтиб неча фарёд айлайин.
Пўшт-а пўшт, томошабин жонларим!
Йўл беринг. тўрамни озод айлайин!

Савдо тушган Зулхуморнинг бошига,
Ким раҳм отар кўздан оққан ёшига,
Йўл беринг, тўрамни озод қилайин,
Йўл қўйинглар, бориб олай қошига!

Турган элга жуда ташвишлар тушди,
Бир-бирига «Хумор келди» дейишди.

Тўп бўп турган томошабин — халойиқ
Бу сўз билан тўш-тўшига қочишди.
Саф бўп турган Қорахоннинг элати,
Хумор ойга энди йўлни очишди.

Емон савдо касот қилар кишига.
Савдо тушар жўмарт ўғил бошига,
«Хумор келди», деди, элат қочишди,
Бўзлаб борди тўрасининг қошига.

Қон тўкилиб бек Равшаннинг қўйинга,
Ғафлат вақтда душман тушиб кейнига.
Бўзлаб бориб тўрасининг қошига,
Қўлин солди бек Равшаннинг бўйинига.

Зулхумор қараса, Равшанбекнинг қўлини боғлаб, сий-
насини доглаб, ўлдирмакка чоғлаб, ҳайдаб бораётибди.
Тўрасининг бошига бирдан уч юз, тўрт юз қамчидан туша-
ди, боши-кўзи демай уриб бораётибди. Бир неча қамчи-
таёқ Зулхуморга ҳам тегиб қолди. Шунда Зулхумор, ўзи-
га теккан таёқ кўзига кўринмай, бир сўз деди:

Узоқда тўрамнинг мавзали-жойи,
Отаси, энаси фалакнинг моҳи,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Бу ишда тўрамнинг йўқдир гуноҳи!

Қонлар оқсин менинг икки кўзимдан,
Ҳай аттанг-а, пардам кетди юзимдан.
Бу ишда тўрамнинг йўқдир гуноҳи,
Қанча гуноҳ бўлса, менинг ўвимдан.

Мен бебахтнинг кўнглини шод айланглар,
Тўрамнинг ҳурматин зиёд айланглар,
Бу ишда тўрамнинг йўқдир гуноҳи,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,

Қулоқ сол жаллодлар қилган додима,
Қайтайин⁶², етмай ўлдим мақсадима.
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Бир полвон ўлмасин касофатима!

Қулоқ солинг Зулхуморнинг тилига,
Булбул ошна бўлар боғнинг гулига,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар.
Мусофирдир, эсон кетсин элига!

Беклар минар бедов отнинг толмасин,
Бемаҳал ўлимни мардга солмасин,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Касотима бир мард нобуд бўлмасин!
Бу ишда тўрамнинг йўқдир гуноҳи,
Уволи менинг бўйнима қолмасин!

Унда жаллодлар, миргазаблар: «Мана бунга қараб,
баччагар, Ширвондай юртда, шундай бир ўзбак йўқмикан,
ў ёронлар, қнаи қурсини, қиз боққаннинг юзи қурсини, ил-
кисдан бировга кўнгил бериб, бўвариб турган кўзи қур-
сини. ана унга қара, тағни айириб оламаң деяпти. Ҳай ат-
танг, подшомизни ерга кўмди-да», деб ўлгудай қаттиқроқ
уриб жўнади. Шунда Равшан ёрига қараб: «Нега тута-

---

⁶² Қандай қилай.

«САН» деб сўраб, «жаллодларга эланма», деб тасаллан бериб бир сўз айтади:

Аё нозим, бир гапим бор, англаб ол,
Мен гапирай, зеҳнингни қўй. қулоқ сол,
Жаллодларга эланмагин, бўйингдан,
Гавҳарни не билсин ушлаган сопол!

Бефарзанднинг кўрган куни воями?⁶³
Йўқчилик жўмартнинг кўзин ўями?⁶⁴
Жаллодларга эланмагин, бўйингдан,
Сен «қўй» деган билан жаллод қўями?⁶⁵

Емоннинг қарори бўлмас бир ерда,
Кишига касоти тегар тор ерда.
Гавҳарни не билсин ушлаган сопол,
«Зарнинг қадрин заргар билар» ҳар ерда.

Омонат, бўйингдан тандаги жоним,
Сени олдим, йўқдир энди армоним.
Жаллодларга эланмагин, бўйингдан,
Сен йиғласанг, кетар менинг дармоним.

Пайдо бўлдим икки гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учдим манзилхонадан,
Улим учун ҳам емайман, бўйингдан.
Бир армоним, ёлғиз эдим энадан.

Белимда бойланган зарли, пўтадан,
Камлигим йўқ эди атлас, кимходан?⁶⁶
Улим учун ҳам емайман, бўйингдан,
Бир армоним ёлғиз эдим отадан.

Белима бойлаган олмас қиёгим,
Ҳам билан саргайган гулдай сиёгим.
Бир армоним, ёлғиз эдим отадан,
Аттанг-а, қолмади бирор туёгим.

---

⁶³ Эосми?

⁶⁴ Уярми?

⁶⁵ Қўярми?

⁶⁶ Кимхоб.

Отадан тўртин ярат, бешни ярат,
Биров қилма, нков ҳам учни ярат.
Бир армоним ёлғиз эдим отадан,
Ёлғизни яратганча, тошни ярат.

Бири ўлса тўрти йилар⁶⁷ бошига.
Ёлғиз шўрнинг кими келар қошига?
Улим учун ғам емайман, бўйингдан,
Ёлғизлигим асар қилди бошимга.

Элимда даври давроним бўлмади.
Бу ишлардан пушаймоним бўлмади.
Мен шунингдай банди бўлган кунимда,
«Вой болам», дер отажоним бўлмади.

Аттанг-а, Чамбил диёрим бўлмади.
Жон ачирим, ичкуярим бўлмади,
Мен шунингдай банди бўлган кунимда
Меҳрибоним энам ночорим бўлмади.

Чамбилдай ўсган элатим бўлмади,
Ёлғизликда бир мадатим бўлмади.
Мен шунингдай банди бўлган кунимда.
Бек Гўрўғли валлакатим бўлмади.

Аттанг-а, Чамбил диёрим бўлмади,
Жон ачирим, ғамгузорим бўлмади,
Мен шунингдай банди бўлган кунимда
Қирқ йигитим — аждаҳорим бўлмади.

Дарёдай бўп тўлар бўлдим мен энди.
Армон билан ўлар бўлдим мен энди,
Қайтайин, тайин мозорим бўлмади.
Тоза гулдай сўлар бўлдим мен энди.

Армон билан ўлар бўлдим мен энди.
Ғариб мазор бўлар бўлдим мен энди.
Қора чўлда қолар бўлдим мен энди,
Бемураббий бўлар бўлдим мен энди,
Ёлғиз не қилар бўлдим мен энди,
Ғариб бўлиб қолар бўлдим мен энди,

---

⁶⁷ Шевада айтилган жилар.

Равшанбек бу сўзларни айтди, йнгламаган одам қолмади, ҳеч бир одам тобу тоқат қилиб туролмади. Шунда Равшанбек зор-зор, чун абри навбақор йнглаб, ўзининг лққалнк-ёлғизлигига кўп афсус-надоматлар қилиб бораётир. Зулҳумор бечора қанча қашнзларм дод деб, йнглашиб, орқасидан эргашиб борар эди. Беким кўрган бирор-та одамнинг кўнгли ўлдирмоқ у ёқда турсин, урмоққа қўли бормас эди. Равшан ўз ақволини айтиб бораётир. Бек Равшаннинг йнглаб қилган афсусларик

Йнглай-йнглай, одо бўлдим,
Элатимдан жудо бўлдим,
Армон билан паёо бўлдим;
Барисидан сиво бўлдим.

Чамбилбелдай элатимдан,
Улуғ аркон давлатимдан,
Нетай, сину, оумбатимдан,
Бел қувватим — мадатимдан,
Душманга сиёсатимдан,
Ғанимларга ҳайбатимдан,
Ҳам уругим — аждодимдан,
Гўёғлаи, валламетимдан,
Қиблагохдан, жудо бўлдим.

Чамбилда, ўсган жойимдан,
Менинг пушти паноҳимдан,
Тождорим кам кулоҳимдан,
Кўп сирдош сипоҳимдан,
Мард Ҳасан, қиблагохимдан —
Бир отамдан, жудо бўлдим.

Айрилдим кулбаконамдан,
Жоми чиққан ул танамдан,
Дуоғўй пушти паномдан,
Бошимдаги нарвонамдан,
Кеча-кундуз ҳамқонамдан,
Мен, жоми ман, ул танамдан,
Чидамсиз шўр энамдан,
Меҳрибондан жудо бўлдим.

Чамбилдай диёримдан,
Неча хешу табаримдан,
Неча оға-жигаримдан,
Элимда вэтиборимдан,
Қаторда юрган норимдан,
Сорниганда хуморимдан,
Қирқ йигит аждаҳоримдан,
Барисн жонсипоримдан,
Равшанга хизматкоримдан,
Дарахти соядоримдан,
Ҳайбатли ул чиноримдан,
Ҳар иш десам, тайёримдан,
Равшанга харидоримдан,
Йигитлардан жудо бўлдим.

Чамбилда қариндошимдан,
Сир айтарга сирдошимдан,
Неча бир тенгу тўшимдан,
Оға-ини — қардошимдан,
Айланиб, кетмай қошимдан,
Хабари йўқ бу ишимдан,
Қанча вафодор кишимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

Евмитдайин элатимдан,
Такадай мамлакатимдан,
Кўп фуқаро элатимдан,
Бел қувватим ҳолатимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

Минадиган тулпоримдан,
Соладиган шунқоримдан,
Тоғда асов олқоримдан,
Ҳар нима йўгу боримдан,
Қаторда юрган норимдан,
Тиллалаи разнақоримдан,
Барисидан жудо бўлдим...

Бирга юрган жўралардан,
Неча қоши қоралардан,
Бир-биридан саралардан,
Асил гавҳар поралардан,
Хизматкор, фуқаролардан,

Ҳалолхўр бечоралардан,
Барисидан жудо бўлдим.

Жудо бўлдим беқларимдан,
Қанча нору лўқларимдан,
Ор-номус, кекларимдан,
Қанча оғир юқларимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

Жудо бўлдим бўстонимдан,
Очилган гулистонимдан,
Заҳматлар ўтди жонимдан,
Балли, манзил-маконимдан,
Булбулим-газалхонимдан,
Сайровчи хуш алҳонимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

Олтин эдим, чўян бўлдим,
Дона эдим, сомон бўлдим,
Қиммат эдим, арзон бўлдим,
Ғамга қолган Равшан бўлдим,
Юраги тўла қон бўлдим,
Аввалдан намоён бўлдим,
Янги ойдаи пинҳон бўлдим,
Ҳай аттанг-а, ҳай аттанг-а,
Барисидан жудо бўлдим.

Банди бўлдим билмаганга,
Мени кўзга илмаганга,
Манзур назар қилмаганга;
Бедов миниб елмаганга,
Дарёдай бўп тўлмаганга,
Мардлик билан ўлмаганга.
Ҳай аттанг-а, ҳай аттанг-а.

Бу не билсин қимматимни,
Менинг қанча ҳолатимни,
Қаёқдаги элатимни,
Менинг қандай савлатимни,
Менинг арзон-қимматимни.

Банди бўлдим билмасларга,
Мени кўзга илмасларга,

Манзур назар қилмасларга,
Бирор ўйнаб-қулмасларга,
Арақ ичган мастларга,
Майдон билмаган насларга.

Банди бўлдим бебошларга,
Меҳри йўқ, кўнгли тошларга,
Бойланиб қизилбошларга.
Қўлда ханжар, отим бўлса,
Бир тушмадим савошларга,
Мингига бас бўлар эдим.
«Ботир» бўлган бебошларга.
Буларда ақл бўлмаса,
Гап билмас бекенгашларга.

Энди Равшан ўлар бўлди,
Қизил гулдай сўлар бўлди,
Армон билан майдон қилмай,
Ичи ғамга тўлар бўлди.
Душман элда, ғариб юртда
Якка мазор бўлар бўлди.
Армон кўп қолди, ёронлар,
Ухлаб қолиб бўлдим банди,
Қолдим юз туман армонда;
Банди бўлмадим майдонда
Мендай банди бўлган қанда?
Қўлда қиличим бўлганда,
Нима жон бор эди санда!
Майдон бўлса, кўрар эдинг,
Не ҳунар бўлса Равшанда!
Мени уйқуда банди қилдинг!
Сен ҳам энди ботирсан-да?!
Сени кўрса бўлар эди —
Ёр ярогим бўлса менда.
Армон билан Равшан ўлди,
Юз туман ғамман⁶⁸ армонда.
Беармон одамзод қанда?

Равшанбек қўли боғли, сийнаси доғли ҳайдалиб бо-
раёттир. Томошага яхши-ёмон, юғрук-чабон, хурду калон,

---

⁶⁸ Ғам билди.

қизу жувон, шаҳри Ширвонда қанча одам бўлса бари чиқди. Томларнинг устига, дарахтларнинг устига, баланд жойларга одам босиб чиқиб кетган. Гузарларни, шаҳарларни томошабин одам босиб, ҳеч ерда одам ўтирадиган жой йўқ. Ҳамманинг икки кўзи Равшанбекда. Равшанбекининг камолини, ойдаи жамолини, қадди ниҳолини кўрган одамнинг бари: «Ҳай аттанг, ёш бола экан, жуда яхши бола экан»,— деб кўп афсуслар еди. Ёшу қарн, кўрганнинг бари катта мастонга лаънат айтади.

Зулхумор ойим қадди букилиб, кўздан ёши тўкилиб, тўрасининг доғига куйиб, икки бетини юлиб, дод деб бораётир. Уни кўрган беақл одамлар калақа қилиб кулаётир. «Анов баччагарга қаранг, шу баччагарнинг касофатига шундай бола ўлиб кетиб бораётипти, бўлмаса, бунга эр топилмай ётибмиди! Уласанми, баччагар, отанг бировга берганча хотиржам ўтирсанг»,— дейишади. Унда бир хили айтади: «Ундай дема, бекор бировнинг уволига қолма! Зулхумор ҳар ким билан кета берадиган аҳмоқ қиз эмас. Анов болага қара, ўн уч ё ўн тўртда камоли бор, ойдан жамоли бор, элдан зиёд ақли бор, тилла-нуқрадан кокили бор. Эса, сен девонанинг бөласи дебмидинг? У ҳам бир катта подшонинг боласи. Бўлмаса, нуқра, тилла кокил ҳар кимга тушиб қолибдими? У ҳам улдуғвода-да. Бўлмаса, Зулхумор танилмаса, у билан нега юрсин. Билиб кўнгли тўлиб ошна бўлган, шунга теккан; бўлмаса сен ҳам бориб ҳазиллашиб кўр-чи, кўрайин, деганнинг ҳам сони йўқ. Бир хили айтади: «Асли Зулхуморнинг шу иши айб». Ҳар ким ҳақ тусли гапириб ётипти.

Равшанни дорнинг остига олиб берди. Подшонинг олдигаги каттакон вазирлар, амалдорлар, баковул, ясовуллар, асабдор, туғдор, қови, муҳдор, маҳрам, ҳудайчи, шиғовул, қоровул жами эл катталари, Ширвоннинг фойдазиёнлари, яхши-ёмонлари, югрук-чабонларн ҳаммаси йиғилиб келиб, бек Равшаннинг қабатида йиғлаб турган Зулхумор ойимни кўриб, бариси «ҳай аттанг» деб афсус, надомат қила берди. Икковара, учовара шивир-шивир, одамлар шивирлаша берди. Оқ кўнгилроқ одам типирлаша берди, чет-четдагилар куфурлаша берди. Гапга тушунмаган одамлари шобирлаша берди. Подшонинг яноқ, эйтиборли одамлари, Ширвоннинг катталари, подшога яқинлари бариси жаллод билан миргазабга: «Эй, тўхта! Бизлар бориб подшога бир маслаҳат қилайми, ундан ке-

Иши сенга буюрамиз, сен унгача турасан!»— деб туриб кетдилар.

Барисн подшонинг олдига бориб, арз қилди: «Тақсир подшоҳим, бизлар сизга арзга келдик. Арзимиз шуки; бугун ҳукми қушга буюрган одам жуда ёш бола экан. Жаллодлар дорнинг остига ҳайдаб келди. Бизлар бориб кўрдик, тақсир подшоҳим, асли одамнинг кўзи қиядиган бола эмас. Шундай бårно бир ёш бола ўлиб кетмасин. Сизга арзимиз шулки, шу боланинг ёши ўн уч-ўн тўртда экан, тилла қоқили бор экан, бир улуг одамнинг боласи чиқар. Жуда ёш экан, ёш ҳам бўлса, Зулхуморга ошиқ экан, Зулхумор ҳам унга ошиқ экан. Энди шоҳим, ошиқларни ўлдирмоқ шоҳларга айб бўлади. Яна сиздан тилаймиз: қирқ кун муҳлат берсангиз, шу болани зиндон қилсак, қирқ кундан кейин шу болани чиқариб сўрасак: «Э бола, сен ўзинг ёш бола экансан. Қорахон подшонинг ўғил боласи йўқ, Зулхуморойга ошиқ бўлибсан, Зулхумор деб шу шаҳарга келибсан, Зулхуморга чин ошиқ бўлсанг, отаси Қорахон подшонинг динига кирсанг, лотга иқрор бўлсанг, манотга тобе бўлсанг, тана худога таги иқрор бўлсанг, офтобга кўнсанг, оташга бўйсунсанг, шиша пайгамбарларга, нуқра чорёрлар, қалайн авлиёларга иқрор бўлсанг агар, Зулхуморни сенга берамиз. подшога куёв ўғил қиламиз, десак. Шу айтганимизга кўнса, ёш бола экан-ку, кўнар, кўнса, қизнинг Зулхуморни шу болага бериб, куёв қилиб қўлингга олсанг, ҳам куёвинг, ҳам ўглинг бўлса; бизларнинг сенга кўрсатган маслаҳатимиз шу»,— деб подшосига маъқул қилди.

Қорахон айтди: «Ундай бўлса яхши айтдинглар, жуда яхши бола бўлса, кўнса ҳам кўнар. Эса, жаллодлар сўйиб қўймасин, тезроқ бориб қўлидан олинглар, зиндонга солинглар! Лекин Зулхуморни қам урмангаар, сўкманглар. Бир йўллик олиб бориб қаманг; таги ундан бошқа гап чиқиб юрмасин, шуни аҳтиёт қилинглар, эндиги гап шунда»,— деди.

Подшодан бу гапларни эшитиб, чопқиллаб келиб, бек Равшани қирқ кунлик қилиб зиндонга олиб бордилар. Зулхумор бечорани ҳам бир маҳкам ҳовлига олиб бориб, қизлари билан, балки жами канизлари билан қамаб ташладилар. Зулхуморнинг теварагига беш юз сарбоз қорувул қўйиб, жуда аҳтиёт қилиб ёта бердилар.

Зулхумор ойим бир ҳовлида қамалиб, ё ўзи, ё қирқин канизи далага чиқолмай қолди, тўрасидан нима гап ўтга-

нини билмай, хабар бўлмади қолди. Шунда Зулхумор канизларини дарча тешикдан чиқариб, қоронғида бир ердан бир-икки лаҳимчини топтириб келиб, лаҳимни ковлатиб, ўн тўққиз кун деганда зиндон лабидан чиқди.

Зиндон лабидан, тўрасининг устидан пастга қараб, ҳоли аҳволини сўраб туру, пастда бек Равшан ёрининг келганини билиб жавоб бераётир:

— Мен зулфимни тоблаб-тоблаб ўргали,
Иложим етмайди жоним бергали,
Зиндоннинг нчида, тўрам бормисан?
Бахти қора ёринг келди кўргали.

— Тор зиндонда ётиб доим ҳув дедим.
Ким ўтса бошимдан, ош ҳам сув дедим.
Омонат ёр, йўлай кўрма қошима,
Ажалнинг отини миндим, чу дедим!

— Сенинг билан доимгидай юргали,
Золим фалак менга шикаст бергали.
Зиндоннинг нчида, тўрам, бормисан?
Зулхумордай ёринг келди кўргали.

— Ев бўлса, қўлимда яшил тув⁶⁹ эдим.
Қўрқоқ бўлса, «нега уйтади⁷⁰ бу?» дедим.
Омонат ёр, асли келма қошима,
Ажалнинг отини миниб, чу дедим!

— Бир боғчада олмамисан, нормисан?
Сен ҳам мендай менга интивормисан?
Бахти қора ёринг келди кўргали,
Зиндоннинг нчида, тўрам, бормисан?

— Савдо тушди ёшлигимдан бошима,
Ким раҳм этар кўздан оққан ёшима,
Равшан бўлса ўлган киши, бўйингдан,
Сен омонат, йўлай кўрма қошима.

— Майдон бўлса йўлбарс билан шермисан?
Зулхуморни ёрим бўлса дермисан?

---

⁶⁹ Туг байроқ.

⁷⁰ Ундай қилади.

Зулхуморинг янги келди кўргали,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Сен омонат, менга йўқдир ёрлигинг,
Менинг учун бекор интизорлигинг,
Йигирма кун менинг умрим қолибди,
Ундан сўнг бекор-да, вафодорлигинг,
Омонат ёр, асли келма қошима?

— Йигирма кун сенинг умринг бор бўса,
Йигирма кунгача Хумор ёр бўса,
Сен кетган сўнг бу ёринг бекор бўса,
Нима қилар айт-чи, вафодор бўса?
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Менинг умрим йигирма кун қолади,
Ваъда тамом бўлса, тўранг ўлади.
Мен ўлганман сенга нима қилади,
Сулув қизсан, яна биров олади,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Менинг учун ўлиб кетсанг баякбор,
Сенинг учун ўлмасмикин Зулхумор,
Бир хотиннинг эри битта бўлмасми,
Мени олган эрим — Равшандай шунқор,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Айриларсан суйиб теккан дўсингдан⁷¹,
Ҳарна деган кўнглингда ҳавасингдан,
Мен ўлган сўнг сени биров олади,
Олган вақтда чиқар кетар эсингдан,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Сенинг ҳуснинг менинг ақлим олади,
Хулқинг офат, ҳар хаёлга солади,
Тўраси ўлгандан Хумор ўлади,
Мен ўлсам, мард тўрам, қандай олади?
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Сулув қизсан, сенга толиб кўп бўлар,
Уйдан-қирдан неча тусли гап бўлар,

---

⁷¹ Дўстингдан.

— Мен бўлмасам, сенинг қандай гагинг бор?
Мендай толғиб сенинг минг одаминг бор.
Эринг бўлса, сенинг недан каминг бор?
Равшансия ҳам, сенинг кўп ҳамдаминг бор,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Менинг эрим сенсан, бошқа эр бўлмас.
Энди Хумор бошқаларман бир бўлмас.
«Эринг бўлса, каминг йўқ», деб айтма-да,
Сенинг гагинг мента мингдан бир бўлмас.
Эиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Тога гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Бундан бўлай мени излаб келмагин.
Сенинг тўранг ўлган киши, бўйингдан.
Кета бер, Хуморжон, йўлда қолмагин,
Омонат ёр, йўлай берма қошима!

— Сен сўлсанг, тўрамжон, Хумор сўлади.
Сен бўлмасанг, Хумор дарров ўлади.
Сен тириксан — Хумор тирнк, полвоним,
Сениман⁷² баробар умри тўлади.
Эиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Санам қизсан, қора зулфинг тугунди,
Тўранг гойиб эранларга сизгинди,
Мендан қолсанг, сени биров олади-да⁷³,
Хуморжон, ўлмаклик жуда қийинди.
Омонат ёр, асли келма қошима!

---

⁷² Сенинг билан.

⁷³ Таалффузда олатта.

— Хумор қизинг қора зулфи тугулди,
Сенинг учун қош-қовоги уйулди.
Сен бўлмасанг, ким олади Хуморни?
Ўлган осон, тирик айрилмоқ қийинди,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Мен ўлган сўнг сенга не бир эр чиқар,
Мендан зиёд неча наъра шер чиқар;
Менинг учун хафа бўлма, Хуморим,
Ўйин-кулги, не бир ҳузурлар чиқар,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Зулхуморнинг сендан жудо бўларми?
Сендан қоп⁷⁴ бировнинг ёри бўларми?
Ё бировман ўйин-кулги қиларми?
Хазон урган гулда ҳеч ис бўларми?
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Энди мендан умид узгин, бўйингдан,
Аввалги ваъдагини бузгин, бўйингдан,
Бошқа билан ватан тузгин, бўйингдан,
Ишратман дунёни кезгин, бўйингдан.
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Ватаним бузилди, ишрат соп бўлди,
Зулхуморнинг гами қатор қоқ бўлди.
Зулхуморнинг энди эри оп бўлди.
Зулхумор энди ўлимга боп бўлди.
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Ундай дема, омон бўлгин, Хуморжон,
Қора қоши камон бўлгин, Хуморжон,
Бир эр қил, шодмон бўлгин, Хуморжон,
Илгаригидай бўстон бўлгин, Хуморжон,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Омон эдим, сен ҳам омон бўлганда,
Сенсиз Хумор ҳоли ёмон бўлган-да,
Хумор бўстон эди, Равшан булбули,
Ой Хуморга охир замон бўлган-да,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

---

⁷⁴ Қолиб.

— Менинг учун Хумор тортма аламини.
Куйдирмайин сендай қоши-қаламини.
Энди мендан умид узиб эр қилгин.
Ким олмайди сендай барно санамни?
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Мен эр қилдим, бошқа эрим бўлмайди,
Бошқа мардга, тўрам, кўнглим тўлмайди.
Менга керак сенинг азиз жонингдир,
Сен кетсанг, Хумор ҳам сендан қолмайди.
Зиндоннинг ичида, тўрам, боримисан?

— Менинг учун жабр қилма жонингга,
Фалак титрар сенинг йиғлаганингга,
Даврон сургин, Хуморим, маконингга⁷⁵,
Рози бўл, кулишиб, ўйнаганингга,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Сенсиз Хуморойга даврон ҳаромди,
Сен бўлганда Хуморойга не гамди?
Сенинг билан эди айши мудомди,
Минг марта Хуморинг рози бўлганди,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Хўш энди, Хуморим энди, хўш энди,
Кўп балога қолган ғариб бош энди,
Ғарнблиқда оқди кўздан ёш энди.
Омон бўл суйдигим, қолдинг, хўш энди.

— Бир богчада қлмамиди, нормиди,
Мендан ўвга сенинг гамнинг ермиди?
Бир хабар юборсам Чамбил юртига,
Излаб келгудай раҳбаринг бормиди?

— Фони дунё барча қўлдан ўтади,
Дарвишлар бўйнига солган пўтади.
Хабар қилсанг влатимга бўйингдан,
Хабаринг уч ойда бориб етади,
Хон отам келганча олтой ўтади;
Йигирма кун қолган менинг муҳлатим,
Мен ўлган сўнг отам келиб нетади?
Омонат ёр, асли келма қошима!

---

⁷⁵ Маконингга.

— Сен бандисан, йўқдир сабру қарорим,
Тўрам дейман, чиқар оҳ билан зорим.
Излаб келар одам сизда бор бўлса,
Шу бугун тонг отмай етсин хабарим.

— Қодир мавлон сенинг ақлинг олмаса,
Сени агар бир хаёлга солмаса,
Тонг отмайни қандай етар хабарим,
Учар қуш қанотли ҳайвон бўлмаса?

— Сен бандисан, кўзда оққан ёшим бор,
Сенинг учун менинг кўп нолишим бор,
Агар излаб келар одам бор бўлса,
Хабарчига майна деган қушим бор.

— Сулув қизлар кунда кўрар ойнани,
Орқага борганлар кўрар фойдани.
Келмакликка менда раҳбар топилар,
Ундай эса чопсон жўнат майнани.

Узоқ элдан яхши тулпор чопилар,
Ёвни кўрса, ботир қалқон жомилар,
Ундай бўлса чопсон жўнат майнани,
Келмакликка менда раҳбар топилар,

Отга йўл бермайди тоғнинг ўрлари,
Жабр қилса чиқиб отнинг терлари,
Келмакликка менда раҳбар топилар,
Илғаб етар чин туркманнинг шерлари.

Қаторда юк тортар норча, лўклари,
Нор деганнинг оғир бўлар юклари.
Келмакликка менда раҳбар топилар,
Илгор бўп кеп қолар туркман беклари.

Дам шу дамдир, ўзга дами дам дема,
Шукр қилгин, давлатингни кам дема.
Келмакликка менда раҳбар топилар,
Кеп қолар йўлбарслар, ёрим, ғам ема.

Эшитса тутолмас туркман эрлари,
Илгор қилиб етар наъра шерлари,
Чин ботирлари келиб қолар, бўйингдан,
Бек Равшаннинг қирқта аждоҳорлари...

Отин чопар ўзбак элнинг йигити.
Барининг белида кескир пўлати.
Отнинг бари йўлда қолса етолмай.
Илғаб етар Гўрўғлининг Ғироти.

Ғам ема, Хуморжон, раҳбар кеп қолар
Ширвон элда кўп талотўп бўп қолар,
Ҳеч бўлмаса етар бобомининг оти,
Ботирман деганлар қилич еб қолар.

Қочмоқда қўймаслар, йўли тўсилар,
Поралаб-поралаб гўши ўсилар.
Ғам ема, кеп қолар туркман шерлари;
Кеп қолса отангнинг боши кесилар.

Не бир эрлар, во Равшан, деб келар-а,
Умид қил, тўрангни айириб олар-а,
Хабарингни юбора бер, бўйингдан.
Ичкуярлар келиб қиргин солар-а.

Сен майнани тезроқ кеткиз, Хуморжон,
Тонг отмай Чамбилга еткис, Хуморжон,
Ундай бўлса, тезроқ жўнат, бўйингдан,
Элатимга хабар еткис, бўйингдан.

Зулхумор ойим бечора зор-зор, абри навбаҳор йиғлаб; тўрасининг аҳволни кўриб, кўнгли кўрғошиндай эриб мунча гаму гурбатни кўриб, йиғлаб, тўрасидан жавоб олиб, лаҳим билан жойига келди.

Зулхумор ойим бечора ўз қўли билан бир хатни битди, шундай қилиб битди: «Ҳасан мардининг ўгли, хон Даллининг жони-дили, оти бек Равшан, Ширвон мамлакатига. Қорахон вилоятига келиб банди бўлди. Қирқ кун муҳлат қилиб, эиндонга солди. Шу қирқ кундан ўн тўққиз куни ўтганда шу хат бўлди, намоозомда битилди. Тонг отмай, Чамбилбелга, тўрамнинг элига етади. Номози бомдод шу хабар бўлса, Равшаннинг мураббийлари бўлса, келса, айириб олса. Шу хат теккандан сўнг йигирманчи кунда Ширвон шаҳрининг бовори, боворининг ўртасида дори, шу ерда Равшанбекнинг осилиб ўладиган ери. Агар Равшанбекнинг хештабарлари, ғамгузорлари, ичкуярлари бор бўлса келиб, Равшанбекнинг гавда-суягини олиб кетсин деб хат битилди».

Хатни маҳкам қилди; ўраб беркитиб, бир нарса зарар қилмасдай, ёғин-ёғир бўлса ўчмасдай қилди. Шу хатни

майна қушнинг бўйнига маҳкам бойлаб, бержитиб, тушиб қолмасдай қилиб, майнага неча бир сўзларни тайин қилиб, майна жонивор ҳам оқшом учмоққа ғайрат тараддуд қилаётир.

Жонивор майна Чамбилбелга, Ёвмитнинг элига Равшанбекдан эли бўлиб бораётир. Зулхумор майнасига: «Э жонивор, менинг бошимга мушкулдан мушкул иш тушиб қолди, ақлим шошиб қолди. Шуидай кунда сен ярасанг, мен ҳам берган тузимга кўпми-озми рози бўлман, қанча хизматима. Э жонивор, агар омон-эсон Чамбил борсанг, шу хабарни омон-эсон ектазгин. Агар шулардан биров-иков келиб, тўрамни ўлмай айириб олар замон бўлса, ундан кейин сени мен жоним билан баробар кўрман, тепамга кўтараман»,— деб майнасига кўп сўзларни айтаётир, қайта-қайта тайин қилаётир: «Мабода йўлда лочин, баҳрин дучор келмасин, шу меҳнатим зое бўлмасин, зиндонда ётган мард иобуд бўлмасин, шу иш оро йўлда қолмасин!»

Эйрақ майна Зулхумор оймнинг айтган сўзларини кўп такрор билиб турибди.

— Э жонивор майна! Иш қичов, қофия танг; тағи адашиб бошқа элга кетма! Агар омон-эсон Чамбилбелга борсанг, мард тўрамнинг хабарини берсанг, ишни битказиб келгайсан, мени ўзингдан хушнуд қилгайсан, э жонивор вафодор,— деб Зулхумор бечора майнасига эланиб, бир неча сўзларни айтди. Зулхуморнинг сўзларини майна ақл билан хўп эшитиб олди. Зулхумор ойм майнани осмонга учуриб, дод деб, фарёд деб; «Жонивор! Тўрамнинг хон Далли энасига, икки пари энасига салом дегин»,— деб зор-зор йиғлаб, майнасига айтган сўзи:

Оқар кўздан қонан ёшим,
Чўқ савдога қолган бошим,
Арзим эшит, майна қушим,
Бор, Чамбилнинг хонн келсин
Ёвмитнинг бекари келсин!

Душман олган тегра-дошим,
Ҳасим бўлиб тенги тўшим,
Сўзим эшит майна қушим,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ёвмитнинг эрлари келсин!

Игламоқлик менинг ишим,
Ҳолим сўрар кўқдир кишим,
Арзим эшит майна қушим,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг шерлари келсин!

Қаттиқ бўлди менинг ишим,
Кун-кундан ортар қойишим,
Арзим эшит майна қушим,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг бекари келсин!

Бу дардимнинг давосига,
Баланд тоғнинг ҳавосига,
Арзимни етказ, майнажон,
Мард тўрамнинг бобосига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг бекари келсин!

Белда зарли пўтасига,
Қилган ишнинг хатосига,
Арзимни етказ майнажон,
Мард тўрамнинг отасига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг сиртлони келсин!

Куйган кулбахонасига,
Ҳони чиққан танасига,
Арзимни айтгин, майнажон,
Икки пари энасига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг сиртлони келсин!

Етган гавҳар донасига,
Аяб боққан паносига,
Арзимни етказ, майнажон,
Хон Даллидай энасига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин, майнажон!
Евмитнинг сиртлони келсин!

Боргин Чамбил элатига,
Тўрамнинг мамлакатига,
Бор арзим бор, айтгин майна,

Ўзирқ нигит азаматига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг сиртлони келсин!

Қаторда нор-лўқларига,
Сатта огир юқларига,
Арзимни айтгин, майнажон,
Евмит эднинг бекларига.
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг сиртлони келсин!

Етган гавҳар порасига,
Банди бахти қорасига,
Арзимни етқиэ, майнажон,
Бек тўрамнинг жўрасига.
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг сиртлони келсин!

Йўқ савдо тушди бошига,
Ҳеч кими йўқдир қошига,
Арзимни етқиэ, майнажон,
Тўрамнинг қариндошига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг сиртлони келсин!

Қанотингга тўккин кучинг,
Йўлларда кўрмасин лочин,
Муштипарман, менинг учун,
Чоҳда ётган бегим учун,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг сиртлони келсин!

Банди тўрам раҳмин этгин,
Йўлнинг танофини тортгин,
Тонг отмай Чамбилга етгин,
Тўрам қавму қариндошин,
Тонг отмайин хабар этгин.
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Евмитнинг полвони келсин!

«Жонивор Чамбилбелга сор-саломат бор», деб қўйиб
юборди. Майна: «Чамбил қаёқдасан», деб осмонга чиқиб

кетди. Зулхумор зор-зор йиглаб қола берди. Ана май
надан эшитинг, майна учиб бораётир.

Қулоқ солинг турли-турли намага,
Ким раҳм этмас Равшанбекдай болага;
Намозшомда парвоз айлаб шу майна,
Эсли майна чиқиб кетди ҳавога.

Бораётир элчи бўлиб давога,
Сўз айтса бўларми боди сабога?
Учиб чиқиб Зулхуморнинг қўлидан,
Эсли майна чиқиб кетди ҳавога.

Булбул ошна бўлар боғнинг гулига,
Иқбол берсин бек Равшаннинг ўзига,
Куйсин ўлим, ким чидайди хилига.
Қулоқ солинг суҳанварнинг тилига.
Бораётир обрў бер деб ҳаволаб,
Элчи бўлиб, жонивор, Чамбил элига.

Жонивор ҳаволаб баландга олади.
Ширвон эли анча узоқ қолади,
Қоронгида парвоз айлаб шу майна;
Чамбилбелга элчи бўлиб келади.

Жонвор майна гайрат қилиб учади,
Жонвор майна қичагандан қичади,
Ҳаволаб боради кўкнинг юзига,
Ҳеч не кўринмайди қора кечади.

Парвоз қип қишотин майна очади.
Жонвор майна сувдай терин сочади.
Элчи бўлган майна Чамбил элига
Етсам дейди, қоронгида учади.

Кўринмайди қоронгида ҳеч нарса,
Чамбилни тусмоллаб, жонвор, учади.
Парвоз қилар гоҳ баландда, пастадир,
Бир хил ишлар бўлар аста-астади.
Етсам дейди тонг отмайин Чамбилга,
Жонвор майна яна гайратман қистади.

Эсли майна учмоқликка устади.
Элчи бўлиб, Чамбилбелини истади.

Тонг отмайин етсам дейди Чамбилга,
Жонвор майна яна гайратман қистади.

Бир қуш етмағайди (уни) қувалаб,
Бораётир осмон билан ҳаволаб,
Етсам дейди тонг отмайин Чамбилга,
Жонвор майна тусмол билан чамалаб.

Жонвор шу майна қистаб хезлайди,
Узини учмоққа, жонвор, созлайди.
Томоша қинг ҳақиқатли майнага,
Етсам дейди, Чамбилбелни ивлайди.

Жонвор майна унутгандир ўзини,
Чамбил қараб тиккан икки кўзини,
Қороненда жонвор майна учади,
Ҳақлайман деб Зулхуморнинг тузини.

Шод қилмоқчи Қорахоннинг қизини,
Эсидан чиқармай айтган сўзини,
Келаётир элчи бўлиб Чамбилга,
Ҳақлайман деб Зулхуморнинг тузини.

Мерган отар сувсиэ чўлнинг говини,
Ким кўтармас санам ёрнинг нозини.
Элчи бўлиб келаётир Чамбилга,
Ҳақлайман деб Зулхуморнинг тувини.

Кўрсам дейди Зулхуморнинг юзини,
Сурма қилсам дейди босган ивини,
Шу бўз майна ҳақламоқчи тузини,
Чамбилбелга элчи қилди ўзини,

Зулхуморга айтган, майна, розини,
Нима сир эшитса, кўпи-озини,
Қувонтирса Қорахоннинг қизини,
Чамбилбелга элчи қилди ўзини,
Қабул қилди ағасининг сўзини.
Ҳақлади шу майна еган тузини.

Неча-неча бандаргоҳдан ўтсам деб,
Хатарли ерлардан ўтиб кетсам деб,
«Элчига ўлим йўқ, ағам, сор қилгин»
Омон-всон Чамбилбелга етсам деб.

Жонвор майна ёзибди қанотини,
Чиқариб Хуморойнинг ҳожатини,
Чамбилбелни кўзлаб учиб боради,
Еткиссам деб унинг омонатини.

Кимга айтсин кўнгилдаги додини,
Кўрсам дейди Чамбил вилоятини,
Жонвор майна сарф айлаб гайратини,
Еткиссам деб Зулхуморнинг хатини.

Жонвор шу майна гайрат қилади,
Ҳаволаб ўзини кўкка олади.
Қистов ишга ярагандир шу майна,
Тусмоллаб Чамбилни ишлаб келади.

Мабодо адашиб, кейин қолмай деб,
Жонвор юлдузни нишон олади.
Ҳаволаб, баландга олиб ўзини,
Тусмоллаб ўзини йўлга солади.

Фоҳмдан, тахминдан кўп ҳам бор эди,
Зулхуморга жуда хизматкор эди.
Қоронғида қаттиқ қистаб шу майна,
Жонвор майна, узоқ учиб, ҳориди.

Қорли тоғда қалин битган арчади.
Бойваччалар кийган тўни парчади.
Жуда қаттиқ гайрат қилди узоққа,
Жонвор узоқ учиб жуда чарчади.

Гайрат қилди жонвор майна қўнмай деб,
Учган билан Чамбил етмай қўймай деб,
Парвоз қилиб баланд олиб боради;
Баланд тоғнинг белларига тегмай деб.

Олди ўр келганда оғир ошади,
Баланд тоғ келганда майна шошади.
Қаноти бўлса ҳам жонвор чарчади.
Баланд учаман деб пастга тушади.

Ер бағирлаб уча берди шу майна,
Ширин жондан кеча берди шу майна,

Ғайрат билан қистаб кетиб боради,
Пардан терин соча берди шу майна...

Уча-уча, жонвор, ҳоли қолмади,
Бирор дам бир ерда ором олмади,
Тонг отмай Чамбилга, майна, етсам деб.
Дам олай деб асло кўнгил қилмади.

Етмай қўнмасман деб Чамбилбелига.
Етсам дейди Равшанбекнинг элига,
Бораётир ғайрат қилиб шу майна.
Етмай қўймайман деб Чамбилбелига.

Майнада учардан армон қолмади,
Қоронғида уни ҳеч ким билмади;
Ғайрат қилиб уча берди шу майна,
Ҳеч ерда, жонвор, дамим олмади.

Беклар минар бедов отнинг сарасин,
Яхши тулпор узоқ йўлга ярасин.
Қичай берди, жонвор майна, ғайратман,
Саҳар вақти олди Чамбил қорасин.

От чопилар баланд торнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига.
Саҳар борди майна Чамбилбелига,
Бориб қўнди бир ҳовлининг устига.

Учмоқдан майнада армон қолмади,
Бирор ерда майна дамим олмади,
Бориб қўнди бир ҳовлининг устига
Ҳар паридан чакиллаб тер томади.

Майна бир ҳовлининг пештоқиға қўнди, ҳар паридан
чакиллиб сув томаётир. Чир атрофига қараб: «Ҳасан-
нинг ҳовлиси қасқда экан», деб веқн қўйиб, тахминлаб
ўтирди. Энди гапни Ҳасан марддан эшитинг.

Ҳасан мард Равшанбек ўғлини дарвозабон дўстининг
олдида кўриб, оқ фотиҳа бериб қолиб эди. Кеч бўлди,
уйга борди. Хон Далли: «Равшанхон нимага келмади
экан», дейберди.

Ҳасанхон айтди: «Э ёрим, севдигим, обод рўзгорим!
Бек Равшан катта ишни қилиб, сенга келин излаб, ўзини

соэлаб, Ширвон мамлакатига, Қорахон подшонинг юртига, Қорахоннинг қизи Зулхуморни излаб кетди»,— деб бўлган воқеани бир-бир айтиб баён қилди. Хон Далли бу сўзларни эшитиб, юрагида тит-тоқати қолмай, эри — мард Ҳасанга қараб: «Сени худо урган экан, қибладан товир турган экан, сен миянги еб қўйибсан. Ҳали у далага чиққан бола бўлмаса, лоақал бозорга борган бўлмаса, сенга нима бало бўлди, кўзинг бўзариб қола бергачча бу ерга қайтариб олиб келсанг бўлмасми? Агар Равшанбек қайтмаса, ўзинг бирга борсанг бўлмасми? Бу нима деган сўзинг менга?! У энди қаёққа адашиб кетди?! Ширвон қаёқда, Қорахон подшонинг юрти, унинг Зулхумор қизи қаёқда?— деб эрини кўп уришиб, шундан бери эри билан гаплашмас эди.

Ана энди саҳар вақти хон Далли ёлғиз боласи, кўзининг оқи-қораси, умрининг меваси, кўнгил ҳаваси, Равшан боласини сориниб, далага чиқиб бора туриб: «Вой Равшан, деди. Буни жонивор майна эшитиб, шул аёл хон Далли, Равшанбекнинг эмаси акалингни билиб, бир қақирлаб жуда қаттиқ сайради. Буни хон Далли эшитиб, юраги қайнаб, майнага қараб, боласини сўраб бир сўз деб туру:

Саҳар вақти майна, гулдай жайнадинг,
Осойишта танда жоним қийнадинг,
Ҳайрон қолдим довушингдан, майнажон,
Не сабабдан, майна, бундай сайрадинг?

Сен бундай сайрайсан, жоним оласан,
Мени энди ҳар хаёлга соласан,
Не сабабдан, майна, бундай сайрадинг?
Жонингни ачитиб довуш қиласан?

Бу сайровинг мени қилди саргардон,
Омон бўлсин қайда бўлса Равшанжон!
Емон хабар опкелгандай, майнажон,
Не сабабдан жонинг қийнаб сайрайсан?

Куймасин ҳеч кимнинг кулбахонаси,
Саргаймасин гамдан гулдай танаси.
Емон хабар опкелгандай сайрайсан,
Мен бўламан бек Равшаннинг эмаси!

Майна, сенга бирөө хабар қилдим?
Сеннинг бундай сайровинг кўп бўлдими?
Кашал кетган менинг болам ўлдими?
Мен бебахтининг кунн охир бўлдими?

Хон Даллининг куни тўлган ўхшайди,
Йиғлайин, қисмет бўлган ўхшайди,
Очилганда гулям сўлган ўхшайди,
Шу майна кабарга келган ўхшайди.

Мама дунёнг барк ёлғон ўхшайди,
Жудоликки менга солган ўхшайди,
Бек Равшандан кабар келган ўхшайди,
Мана, майна элчи бўлган ўхшайди.

Даллининг ажални етган ўхшайди,
Эсанкирәб, эси кетган ўхшайди,
Даллининг ҳисоби йитган ўхшайди,
Қўлдан даврони кетган ўхшайди.

Дод деб йиғлар йўқлаб гавҳар донасин,
Куйган қуллар айтар тасбиҳ саносин.
Эсли майна аниқлади, фаҳмлади,
Хўп таниди бек Равшаннинг энасин.

Жонвор шу майна жойидан учди,
Балад учди-да, пастроққа тушди,
Қанот ёзиб учиб жонвор, ёронлар,
Партов қилиб хон Даллига етишди.

Булбул ошна бўлар богнинг гулига.
Майна етди талаб қилган элига;
Утирган жойидан учиб шу майна,
Келиб қўнди хон Даллининг қўлига.

Хон Далли қараса, қушнинг доди бор,
Кўп узоқдан қистаган ҳолати бор.
Хон Далли қўлига олиб қараса,
Майнанинг бўйида арза хати бор.

Хон Даллига тоза бўлди қисмет,
Во болам, деб қилиб қайғу-надомат,
Тавоф қилиб сийпаб жонвор майнани:
— Жонвор, бек Равшан борми саломат?

Жонвор, Равшанни ўзинг кўрдингми?
Бек Равшандан менга хабар бердингми?
Жонвор, майна, Равшан борми саломат?
Бек Равшанман гаплашдингми, кўрдингми?

Во болам, деб, наъра тортиб йиглади,
Бебахт Далли тинмай нолиш қилади.
Ҳай аттанг, қисмат бўлган эканди,
Майна нега элчи бўлиб келади?

Савдо тушди хон Даллининг бошига.
Еқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Во болам, деб уввос тортиб хон Далли,
Бўзлаб борди тўрасининг қошига.

Хизматкорлар хон олдидан жой олди,
Банди деган — фикр, васвас хаблди.
Хон Даллининг йиглаганин ёшитиб,
Е пирим, деб Ҳасан полвон ўёнди⁷⁶.

Неча соат ўтар туққан ойдан,
Мард йигитлар қайтармикан раъйдан.
Суяр ёрин йиглаганин ёшитиб,
Ўёниб Ҳасан мард турди жойидан.

Қараса, Даллининг кўзда ёши бор.
Болам, дейди, йиглаган нолиши бор,
Во болам, деб ўзин уриб йиглайди,
Даллининг қўлида битта қуши бор.

Во Равшан дер, сенинг учун ўлдим дер,
Армон билан сен улдан⁷⁷ айрилдим, дер
Вой-вой, дейди, ўзин уриб бўзлайди,
Кетганингни, болам, билмай қолдим, дер.

Далли йиглар: — Қавмим йўқ ҳам хешим йўқ.
Бу Чамбилда менинг тенгу тушим йўқ,
Сендан бошқа бир мураббий кишим йўқ,
Равшандан бошқага менинг ишим йўқ.

---

⁷⁶ Уйғонди.
⁷⁷ Уғилдан.

Менинг болам тоза нодон болами?
Энасига шундай ўтлар солами?
Равшан агар омон-эсон бор бўлса,
Менга майна элчи бўлиб келами?

Майнани юборган Равшандай полвон,
Йиғлай-йиғлай энанг бўлди саргардон.
Сендан нима кунлар ўтди билмайман,
Кишининг юртида қолдинг, Равшанжон!

Не сабабдан хат юбординг, чирогим,
Қани сенга хон Даллидай меҳрибон!
Сенинг ичқуяринг борми Ширвонда?
Отанг ўлсин, уриб ётар ош ҳам нон.

Ҳай аттанг-а, узоқ экан ораси,
Узоқ юртда қолдинг, болам Равшанжон!
Не сабабдан хат юбординг нодоним?
Бу хатингда нима дединг, боламжон?
Энанг ўлсин, не қиларин билмайди,
Равшанжон дер, Равшанжон дер, Равшанжон!

Шунда мард йиғит ҳовлиқмайди, лекни «ёлғиз бола ёвдан ёмон», ўзи ҳам хавотирда, не қиларини билмай юриб эди. Хон Даллини бундай безовта кўриб, бола қандай нарса, мард Ҳасан ҳам йиғлай берди. Майнлардай инграниб, юраги оловдай ёниб, ёлғиз фарзандининг ўтига тутоқиб, икки кўздан ёши оқиб, ақлидан адашиб, нима дерини билмай, ақли шошиб, ёлғиз боланинг ўтига пишиб, йиғлаб, ёрининг олдига келиб, қадди букилиб, кўзининг ёши тўкилиб, хон Даллидай ёрига қараб, нима бўлди деб сўраб бир сўз айтаётипти:

Куйганларга дод билан оқ-вой берди.
Бу ишинга Ҳасан ақлин бой берди.
Не сабабдан зор йиғлайсан, бўйингдан?
Чопсон гапир, не аломат рўй берди?

Севар ёрим, сенга бир гап бўлдим?
Ширвон элдан ё бир хабар келдим?
Не бўлди, гамхона кўнглинг бузилди?
Кашал кетган ёлғиз болам ўлдим?

Наргас-наргас хумор кўзлар сузилди,
Сен йиғладинг, жоним тандан узилди.
Сайланган севдигим, мовим не бўлди?
Не бўлди, гамхона кўнглинг бузилди?

Сен йиғладинг, менда тоқат қолмади.
Жонимда, хон Далли, роҳат қолмади,
Не бўлди, гамхона кўнглинг бузилди?
Гапиргин, бўйингдан, ҳолат қолмади.

Гапиргин, бўйингдан, мен ҳам билайин,
Бир болам деб, ё шу йўлда ўлайин.
Не сабабдан зор йиғлайсан, бўйингдан?
Кучим етса, иложини қилайин.

Равшан деса, менинг бағрим эзилар,
У бўлмаса, менинг уйим бузилар.
Чопсон гапир, нега бундай йиғлайсан?
Сен йиғласанг, жоним тандан узилар.

Билмайман Равшандан хабар келдимми?
Ширвон кетган ёлғиз болам ўлдимми?
Не сабабдан бундай қақшаб йиғлайсан?
Сенга бирор ёмон хабар бўлдимми?

Менга билдир, менда тоқат қолмади,
Жонимда, бўйингдан, роҳат қолмади.
Не сабабдан бундай қаттиқ йиғладинг?
Айтсанг-чи, хон Далли, фурсат қолмади.

Мен билмайман ширин жоннинг дўсини,
Далли, мендан яширасан несини?
Нима бўлса, билдирсанг-чи, бўйингдан.
Бундай йиглаб, олдинг тўранг эсини.

Ҳасан куйган боласининг ўтига,
Чидамайди хон Далли фарёдига.
Нима хабар бўлса, менга айтсанг-чи,
Мен чопсон жўнайин Ширвон юртига.

Бўйингдан, билдириб сўнгра бўзлагин,
Ўзинг пастда, балаид ерни кўзлагин.
Не гап бўлса, билдирсанг-чи, бўйингдан,
Бўлган гапни бир-бир менга сўзлагин!

Хон Далли Ҳасан марднинг бу сўзини эшитиб, дод деб: «Менга сен қиларингни қилгансан, Равшандай гўдак болани жўнатиб юборгансан, сенинг ичинг анийдими? Ичинг ачиса, шундай қилармидинг, сенга Равшан нима қилиб эди? Сенинг Равшанхонда ололмай юрган ўчинг бор экан! Ана энди кўнглингдаги бўлди Равшан энди сиб бўлди. Чамбил сенга жовлик ўвнингга қолди», — деб аввал-аввал уришиб, сўнг чидай олмай, «Вой Равшан», — деб йиглаётир. Мард Ҳасан бечора нима дегини билмай турибди. Шунда хон Далли бечора қараги ёниб, эрига қараб, нима қиласан», — деб сўраб, бир сўв деди:

Ширвоннинг эндан хабар келибди,
Воллоҳ аълам, Равшан банди бўлибди,
Валламагим, қулоқ солгин айтайин,
Элчи бўлиб битта майна келибди.

Майнанинг бўйнида тугун хати бор,
Равшандай боланинг қилгани дод бор,
Воллоҳ аълам, Равшан банди бўлибди,
Улдим деган бек Равшаннинг оти бор.

Энди сенинг тезда гулини оўлаганди,
Мен Даллига кун қиймет бўлганди,
Шу майна келибди болани Равшандан,
Қуруқ эмас, бир хабарга келганди.

Қулоқ солгин хон Даллининг тилига,
Ўзи мусофирдир Чамбил элига,
Ширвондан шу майна — элчи келибди; —
Деди-да, майнани берди қўлига.

Ҳасан очиб ўқиб кўрди хатини,
Ўлдим деган бек Равшаннинг додини,
Ҳай аттанг, деб йиглай берди мард Ҳасан
Хатда ўқиб боласининг отини.

Ана энди Ҳасанхон хатни ўқиб кўрса, хатда айтибди: «Равшанбекни қирқ кунлик банди қилиб зиндонга солди, қирқ кундан сўнг дорга осмоқчи, бошини қесмоқчи, гўштини поралаб ўсмоқчи. Зиндон қўлагандан сўнг Зулхумор ойимни ҳам, бир ҳовлига қамаб, баш юз соқчи қў-

Йиб, далага чиқармай қўйди. Зулхумор ахири чидаёлмай бир лаҳимчини топиб, ҳовлининг ичида лаҳим уриб, зиндон бошидан чиқди. Йигирма кун ўтганда зиндонда гаплашиб, шу майнани йигирманчи оқшомда учирдик. Агар шу йигирма куннинг ичида келган одам бўлса, Равшанни кўриб қолади, бўлмаса йўқ. Йигирма бирламчи куни Ширвоннинг бозори, бозорнинг ўртасида дори, шу ерда Равшаннинг осилиб ўладиган ери. Агар Равшанда умиди бор одами бўлса, Равшанбекнинг гавда суягини йиғиб олиб кетсин», — дебди.

Ана энди мард Ҳасан: «Ҳай, аттанг, ҳай, аттанг», — деб сонига уриб йиғлай берди. Шунда хон Далли: «Нега йиғлайсан? Эртароқ жўнасанг-чи, тезроқ Ширвонга етсанг-чи, Равшанхонни айириб олувнинг фикрини қил!» — деди. Ҳасан мард бошини чайқаб йиғлайди, бир сўз айтади:

— Учайин десам қанотим бўлмаса,
Турмоққа сабру тоқатим бўлмаса,
Йигирма кун, калта қопти муҳлати,
Ҳай аттанг, бормоққа отим бўлмаса.

— Сўрагали Чамбилдай элатинг бор,
Кам эмассан, аркон давлатинг бор,
«Отим йўқ», деб қалай айтдинг, э номард,
«Ог йўқ», дейсан, табла тўлган отинг бор!

— Парилар маскани Кўҳи Қофидир,
Сув тубида юрган одамобидир.
Бу қичовга бу отларинг бўлмайди,
Тулпар эмас, бунинг бари ёбидир.

— Куйган қулмнэ, гапни гапга улайнк,
Равшан деб тинмасдан нолиш қилайнк,
Бу қичовга ярамаса бошқа от,
Жур, эса отангинг отин тилайнк.

— Билмайман, аҳволим қандай бўлади,
Тоқатим йўқ, юрак-бағрим ёнади,
Борган билан отам бермас отини,
Бўйингдан, айтганман сўзинг ўлади.

— Равшан ҳолин Гўрўғлига айтайнк,
Елборайнк. Ғиротини сўрайнк, ..

Шу мавридга бермаса-чи отини,
Чамбилбелда ниманг қолар, в номард,
Қўл ушлашиб Ваянганга кетайик.

Ҳасанхон полвон ўзи ёлғиз боласининг ўтига куйиб туриб эди, тирикчилик жонига тегиб турибди эди, ўзи-ўзига айтди: «Шуни хотин яхши айтди, хон Даллининг шу сўзи тўғри сўз. Менинг кўзимнинг оқи-қораси ёлғиз бир болам бор экан, бу Чамбилда экканим-тикканим йўқ. Энди шу мавридга отам отини бермаса ҳайт дейинда, Ваянганга кетайин» — деб белини икки ердан бойлаб, майиблардай инграниб, хон Далли билан иккови «вой болам» деб зор-зор йиглаб бораётпти.

Гўруглибек таҳорат қилмоқ учун далага чиққан экан, қулогига бир одамнинг «вой болам» деган довуши етди, лекин довуш зўр довуш. Гўруглибек «во ажаб, саҳар вақтида боласи ўлган ким бўлди?» деб шундай қараса, жонига ўлчаб, баробар кўриб юрган мард Ҳасан ўғли қаватнда ой кўрмаган хон Далли келини дод деб, вой-войлаб келаётир. Буни кўриб, ҳуши учиб, йиглаб бораётган боласи билан кўришиб, майиблардай инграниб, Равшанбекнинг ўтига ёниб, Ҳасанхон ўғлига бир сўз деди:

Оҳ урдинг, гамхона кўнглим бузилди,
Ҳасратингдан юрак-бағрим эзилди,
Ҳасан болам, Далли келин, не бўлди?
Не бўлди, гамхона кўнглинг бузилди?

Сўйлагин, мард Ҳасан, бир гап бўлдимиз?
Равшаннинг хабари сенга келдимиз?
Ҳасан болам, Далли келин, не бўлди?
Болам дейсан, нодон Равшан ўлдимиз?

Сўрарга, фарзандим, дармон бўлмади.
Сен йигладинг, менда тоқат қолмади.
Во болам, деб зор йиглайсан, Ҳасанхон,
Бек Гўругли нега бурун ўлмади.

Сен эдинг Гўруглибекнинг қуввати.
Равшан эди кўнгли тўқи, мадади,
Нима бўлди, во болам, деб йиглайсан.
Равшандан не сўз бор, Чамбилнинг марди?

Сен йиғладинг, юрак ошдай қайнади.
Осойишта танда жоним қийнади.
Не хабар, не сўз бўлибди, Ҳасанжон?
Во болам дер, Ҳасан, нега буйтади⁷⁸

Айтолмайди полвон Ҳасан додини.
Кўлига берди бек Равшаннинг хатини,
Бир-бир айтиб Гўрўғлига билдирди,
Гўрўғли буюрди Фиркўк отини.

— Бор Ҳасанжон, Фиркўкни эгарла,— дей берди, Ҳасанжон полвон чопиб бориб тош табладан Фиркўкни эгарлаб, юганлаб, олиб келди. Унга довур Гўрўғлибек номозини шу ерда ўқиб олди. Жами ёв-ярогини париларга буюрди: «Олиб келиб хуржунга сол»,— деди. Шунда парилар Даллини ўртага олиб турибди.

Гўрўғлибек: «Бисмилло, оллоҳу акбар», деб узингига оёғини қўйиб, отига миниб, париларга айтди: «У парилар! Мен энди Ширвонга кетдим, сизлар холис дуода ёд қилиб туринглар!»,— деб бир неча гапни шошиб, суруниб, тайинлаб, жунамоқчи бўлди. Парилар, Гўрўғлибекнинг бу ишига ҳайрон бўлди, Ҳасан мард ҳам индаёлмамай қолди.

Гўрўғлибекнинг ёри — Ого Юнус пари, Мисқол пари хатдаги гапларни ўқиб, ваъдадан йиғирма кун қолганини билиб, Мисқол пари келиб, Гўрўғлибекнинг жиловига тармаша кетди. Айтди: «Э валлакат, отингдан туш, Фиротни Ҳасанга бер; отни минсин. ўви борсин, беармон бўлсин. Сен кетсанг, Ҳасан қолса, омон-эсон олиб келсанг, хўб-яхши; муҳлат ёмон яқин қолибди, агар етолмасанг, Ҳасанга кўп ёмон бўлади, адо бўлмас армон бўлади. У, йўқ-бир етолмай қолса ҳам, беармон бўлади».

Ҳасаннинг бошига бўпти қиёмат,
Во болам, деб тортар қайгу-надомат.
Отдан туш, отингин бергин, валлакат.
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Омонат, валлакат, одамнинг жони,
Улмаса, шунча халқ ҳаммаси қани?
Сен отни ўзига берсанг, валлакат,
Қолмасян-да мард Ҳасаннинг армони.

⁷⁸ Бундай этади.

Майдон-майдон беклар отин елмасми?
Мард ўғлонлар ўйнамасми, кулмасми?
Илгирма кун бунинг қопти муҳлати,
Сен боргунча нодон Равшан ўлмасми?
Агар бир гап бўлса, қолсанг етолмай,
Ҳасаннинг кўнглига бир гап келмасми?

Етолмасанг бу муддатга, валламат,
«Отан отин қичамаган», демасми?!
Отдан туш отингни бергин, валламат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Во болам, деб йўлда бўлсин саргардон,
Бу Чамбилда туролмайди Ҳасанхон,
Отни берсанг етолмаса йўлларда.
Шунчаки хон Ҳасан бўлар беармон.
Отдан туш, отингни бергин, валламат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Қулоқ солгин ой Миққолнинг сўзига,
Жимма-жимма ёши тўлган кўзига,
Иқбол берсин бек Равшандай қўзига,
Қичаб етсин, Ҳасан бўлсин беармон.
Валламат, отингни бергин ўзига...
Отдан туш, отингни бергин, валламат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Отингни бер, ўзи берсин қолмасин.
Бунда қон⁷⁹ Ҳасан армони бўлмасин.

Етмай қолсанг шу хонада, валламат,
«Отан отин қичамаган», демасин,
Ўзига бер, етмаса ҳам, беармон.
Боламинг кўнглида армон қолмасин.
Омон-эсон олиб келсин Равшани,
Мард Ҳасанда сўнги армон бўлмасин.
Отдан туш, отингни бергин, валламат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Ёвмит дейди ўсган мамлакатингни,
Туркман элда шаҳаншоҳ дер зотингни.

⁷⁹ Қолиб

Бу хонада сен қилма гайратингни,
Ҳасаннинг ўзига бергин отингни.
Отдан туш, ўзига бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Равшаннинг устида кўп экан хатар.
Мард Ҳасаннинг кўнгли йигловман ўтар.
Хон Ҳасаннинг ўзи жонини сотар,
Ўзи борса, армон қолмас кўнглида,
Сен қўйгин, Ҳасанхон борсин бу сафар.
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Мард Ҳасаннинг ўзи борсин, қолмасин,
Ҳасанхоннинг ичи ғамга тўлмасин,
Бу ерда мард Ҳасан ғамман ўлмасин.
Ўзи борсин-да, сўнг армонли бўлмасин.
Очилганда тоза гулим сўлмасин,
Бир боламга ҳамма ғамни солмасин,
Омон бўлсин болам, Равшан ўлмасин.
Отингни бер, Ҳасан борсин шу сафар.
Боламинг кўнглида армон қолмасин.
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Мард эди, боламинг кўнгли чўкмасин,
Во болам деб, Ҳасан ёшин тўкмасин.
Ёш йигит боламинг доғин чекмасин.
Во болам деб, босолмайди ўпкасин,
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Валлакат, ўйлагин, бу иш ёмонди,
Равшан ўлса, тоза охир замонди,
Ўзини юборгин Ҳасан полвонди,
Равшан учун ичи тўлган армонди,
Мард Ҳасанга берсин энди дармонди,
Омон-эсон олиб келсин Равшанди.
Айриликнинг барин менга солганди.
Сен отингни бериб, дуо қилмасанг,
Сенинг ота, менинг эна бўлганим,
Шу хонада юбормасанг, ёлғонди.
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Кулоқ солгин париларнинг додига,
Ҳасан минсин Гиркўк тулпор отига.
Қичаб етсин Ширвон мамлакатига.
Найза тегар мард ўғлоннинг этига.
Қарамасин Гиркўк отнинг бетига,
Куйсин Ҳасан бу аламининг ўтига.
Ишонмасин, мард Ҳасан, гайратига.
Етмай деб, қўймасин Ширвон юртига.
Ким чидабди ёлғиз фарзанд ўтига,

Ким шерик Ҳасаннинг ички дардига,
Елғиз бир боланинг муҳаббатига.
Аччиқ қамчи бера берсин отига.
От чидамас полвоннинг гайратига.
Валлакат, кўнмадинг насихатига.
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Гўрўган Мисқол парининг бу сўзини эшитиб, ўзига маъқул бўлиб, отидан тушиб, Ҳасан ўзига: «Кел болам, отни тез мин, йўлга равона бўл, асло ҳаяллама, тушма, гндирма, биров билан гаплашма, кунинг бекорга ўтиб кетмасин!»— деб Ҳасанхон ўзига Гиркўк отни берди.

Ҳасанхон йўлбарсдай бўлиб чирпиниб, шердай бўлиб инграниб, қоплондай хезланди. Шунда Гўрўгли париларга айтди: «Э парилар, сизлар шу сафар менга кўп яхши маслаҳат бердинглар, пок бўлмаса Равшанхон ғами билан Ҳасанхон полвонга ишим бўлмай, ўзим кетиб бораётибман. Агар етолмай йўлда қолсам, агар бир ўсал иш бўлса, Ҳасан марднинг кўнглида армони қоларди. Рост, «отам отини қистамаган» деяри рост, бу бормоқ Ҳасанхоннинг ўзининг иши экан, мен билмабман»,— деб Гўрўглибек шошиб суриниб, вағирлаётди, шошиб добирлаётди.

Ҳасанхон полвон ёв-ярогини хуржунга солиб, Гиркўк тулпарни миниб, атак-бошини йигиниб, қирғийдай бўлиб қийилиб, қош-қовоғи уйилиб, майиблардай ийиниб, отасидан оқ фотика тилаб, Гўрўглибекка қараб бир сўз деб турибди:

Куйган қулман, гапни гапга улайман,
Равшан дейман туролмайман, йнлайман⁸⁰.

⁸⁰ *Шевада талаффузи — жилайман.*

Ота, сиздан кўнглим тўлди, валлакат,
Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Бедов минсам, ёл-кокпани слайман,
Тақдирда шу бўлса, нима қилай ман.
Отни бердинг, энди ўпкам қолмади,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Равшанхон деб, ота қурбон бўлай ман,
Жавоб берсанг тезроқ йўлни олай ман,
Мақсадим шу, отни бердинг, отажон,
Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Ғанимларга шўр ғавғони солай ман,
Қасд этган золимнинг жонин олай ман.
Қиблагўҳим, валлакатим, қулоқ сол,
Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Отим мард Ҳасан, мен ўзим қалайман?
Бек Равшан деб, дарёдай бўп тўлай ман.
Ғиркўк отни бердинг, кўнглим топилади,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Майдон-майдон бедов отим елай ман,
Омон-эсон Равшанни олиб келай ман,
Мақсадим от эди, бердинг валлакат,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Душманларни найза билан олай ман,
Ғаним бўлса қора бағрин тилай ман.
Ғиротимни бердинг, ота, камим йўқ,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Очилар богларда гуллар ҳар саҳар,
Савдогарлар юкин ортар ҳар шаҳар.
Кетиб бораётир ўғлинг аждаҳор,
Дуо қил, ота, холис ҳар саҳар.

Отажон, аламим бўлди зиёда,
Бўз тарлон чарқиллар баланд уяда,
Дуо қилинг, ота туриб ҳар саҳар,
Жоним ота, бўлинг доним дуода.

Дуо қилгин, ота, бўлсин мустажоб;
Бу аҳволим менинг бўлди кўп ажаб.
Холис дуо қилнинг кунда, отажон.
Равшанхонини излаб айладим талаб.

Ҳасанхоннинг бир жонига дуо қил,
Равшандайини полвонига дуо қил,
Ғап билмаган ўғлонига дуо қил,
Омон-эсон келганига дуо қил!

Гўрўғлибек бечора довдираб: «У парилар, Далли кел, сен ҳам кел, сизлар муштипарсизлар, дуо қилнинг, албатта, мустажоб бўлади:— Илоҳи соғ бориб, сағат келгайсан, омон-эсон болаи Равшанхонини айириб, Чамбилбелга омон-эсон ўйнаб-кулиб, қизғалдоқдайлаб келгайсан! Емон кунинг бўлмасин, сафаринг беҳаб бўлсин; душман билан урушсанг, сенга зафар ёр бўл! Соғ боргайсан, болаини айириб, саломат келгайсан!»— дуо қилаётипти. Юнус билан Мисқол, хон Далли бечо-«Омин, омин»,— деб йиғлаб турибди.

Гўрўғлибек фотиҳани юзига тортди. Углини дарбозачиқариб: «Бор, болам, манглайнинг очилсин»,— деб юз бериб турибди Шунда Гўрўғлибек Ҳасан ўғли-— жони дилига насиҳат қилиб, «жуда қича» деб, шид-бериб бир сўз айтади:

Ҳасан тушгин Ширвон элининг йўлнга,
Қулоқ солгин Гўрўғлининг тилига.
Иш қилиб Ширвонга етгин, фарзандим,
Миниб олгин Ғиркўк отнинг белига.

Ҳасанжон ҳеч ерда ҳаял қилмагин,
Йадаал қил, кеча-кундузни билмагин,
Иш қилиб Ширвонга етгин, Ҳасанжон,
Ғиркўкка, фарзандим, раҳм қилмагин!

Қулоқ солгин Гўрўғлининг додига,
Қулочлаб қамчи ур Ғирнинг четига.
От топилар, болаи Равшан топилмас,
Асло қарай кўрма отнинг бетига!

Қулоқ солғии Гүрүғлининг сўзига,
Жимма-жимма ёши тўлган кўзига;
От топилар, боланг Равшан топилмас,
Хом деб, қарай кўрма Ғирнинг бетига!

Увоқ йўлдан яхши тулпор чопилмас,
Чопилмайни қолса, тулпор совулмас.
Асли қарай кўрма отнинг бетига,
От топилар, боланг Равшан топилмас!

Йигитлар ичида сенсан ўдаға,
Бедовга ярашар олтиндан тўға.
Омон-эсон олиб келсанг Равшанни,
Ғиркўк ўлса, кокилидан садаға!

Емгир ёғса, ҳалқоб ерлар лойлансин;
Ғанимларнинг қўли маҳкам бойлансин.
Омон-эсон олиб келсанг Равшанни,
Ғиркўк ўлса, кокилидан айлансин!

Ич куйган сўнг юрак ўтдай қобинар
Ев кўрса ботирлар қалқон жомилар.
Омон-эсон олиб келсанг Равшанни,
Ғиркўк ўлса, яна бир от топилар.

Иш қилиб Ширвонга етсанг бўлади,
Бек Равшанни овоз этсанг бўлади;
Омон-эсон олиб келсанг ўглингни,
Ҳасанхон, шуни битказсанг, бўлади.

Якка-танҳо чиқсанг Чамбил юртингдан,
Ҳеч ким билмас сенинг ички дардингдан.
Фарзандим, қулоқ сол айтган сўзима,
Қирқ йигитни юбормайми ортингдан?

Шонаман зулфингни тоблаб ўрсинми?
Иш таваккал яратгандан кўрсинми?
Менга айтиб кетгин, Ҳасан, сўзингни,
Қирқ йигит ортингдан, болам, борсинми?

Ҳасан полвон ўтга кетдинг тутаниб,
Бек Равшан деб, Ҳасан, ўтларга ёниб,
Менга айтиб кетгин, болам, сўзингни,
Ортингдан қирқ йигит борсин отланиб?

Мен билмайман, менинг ақлим қочгандир,
Сен келдинг, Ҳасанжон, кайфим учгандир.
Қирқ йигитни юборайми ортингдан?
Гўрўглибек энди жондан кечгандир!

— Қирқ йигитнинг бориб нима қилади?
Ғиркўк отни бердинг ота, бўлади:
Мард Ҳасанга даркор эмас йигитнинг.
Ота, холис дуо қилсанг, бўлади.
Бир қўшинга Ҳасан ўглинг баробар,
Ширвонга мард Ҳасан вўрлик қилади,
Ота, менга қирқ йигитнинг не даркор?

Остимда ўйнаса, Ғиркўкдай тулпор!
Валламатим, дуо қилсанг, бўлади,
Жоним ота, дуо қилинг Равшанни,
Ширвонга жўнади Ҳасандай аждар.
Отни бердинг, йигитларинг не даркор;
Менга жавоб берсин Ширвондай шаҳар!

Жон ота, Ғиркўкни ҳар ёқ чопарман,
Душман бўлса, жундай қилиб саварман.
Равшан тирик, Ширвон етсам бўлади,
Якка-танҳо Ширвон элин қамарман!

Валламатим, қолдинг, кетдим мен энди,
Равшан деб жонимни сотдим мен энди,
Ширвоннинг йўлини тутдим мен энди.
Бек Равшан деб, қонлар ютдим, мен энди!

Ана энди Гўрўглибек шошиб, суриниб, йиғлаб-ингра-
ниб, Ҳасан мардга оқ фотиҳа бериб юборди. Ҳасанбек
ҳайт деб Ғиркўкни ўйнатиб, сувлиқни чайнатиб, душ-
манларнинг зардасини қайнатиб, «Ширвон қайдасан»
деб, якка-танҳо саваб кетиб бораётир, ҳув деб кетиб бо-
раётир.

Парвардигор паноди,
Ҳолин билган доноди;
Гўрўғлидан дуо олиб,
Ҳасан полвон жўнади.

Мардни туққан энади,
Энадан яғонади.

Якка-танҳо мард Ҳасан
Обрӯ бер деб жўнади.

Медтарага сув олиб,
Чақмоғига қув олиб,
Йўлга тушди Ҳасан мард
Гўрўглидан дуо олиб.

Ичи ўтдай ёнади,
Года сувдай тинади;
Гўрўглидан дуо олиб,
Ҳасан полвон жўнади.

Совутини бўктариб,
Қалқонини дўнгтариб,
Йўлга тушди мард Ҳасан
Ширвон элини ахтариб.

Гоҳ созини созлайди,
Гоҳ бўтадай бўзлайди,
Энди кўринг мард Ҳасан
Ширвон элини налайди.

Отга солди дирдикка,
Қойил бўлинг эрликка.
Сувсиэ чўлда бедов от
Гоҳи чикка, гоҳ пукка.
Қамчи урса ўйнайди,
Йўлларда диркка-диркка.

От боради арллаб,
Отган ўқдай шариллаб,
От алқими-тонг шамол
Мис карнайдай зариллаб,
Сувсиэ чўлда Гиркўк от
Бораётир париллаб.

От боради асирлаб,
Отган ўқдай тасирлаб,
Тилла узанги, маҳси-қавш
Тепсинганда қасирлаб.

От қўяди эғилиб,
От ёлига тикилиб,

Шип-шип қамчи, тортди,
Қор-ёмғирдай тўкилиб;
Сувсиа йўлда Ғиркўк от
Бораётир ютуниб.

Ариқ тубинда андиз,
Дарё тубинда қундуз.
Қистаб кетиб боради,
Кеча демайди кундуз.

Ҳасаннинг ақли шошди,
Бедовга қамчи қўшди.
Томоша қинг Ҳасанни,
Болам деб йўлга тушди.
Энди кўринг мард Ҳасан
Неча тоғлардан ошди.

От боради иркиллаб,
Кийикдай бўп диркиллаб,
Остидаги Ғиркўк от,
Пита кўрса пирқиллаб.

Белда кескир исфиҳон,
Узангида чирқиллаб.
Умилдирқ сўм олтин,
Умировда алқиллаб.

Сувсиз чўлда келади,
Полвон Ҳасан, мард Ҳаса
Оч туйғундай чарқиллаб.
Отга қамчи чолади,
Отнинг жонин олади,
Сувсиз чўлда мард Ҳасан,
Обрў бер деб келади.

Уйга-қирга баробар
Тинмайин отин елади,
Ширвон элин ахтариб,
Полвон Ҳасан келади.

Мен Ширвонга етсам деб,
Равшанин овоз этсам деб,

Худо деди мард Ҳасан,
Бандаргоҳдан ўтсам деб.

Ҳасан ҳақ деб, хув деди,
Ғиркўк отни чу деди.
Тезроқ юр, деб Ҳасанхон:
«Нега уйтади бу», деди.

Ғиркўк ўзин тузаб об,
Отиб кетиб боради.
Ҳасан ширин жонини,
Сотиб кетиб боради.

Чанги тўзиб йўллари
Тутиб кетиб боради.
Не бир баланд тоғлардан
Утиб кетиб боради..
Ғиркўк отнинг туёғи
Осмонга отиб тупроқни,
Отиб кетиб боради,

Бек Равшан деб мард Ҳасан,
Кеча-кундуз демасдан
Йўлда кетиб боради.
Якка-танҳо мард Ҳасан,
Чўлда кетиб боради.

Равшанхон деб Ҳасанхон
Жонин сотиб боради.
Уқдай бўлиб Ғиркўк от
Ўзин отиб боради.

Тонглаб отиб боради,
Кунлар, ботиб боради,
Сувсиз чўлда мард Ҳасан
Якка кетиб боради.

Ширвон элга Ҳасанни
Тақдир тортиб боради.
Шамолдай бўп Ғиркўк от
Чўлда кетиб боради.

Икки кўзи ёшдай бўп,
Қулоғи қамишдай бўп,

Бораётир Ғиржўк от
Қаноти бор қушдай бўп.

Оғзин очиб боради,
Парни сочиб боради,
Жонивор Ғиржўк шириллаб,
Қушдай учиб боради.

Ғоҳи-гоҳи ерларда
Ҳасанхондай полвонни
Олиб қочиб боради.
Ҳасан мардни йўлларда,
Баҳрини очиб боради.

Равшан учун мард Ҳасан
Жондан кечиб боради.
Бир отнинг ҳам чангига
Олам кўчиб боради.

Во болам, деб мард Ҳасан
Ичи ачиб боради.
Ҳасанхондай полвоннинг
Тиши қичиб боради.

Қачон Ширвон етсам деб,
Қайфи учиб боради.
Ҳеч нимага раҳм этмай,
Қони қочиб боради.
Ғиржўк тўпнинг ўқидай,
Қушдай учиб боради.

Богда очилган гулим, деб
Равшан жону дилим, деб
Сувсиё чўлда мард Ҳасан
Қани нодон улим, деб
Қолди Чамбилбелим, деб
Қайда қолди элим, деб,
Бораётир мард Ҳасан,
Равшан нодон улим, деб,
Сўйлар ширин тилим, деб,
Қисамда бор пулим, деб,
Бораётир мард Ҳасан,
Қани Равшан улим? деб.

Ширвон элга этсам, деб.
Кўп талотўп этсам, деб.
Ушлаб олиб кўпни
Чангалма отсам, деб,
Бориб кирсам майдонга,
Атчиғим тарқатсам, деб
Аждар бўлиб, дамимга
Барисини тортсам, деб.

Душманларнинг қонини
Бўз тупроққа қотсам, деб
Қорахондай подшоини,
Ерман яксон этсам, деб
Ширвон элнинг тўрасин
Юрагин қон этсам, деб,
Бек Равшанининг устида,
Катта тўфон этсам, деб.

«Ботирларин» калласин
Катта хирмон этсам, деб.
Топиб олиб Равшани,
Дардга дармон этсам, деб.

Чу деб отин уради.
Оёғини тиради.
Сувсиа чўлда Ғиркўк от
Ирғиб, сакраб боради.
Сувсиа чўлда мард Ҳасан,
Каттиқ қистаб боради.
Обрў бер, деб йўлларда
Ҳасан кетиб боради.
Ширвон юрти қайда, деб,
Бу жон менга фойда, деб,
Борастир мард Ҳасан,
Равшан болам қайда, деб...

Ғирни чопиб боради.
Оғиб-оғиб боради,
Мард Ҳасанининг қамчили
Қордай ёғиб боради.
Остидаги Ғиркўк от
Хомдан совуб боради.
Ширвон элини ахтариб,

Ҳасан қувиб боради.
Ҳасан марднинг бошига
Кунлар туғиб боради.
Ҳасан кўзин ёшман
Бетин ювиб боради.

Ҳасан қилди ғайратин,
Йўрғалатди Ғиротни,
Қамчи босиб, чу, дедн.
Аса тулпор аўр отни.
Гоҳи-гоҳи ерларда
Мард Ҳасан қип фарёдни.
Шундай қилиб мард Ҳасан
Кеча-кундуз йўл тортди.

Ғиркўк тулпор отига.
Чндамай ғайратига,
Сувсиэ чўл гумбурлайди,
Марднинг сиёсатига.
Чу деб шиддат беради
Ғиркўк тулпор отига.
Йабр қилди жонига,
Қамчи урди сонига,
Сувсиэ чўл гумбурлайди,
Отнинг иргиганига.
Чўл чндамас Ҳасанинг
Равшан деб йиглаганига.
Ҳай аттанг, деб мард Ҳасан,
Шарт уради сонига...

Қистагандан қистади,
Йўл юрмоққа устади(р).
От устида мард Ҳасан
Ўзин жуда ростлади.
Ури, пасти билмайди,
Йўлни кўзга илмайди,
Яккаман деб ўйламас,
Ёвни кўзга илмайди.
Бирор соат тинмайди,
Отдан ерга қўнмайди.
Кушдай учар Ғироти,
Юрганга кўнмайди;

Ғиркўк отни уради:
«Нега йўлинг ўнгмайди?»!

Ширвон элга элтгин деб
Мени хурсанд этгин, деб
Учар қушдан каммининг,
Қушдай учиб кетгин», деб.

Мард Ҳасандай полвон-да,
Шундай қичаб боради,
Ҳасанининг Ғиркўк оти
Сўнг-сўнг куч об боради.
Ён ёгига қарайди,
Отнинг ёли тарайди.
Бундай-бундай қичовга
Шундай полвон ярайдн.
Бу ҳар кимнинг ишини?
Самарқанднинг дашими
Осонмикин бу ишлар,
Қассобларнинг гўшими?

От кўтариб ўтибди,
Яхши от қўйиб кетибди,
Яхши ишга шу эрлар.
Шундай жонин сотибди.
Ширвон элнинг қасдида,
Ҳасан келаётибди.

Томоша қинг⁸¹ Ҳасанди,
Ёв деганда ясанди.
Қаттиқ хизмат бўп қолса,
Ҳасанга узат қосангди.
Қари-қартаг бекучлар,
Суяниб юр асонгди.
Ҳасандайин мардларга
Қани жўра бўсангди⁸².
Шундай қаттиқ ишида
Ҳорма, жўра, десаиғди.
Ҳасан ботир ботирн,
Йўлда келаётири.

⁸¹ Қиниғ.

⁸² Бўсанг эди.

Бир ҳам бўлса биракай,
Катта ёвга татири⁸⁵.

Чамбилбелда юрганда
Зарли эди чотири,
Гўрўглининг даврида,
Жилолда икки шотири.
Муича мақтаб, мен мунди
Сотамизми, ёронлар,
Арвоҳининг хотири.
Агар сотсам Ҳасанни,
Кимнинг кучи етади?
Чамбилнинг гада ботири,
Элсиз-сувсиз ерларда
Елғиз келаётири.

Қулон юрмас ерлардан
Қувиб ўтиб боради.
Булон юрмас ерлардан
Бўғиб ўтиб боради.
Қарсоқ юрмас ерлардан
Қалқиб ўтиб боради.
Бўри юрмас ерлардан
Бўзлаб кетиб боради
Полвон Ҳасан довушин
Созлаб кетиб боради.
Бек Равшанни тинмасдан
Излаб кетиб боради.

Қуён юрмас ерлардан
Қуйиб кетиб боради.
Сувсиз чўлда қовогин
Уйиб кетиб боради.
Ғиркўк отнинг, ёронлар,
Совундай тушган оёғи
Қора ерни қарсиллаб,
Уйиб кетиб боради.

Тулки юрмас сойлардан
Тунда кетиб боради.

Татийди.

Ундай-ундай ерлардан
Кунда кетиб боради.

Қулон юрмас ерлардан
Қувлаб кетиб боради.
Мард Ҳасаннинг бадани
Ғувлаб кетиб боради.
Икки кўзи Ҳасаннинг
Ловуллаб кетиб боради.
Остидаги Ғиркўк от
Шувиллаб кетиб боради.

Булон юрмас ерлардан
Бўйлаб кетиб боради,
Неча сўзни мард Ҳасан
Уйлаб кетиб боради.
Куйганидан йўлларда
Сўйлаб кетиб боради.
Ғиркўк жонвор кокилин
Тайлаб кетиб боради.

Олқор юрмас ерлардан
Оқиб ўтиб боради.
Бек Равшаннинг алами
Чақиб ўтиб боради.

Кийик юрмас ерлардан
Куйиб ўтиб боради,
Тирикчилик жонига
Тийиб⁸⁴ ўтиб боради.

Неча тоғнинг тумшугини
Қийиб ўтиб боради
Эртақ бошин мард Ҳасан
Жийиб⁸⁵ кетиб боради.

Қашқир юрмас ерлардан
Қамраб ўтиб боради,
Қоронғида қиличин
Сермаб ўтиб боради.

Йўлбарс юрмас йўллардан
Йўртиб ўтиб боради.
Бек Раъшанинг аламини
Тортиб ўтиб боради.

Шерлар юрмас ерлардан
Ширллаб ўтиб боради,
Остидаги Ғиркўк от
Пириллаб ўтиб боради.

Асов юрмас ерлардан
Англаб ўтиб боради,
Жонвор Ғиркўк ҳар ёққа
Танглаб ўтиб боради.

Илон юрмас ерлардан
Елиб ўтиб боради.
Шундай Ҳасан қолини
Бўлиб ўтиб боради.

Одам юрмас товлардан⁸⁶,
Қуш турумас зовлардан.
Мерган адир, овлардан,
Елғиз ўзи Ҳасан мард,
Қистаб ўтиб боради.

Қуш учмаган чўллардан,
Сўна юзган кўллардан
Одами йўқ ерлардан
Дим учи йўқ чўллардан,
Томоша қинг, мард Ҳасан
Қистаб ўтиб боради.

Ҳайбати кўп сойлардан,
Бориб қолди қайлардан,
Жуда ёмон жойлардан,
Қудуқ билан сув ичган
Қўра-қўра қўйлардан,
Томоша қинг, мард Ҳасан
Қистаб ўтиб боради.

Неча қозоқ бойлардан,
Йилқи, асов тойлардан,
Йўлда бойлар ўтирган
Олти қанот уйлардан,
Ипак қамиш чийлардан,
Томоша қинг, мард Ҳасан,
Уриб ўтиб боради.

Елғиз бола қийиндир,
Ғами, ҳоли қийиндир.
Равшан учун мард Ҳасан,
Пирларига сизгинди.

Адир ерда от бўлмас,
Бўлмаса унинг тўғаси;
Кийсанг чопон ярашмас,
Бўлмаса унинг ёқаси.

Шуйтиб йўлда юрибди
Йигит лодон оғаси.
Бошга тушса, кўз тортар,
Илож борми, ёронлар,
Сувсиз чўлда сандираб,
Чамбилнинг олтин соқаси.

Катта сувнинг ёқаси,
Бедов, олтин тўғаси.
Шундай йўлда боради.
Бир ўғлининг ўтига
Куйиб кетган, мард Ҳасан,
Мардларнинг олтин соқаси.

Йигит бўлса нетади,
Йигитлар хизмат этади.
Бундай-бундай савдолар,
Одамдан кам-кам ўтади.

Савдо тушди бошига,
Ёқаси ҳўл ёшига,
Бундай савдо тушган сўнг,
Кемайди ҳар ким қошига.
Жон аяшмас дўст бўлса,
Шу турар ёнбошига.

Ҳасанда жўра йўқмиди?
Якка танҳо келади,
Эр Хиврининг дөшига.
Уруғли эл бўлганда
Сира танҳо келмайди;
Якка экан мард Ҳасан,
Одами йўқ қошига.
Обру берсин, ёронлар,
Шундай якка кишига.
Шундай Ҳасан якка экан,
Душман қойил ишига.
Танҳоликдан бечора
Ишонмайди кишига,
Узи пишиқ ишига.
Одами йўқ, бир ўзи
Ширвон қараб келади.
Равшан дейди йиглайди,
Бир бола деб келади.

Елғиз йигит олп бўлар,
Олп бўлса ҳам, қалб бўлар.
Елғиз агар йиқилса,
Орти йўқ ёмон гап бўлар.

Елғиз отда чанг бўлмас,
Чанг бўлса ҳам, донг бўлмас;
Орти йўққа қийин-да,
Елғиз кўпдан кам бўлмас.

Елғизлик шундай бўлади-да⁸⁷,
Уруғсиз одам дим бўлмас.
Фалак бошга солган сўнг,
Одамзод беғам бўлмас.
Сахий бўлса мард йигит.
Ҳеч нарсадан кам бўлмас.
Мард номардга тенг бўлмас.
Этакни кессанг, енг бўлмас.
Югрук-чабон не сўздир.

От чўбирдай дим бўлмас.
Норни қиммат олади,

⁸⁷ Галаффузда — бўлатта.

Чарчаса ҳам, жүнг бўлмас.
Адаман қилсанг ҳар ишини,
Пушаймони дим бўлмас.
Ҳовлиқиб ишини ўтқарсанг,
Аттанг, деб чайқаб бошингни
Пушаймонман сўнг бўлмас,
Ҳар сўзни айтсанг гап бўлмас,
Адир-будир боб бўлмас.
Ҳасан қолиб кетмасини,
Шоир, сўвинг соп бўлмас.
Ҳасанин қанча мақтасанг,
Узи мард-ку, лоф бўлмас.

Ҳасандан энди сўзлайин,
Бек Равшанин узлайин.
Шоирлигим боб бўлса,
Довушимни созлайин;
Нагма қилса дўмбира,
Бўтадайин бўзлайин,
Сўзим таъсир қилганда,
Баланд ерни кўзлайин.
Сўзим кўп бўп кетмасин,
Шу ерда пичи озлайин.
Шу йўлда юрсин мард Ҳасан,
Бошқа ёқдан сўзлайин,
Равшанбек ҳам қолмасин,
Турганда шоир биздайин.

Ҳасан мард йўлни қнчаб ола берсин, Ширвонга
яқини кела берсин, шу сўз шу ерда қола берсин. Энди
сўзни Равшанхоннинг энасидан, жонин чиққан танаси-
дан, айрилиб гавҳар донасидан, богда очнаган лоласи-
дан айрилиб, қанотидан қайрилиб, юрар йўлидан тойри-
либ, юраги куйиб мойрилиб қолган кампирдан эшитинг.

Кампир ўша кунини бек Равшанга: «Ҳа, боласи туш-
магур, ичкари кириб писиб ёта бер, ҳеч қаёққа қарама,
уларни мендан сўрама», деган эди. Равшанбек кўнмади...
Шундан бери Равшанбекни излаб юриб эди.

Равшанбекни амалдорлар ўлдирмоққа кўзи қиймай,
олиб боргандан таппа босиб сўймай, қирқ кунли қилиб
зиндонга солиб қўйганини кампир кўриб, юраги ёрихиб
қувониб, уйига келди. «Ҳай аттанг, туғмасам ҳам тутин-
ган эдим, болам деб меҳримни қўйган эдим», деб йиғлаб,

инграб, шўрли ҳўнграб, Равшанбекнинг хаёли билан қар ёққа қараб, улоқиб ганграб қолди.

Шу кампирнинг аввал олти ўғли бор эди, олтови аж-даҳор эди, ҳар биридан Қорахон пошшо кўрқар эди, олтови олти ерда қалъа-кўрғон қилиб турар эди. Олти ўғли ўлиб кетди. Кампир болаларининг ўтига куйиб-ёниб, ўртаниб, тутаниб, жиғини чиқиб қолган кампир эди. Равшанбекни ўғлим деб, жону дилим деб, ўлсам меросхўрим деб кўйган эди. Бу ҳам подшога банди бўлиб, кампирнинг аввалги аламлиридан шуниси ўтди, кампирни тентак қилиб ташлади. Кампир бечоранинг дод-фарёд деб йиғламоқдан бошқа иши йўқ эди.

Ана шу кампирнинг катта ўғлининг бир нонхўр полвони бор эди, ўзи жуда зўр эди, уруш-суринш бўлса мингга баробар эди. У полвоннинг отини Айноқ кал дер эди. Лекин ўзлари тўрт оғанини эди, тўрттови ҳам кал эди, бариси ҳам боҳунар эди.

Каттаси Айноқ кал зўр эди. Айноқ кал шундай эди: от, туя, арава кўтаролмас эди. Доим бир ёққа кўчирмоқчи бўлса, пиёда кетар эди. Лекин укалари ҳам бариси дуруст каллар эди. Укаларининг отларини Жайноқ кал, Эрсак кал, Терсак кал дер эди. Жайноқ жуда масхарабоз эди, ҳар тусли бўла берар эди. Агар бировни алдамоқчи бўлса, ҳар тусли бўлганда ўзининг жўралари ҳам танимас эди.

Эрсак кал шундай эди: оқшомлари камонни қўлига олса, қушни кўзидан урар эди. Жуда мерган эди, қушларининг, онгларининг додини берган эди.

Терсак кал синчи эди. Йилқининг тулпорини суягидан танир эди, қиличнинг ўткирини қипидан билар эди.

Кампир йиглаб, инграб Айноқ калга борди. Айтди: «Айноқжон! Менинг қариган вақтимда худо менга тағи бир ғамни солди, у болаларимнинг ғамидан энёдароқ бўлди. Сен илгарии ўғлимнинг борида, давлатимнинг кўпиди менинг ош-нонимни кўп единг. Энди менинг ишм сенга тушиб қолди. Шу Равшанбек боламини айириб оламан десанг, сенинг қўлингдан келади, бошқанинг қўлидан келмайди», — деб кампир йиғлади.

Шунда Айноқ айтди: «Хў ана! Сен қариб, миянгни еб кўйгансан. Сенинг боланг ўлиб, сенда жон қолдимми? Сенинг ақлинг-асинг қачон кетган эди. Бўлмаса мени: «Қорахон подшо билан урушиб уддасидан чиқасан», дермидинг. У, бир подшо бўлса, унда қўру кўрхона, тўпу тўпхона, ҳарна асбоб, лашкар — оломон кўп бўлса, мен

бир калман-да, менда нима бор?»,— деб рўйихуш бермади.

Шунда кампир йнглаб, хўнграб: «Ҳай аттанг, ҳай аттанг, Айноқ кал, сен ҳам менга қарамадинг, мени айниганга чиқардинг. Менда мия қолгани йўқ, қолмаса ҳам айниганим йўқ. Сен бундай қилмасанг керак эди. Сен менинг тузимни жуда кўп еган эдинг-ку! Бир сафарга менинг ўғлимнинг тузини ҳақлаганингда, мен, мен бўлмасам, ўғлимнинг арвоҳи сендан рози бўлар эди, Айноқжон! Ҳали ҳам бундай қилмай, менинг шу ишimgа ёрлаш!»,— деб, зор-зор йнглаб, бир сўз деди:

Бу айрилиқ мени қилди саргардон,
Қайтайни⁸⁸, топмадим дардинга дармон.
Мен миями еб қўйсам ҳам, Айноқжон,
Сендан ўғлим бўлар эди шодмон.

Болам борда ер эдинглар тузимни,
Эдиликда аиниган деб ўзимни,
Шу ишimgа ғайрат қилгин, Айноқжон,
Қўлдан келса, айириб бер қўзимни.

Болларимнинг⁸⁹ ҳақи учун, Айноқжон,
Дўстингинг арвоҳи учун, Айноқжон,
Қўлимдан кўп единг, болам, тузимни,
Бу сочимнинг оқи учун, Айноқжон.

Сен эдинг ўғлимнинг, аввал, нонхўрн,
Савашда сен эдинг эрларнинг эри.
Ўзинг кўрган қандай даврим бор эди,
Йўлбарс эди, болларимнинг ҳар бири...

Айноқжон, белингни маҳкам бойлагин,
Мени қўйгин, ўтганларни сийлагин.
Мени, Айноқ, рози қилгин ўзингдан,
Ғайрат қил, боламини озод айлагин.

Равшанжонни олиб бергин қўлима,
Қулоқ сол, Айноқжон, айтган тилима.

---

⁸⁸ Қандай қилайин.

⁸⁹ Болаларимнинг.

Қўлдан келса, айириб бер боламини,
Айноқжон, раҳм қил ғариб ҳолима.

Эшитгин, Айноқжон, айтган сўзимди,
Хизмат қилиб ҳақла беоган тузимди,
Қўлдан келса, айириб бер қўзимди,
Уғлим учун айирмоғинг лозимди.

Шу ўғлимнинг ҳақи учун, Айноқжон,
Жўрангнинг арвоҳи учун, Айноқжон,
Айириб бер менинг нодон қўзимни,
Шулар бор-йўги учун, Айноқжон!

Сен айириб берсанг, рози бўламан,
Бўлмаса, Равшан деб, Айноқ, ўламан.
Уғилларим ҳақи учун, Айноқжон,
Қўлингдан келар деб сенга келаман.

Айираман десанг, келар қўлингдан,
Сен ботирсан, ҳар сўз чиқар тилингдан,
Қўлдан келса, айириб бер боламини,
Хабардор бўламан, Айноқ, ҳолингдан.

Айноқжон, ғайрат қил, ўғлимни олиб бер,
Қорахонга минг қайғуни солиб бор.
Бурунги болаларим ҳурмати,
Равшанини, Айноқжон, озод қилиб бер...

Ғайрат қилсанг, боламини айириб оласан,
Қорахонга юз минг гамни соласан,
Қўлингдан иш келар полвон боласан,
У ёғин, Айноқжон, ўзинг биласан.

Сенга ҳамдам болаларим арвоҳи,
Безга бўлмасин улар чорбоғи,
Ғайрат қилиб айириб бер боламини,
Қорахонни, болам, арвоҳ урмоғи!

Айноқ ўйлаб туриб айтди: «Хў эна! Сенга аввал қаттиқроқ айтдим. Эна, мендан рози бўл, энди белимни боқладим, ғайратни маҳкам қилдим, энди ё ўғлингни айириб оламан, ё ажалим етган бўлса ўламан! Асло гам ема! Шу ўғилларингнинг менда ҳақи кўп. Сенинг тузингни мен кўп еганман, сенинг тузинг билан менинг суягим қотган. Се-

нинг катта ўганинг мени кўн парварини қилар эди. Мен ҳам ўл деган ерда ўлар эдим, асли гапнинг икки қилган эмас эдим. Энди шунинг арвоқи учун эртага майдонга кираман, менга берса, Равшанни айириб оламан».— деб Айноқ белини маҳкам бойлади, кампирни сийлади, димоғини чоғлади.

Айноқ укаларига қараб айтди: «Э укалар! Сизлар ҳам белин маҳкам бойланглар, ўларингиз шайланглар, бек Равшаннинг устига бир талотўп қилиб ташланглар! Сизлар ҳам яхши ўйланглар, шу кампирнинг болаларининг вақтида тузини кўп едик: ана энди бу кампир бизларга муҳтож бўлиб келибди. Энди йигитлар, эрта Равшанбекни чнқарадиган кунда чоқ бўлиб турниглар, ўзингизни шу душманга уринглар! Таваккал-да, ё уларга берар, ё бизларга. Агар бизларга бўлиб, бек Равшанни айириб олсак, Қорахон подшога қора кунни солсак, тура солиб тушиб қолсак, гап шунда-да!»— дейишаётир, дарёдай бўлиб тошаётир.

Шундай қилиб, каллар маслаҳатларини битириб, шаҳардан хабардор бўлиб, бориб-келиб юра берди.

Эрта муҳлат тамом бўлади, бек Равшанни шу ерга олиб келади. Каллар тўртови барвақт бориб, гаштагини қилиб, паловини еб, чойини ичиб, кайфини қилиб, баҳузур димоғини чоғлаб, «эртага қудагай кимга кўй сўяди», деб тўртови ўтириб эди. Шу куни кун пора-пора бўлиб ерга ўтирган вақтда жонивор Ғиркўк сузилиб, буйри-буйрига қопишиб, қорни қорнига ёпишиб, тер билан қотган чанглар ёнгоқдай думалоқ бўлиб, юнгига ёпишиб, Ширвонга кириб борди.

Шаҳарнинг ўртасида бозор жой. Дўконларни шипириб-сидирган. Бозоржойнинг ўртасида бир янги дор қурилган. Ҳасан кўнглида: «Шу дор бек Равшанга деб қурилган чнқар; бўлса-бўлмаса, эртага шу ерга келадиган бўлсам, кел, шу бугун шу ерда туриб дамимни олайин», деб тушиб, бир дўконга отини тортиб ўтира берди. Энди гапни каллардан эшитинг.

Тўртови ўтириб эди, Ҳасан мард ҳам шуларнинг қаватига томон бориб қўнди, у ҳам ўтира берди. Шунда масхарабоз кал айтди: «Айноқ, ишимиз яхши бўлди, ўнг келди, Равшанни энди айириб оладиган бўлдик, балки айириб олдик; Ана қара Ҳасан мард ҳам келди. Шу ўтирган йигит Чамбилнинг белидан, Евмитининг элидан келган Ҳасан марднинг ўзи шу».

Шунда Айноқ айтди: «Э учамдам ургур, ҳар кимни ҳам одам дейберасаним! Худо урганя йўқ, Ҳасан мард шундай бўлса, Ғирйўк от — овозаси оламни тутиб юрган от; бу от Ишрат девонанинг отидан ҳам ёмон, ўлибдим шундай бўлса! Мен эртага уруш бўлса, боядан бери шуни чоғлаб-кўзлаб ўтирибман; алов толни, мана бу қайрағочни суғуриб олиб, эртага тўдада «қадама оғоч» қиламап деб ўйлаб ўтирибман; Агар эртага баданни қизиса, шу девоиа отини қўйнимга солиб, кунни билан югуриб юрсам ҳам, бир нонча салмоғи бўлмас. Қандай қилиб бу Ҳасан мард бўлади, у Ғирйўк от бўлади?!» — деб укасини уришди. Шунда Терсакка қараб айтди: «Терсак! Шу одамни сен бир синла, қани қаёқнинг одами экан. Агар сенинг ҳам дидингга келмаса умдан кейини қўямиз».

Терсак дамиди ичга олиб, тишини тишига қўйиб, кипригини қоқмай тиклаб қолди. Туриб-туриб, анча вақтдан кейин дамиди чиқариб «ух» деди.

Эрсак айтди: «Э, Терсак, синадингни, қаернинг одами экан, шу от қаернинг оти экан?»

Шунда Терсак оға-иниларига қараб, Ҳасан марддан хабар бериб, бир сўз деб турибди:

Бу сўзларинг, Айноқ, бекор эканди,
Майдонга бу ҳам талабгор эканди.
Еби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди,
Боласин кўрмоққа кўп зор эканди,
Девона йўқ, бу аждаҳор эканди.

Садор этсанг сағрисиин газлайди,
Даштга қўйсанг, қулон ўтин излайди,
Ҳалидан «хонинг»нинг тахтин кўзлайди,
Ҳа, дегандан от майдонни созлайди,
Майдон кўрса кийикдай бўп хезлайди,
Душманга тишини доим тезлайди,
Еби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.

Мерган отар сувсиз чўлнинг онгини,
Томоша қил чин бедовийнинг тоини,
Эрта визом бойлаб уруш бошланса,
Отман деган кўрмай қолар чангини.
Еби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солиниг рапимини пайвастига,
Шу от кепти Қорахоннинг қасдига,
Энди майдон бек Равшаннинг устига,
Кесгир исфиҳонни олиб дастига,
Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига
Еби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.

Боласин кўрмакка афгор эканди,
Эрлиги-чи ҳар кимча бор эканди.
Икки қарич супра экан қулоғи,
Чу десанг тоғларни чоғлар димоғи,
Тошни янчар пўлат, асил туёғи,
Боласин учун саргайгандир сиёғи,
Боласин бойлаган олмос қиёғи,
Боласин кўрмоққа афгор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.

Жонвор узоқдан чопиб келибди,
Ҳосаки тулпор-да, совуб келибди,
Қорахоннинг қасдин топиб келибди,
Ширвон элга бало ёғиб келибди,
Еби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.
Равшанни кўрмоққа кўп вор эканди,

Мусофирлик, аттанг, бекор эканди.
Эрта билдим қиёматнинг бўларин,
Аниқ билдим Қорахоннинг ўларин,
Қочирмай йўлни шу от оларин.
Ширвон шоҳи оёқ ости бўларин.
Еби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.
Боласин кўрмоққа кўп вор эканди,
Мусофирлик, аттанг бекор эканди.

Айноқ айтди: «Нима бало бўлди сенга, Терсак! Уруш
эртага. Сен ҳалатдан кўрқиб, юрагинг ёрилиб, ҳар нима
дейбердинг, нима бало бўлди? Бўлмаса, Ишрат девонани
Ҳасанжон полвон деб сандираб ўтирибсан. Энди бўлмади,
юринглар бориб ўзидан сўраймиз. Ҳасан мард бўлса,
«Ҳасанхонман» дейди-да, кўяди, улай-булай сийпалаб

ўтирмайди»,— деб жойидан тура келди. Ана энди тўрт мард Ҳасанхон полвоннинг олдига келди. Салом бериб, кўришиб ўтирди. Айноқ қараса, бир «девозна» ўтирибди: дев сифат, бир аждаҳордай, ҳеч нарса ни кўзига нладиган эмас, балки назарига келтирмай писанд қиладиган ҳам эмас; шундай ҳайбатли, сиёсатли Айноқ ичида айтди: «Ҳасанхон экан, бечора Терсакни бекорга уришган эканман».

Айноқ полвон Ҳасан мардга қараб: «Сен қаердан бўласан?»— деб сўраб, муртини бураб, бир сўз айтаётти:

Қизил гул очилар гунчадан гунча,
Тоқатим йўқ таги гул очилгунча,
Суратга қаландар, тарзинг хонзода,
Сўйлагин, бўйнингдан, қаландар бачча.

Ҳали бу туришинг, дўстим, дарбадар,
Дарбадарлик билан кезиб ҳар шаҳар.
Келбатинг хонзода, турқинг қаландар,
Сўйлагин, бўйнингдан, қаландар бачча.

Сенинг, дўстим, ошённингни сўрайман,
Униб-ўсган маконингни сўрайман,
Нима ишга келганингни сўрайман,
Йўл бўлсин, қадингдан, қаландар бачча?

Жон жўра, айт, диёрнинг қайсиди?
Ростин айт, дўстим, шаҳринг қайсиди?
Қилиб юрган касби-коринг қайсиди?
Йўл бўлсин, қадингдан, қаландар бачча?

Менга айтгин, уругингни, отингни,
Баён бер, жон жўра, мамлакатингни,
Отанг ким, энанг ким, айтгин вотивингни,
Сўйлагин, бўйнингдан, қаландар бачча!

Жоним дўстим, баён айла билайин,
Ҳар сўзингга жоним қурбон қилайин.
Сўйлагин, бўйнингдан, дардинг билайин,
Сўйлагин, бўйнингдан, қаландар бачча!

Ростин айт, нима дер ўсган ерингин?
Жоним дўстим, яширмагин сирингни,

Усган диефингда хабар бер энди,
Сўйлагин, бўйингдан, қалайдар бачча!

Ҳасанхон полвон каллардан бу сўзни эшитиб, аввалдан ҳам кўп гап қилаётганини билдиб ўтириб эди; «Э жўра! Мени қўзғаб нима қиласан»,— деб бир сўз деди:

Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Жоним дўстим, мени асло қўзғама,
Биродар, аламиним кўпдир, сўрмагин!

Кокилининг банди-бандин туйдирма,
Қошинг кириб, қовоғингни уйдирма,
Биродар, аламиним кўпдир, сўрмагин,
Жон жўра, ўртанган жоним куйдирма!

Тарзимга қарасанг нодом боламан,
Қасд қилган ғаниминим ўтга соламан,
Жон жўра, ўртанган жоним куйдирма,
Чамбилбелда йўлбарслардан бўламан.

Чамбилнинг элида ўсган элатим,
Узоқда қолгандир аркон давлатим,
Жон жўра, ўртанган жоним куйдирма,
Чамбилбелда ботирлардан авлодим.

Мен ҳам бир боғчада боғнинг гулиман,
Отам ҳам эманнинг жони-дилиман,
Жон жўра, ўртанган жоним куйдирма,
Отим Ҳасан, Гўрўғлининг улиман.

Ташлаб келдим Чамбилбелдай элимин,
Булбулдай қип сайратаман тилимин,
Жон жўра, аламиним кўпдир, сўрмагин,
Излаб келдим хон Равшандай улимин.

Айноқ жойидан ирғиб турди, укалари ҳам тура келди; мард Ҳасан билан қучоқлашиб, қайтадан кўришиб айтди: «Яхши келибсан, жўра, жуда яхши келибсан. Бизлар ҳам, шу ерга Равшан келади деб, сенинг ўғлинг учун ўтирибмиз. Ана энди сен келдинг, ишимиз ўнг келди. Энди жўра, эртага Равшанхонни шу ерга ҳайдаб келади, насиб

қнаса талотўн бўлади, худо хоҳасса, Қорахон подшо ўлади, ер билан яқсон бўлади, тахти вайрон бўлади»,— деб Ҳасан мард билан паллар сўхбатлаша бердилар.

Айноқ укаларини юбориб Ғиркўн отга беда, еш олдириб келди. Ҳасанхон полвонга палов, гўнг, макти, барак бериб сийлаб, зиёфат устига зиёфат қилиб, чойни дамлаб, Ғиркўнни еслаб, эртаги урушининг гамини гамлаб, хотирини жамааб ўтира берди:

Қирқ кун муҳлати тамом бўлди. Қорахон подшога: «Тақсир подшоёним, кечаги гуноҳдорнинг муҳлати битди, ажали етди, анди олиб бориб, дорга осиб, бошини кесиб, доднин бермоқ керак»,— деб амалдорлари ара қилди. Қорахон подшо: «Олиб бориб, доднин беринглар, бугун осниглар, бошини кесинглар!» — деди.

Равшанжонни зиндондан чиқариб, бўйинга гул-ванжир солиб, теварагини кўп душман олиб, бўтадай бўвла-тиб, кўзини бойлаб, кўп аудумларни айлаб кела берди.

Равшан чиққан куни Зулхумор оғим, қанча қанчалари билан дод деб йиглаб, Равшанининг ўнг тарафидан келиб, тўрасининг доғига куйиб, бетини юлиб, довшининг борича чирқираб йиглаб келаёттипти. Бир тарафида кампир энаси дод деб, боласининг доғига куйиб, бетини юлиб, вой болам деб Равшанининг бўйинига осилиб келаёттипти.

Золимлар дорининг остига яқинлашиб қолди. Ҳасанхон Ғиркўннинг устига миниб, ёв-проғини чоқ қилиб, устига эски тўн кийиб, бир девона бўлиб туриб эди. Даста-даста, баланд-пастда, одам босиб кела берди аста-аста, майдон сипоҳига тўлиб кетди. Қорахон подшо салтанати билан, бир бўлак амалдор-умаролари билан келиб, бир яхши жойни олиб, тушиб ўтира берди. Баланд ҳам одам, паст ҳам одам.

Шунда, жаллод, миргазаблар Равшанни ҳайдаб кела берди. Ҳасан мард буни кўриб, кўзи ёшга тўлиб, жазавалари қўзғалиб, полвонлик томирлари уйғониб, ўзини тузаб тезлана берди. Шунда Жайноқ масхарабоз кал келиб, Ҳасан мардга айтди: «Ҳай-ҳай полвон, бундай қилма. Авва! ўглингни синайик, мардмикин, новардмикин, билайик».

Ҳасанхон полвоннинг аччиги келиб: «Э тентак! Менин ўглимнинг остида оти бор, устида тўни борки, буни синайсанми?»— деди.

Жайноқ айтди: «Полвон, бек Равшанни олиб келгандан дарров ўлдирмайди, ҳали қўяди. Қорахон подшонинг

бешта-тўртта катта амалдорлари, умаролари, ўглингнинг олдига борса керак, Равшанга айтса керак. «Хў ўзбак! Сен кўп ёш экансан, сени бизлар подшодан тилаб олайик ва мана Зулхумор сенинг ёринг экан, сен Зулхуморга ёр экансан, икковнинг ҳам ёш экансан, энди икковнингни айирмайик. Сен Қорахон подшонинг динниги киргин, лотга иқрор бўл, манотга банд бўл, тана худога тағи банд бўл, ойга, офтобга, юлдузга иқрор бўлсанг, шу Қорахон подшога бизлар сени ўғил қилиб, Зулхумор ёрингни сенга тўй қилиб берайик», дейди. Шунда ўғлинг бир хотин учун юртидан кечса, ўлимдан қўрқса, ўғлингнинг номард, қўрқоқанги; бўлмаса уларни айтмаса, ўғлингнинг устида бизлар ўламиз-ку. Қорахон подшога ўғил бўлса, келган ўз оёгинг, яна ўз оёгинг билан кета берасан-да! Уғлинг Қорахон подшога куёв, Ширвонга тўра ҳам подшо бўлиб қола беради,— деб маъқул қилди. Ҳасанхон ноилож тўхтади.

Равшанхонни зор йиглатиб, жаллодларга ҳайдатиб, дорнинг остига олиб келди. Шунда Қорахон подшонинг амри билан икки ҳудайчи, салом оғаси келиб, Равшанбекни дорнинг остида тўхтатиб, Қорахон подшонинг тили бўлиб, Равшанхонга қараб бир сўз айтди:

Қизил гул очилар гунчадан гунча,
Юракда дарду гам кўп турур анча,
Ўзбакнинг элидан келган ёш бачча,
Қулоқ сол, айтайин, сўзим бир неча.

Давлатим бор, турли кийиб жайнайин,
Қулоқ солгин, ўзбак, сенга сўйлайин.
Бу гапимга қулоқ солгин ёш бачча,
Эшитгин, сўзимни баён айлайин.

Жаллодлар опкелди, дорда сўяди,
Ўзинг ёш экансан, умринг зояди⁹⁰,
Ўзбакнинг элидан, келган ёш бачча,
Сени қандай қилиб кўзи қняди?

Бўйсунсанг Ширвон элининг хонига,
Кўнсанг агар вазирлар деганнга,
Сени дордан айириб олиб кетайик,
Агар кирсанг Қорахоннинг динига.

⁹⁰ Зоидир.

Бердирайик сенга Ширвон шаҳрини,
Сенга берсин гавнадаги вариини,
Обберайик сулуз қиз Зулхуморини,
Сеники қилайик валинг бариини.

Мен подшога еткизайин зорингни,
Эиёд қип Ширвонда вѣтиборингни.
Агар кирсанг Қорахоннинг динига,
Сенга олиб берай Хумор ёрингни.

Эшитиб ол вавирларнинг сўзини,
Ширвон элда подшо дейди ўзини.
Агар кирсанг Қорахоннинг динига,
Олиб берай сулув Хумор қизини.

Шунда Равшанхон полвон вазирларнинг бу гавиши
эшитиб, қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, «сен айтган
одаминг мен эмасман, мен қўрқоқ эмасман, ўлимдан қўр-
қадиган одаминг бошқадир», деб Ширвоннинг амалдор-
ларига қараб бир сўз айтиб турибди:

Сен айтган одаминг, золим, мен вмас,
Бир нечалар ўз ҳолини ченгамас,
Мен ўлмасам ўз ўлимдан кечмайман!
Азия бошинг оёгимга тенг эмас.

Бефарзанднинг кўрган куни зоям?
Йўқчилик жўмарднинг кўзин ўями?
Қўлингдан келганин қилгин, аяма!
Уламан деб мард йўлидан тоямн?

Равшанбек Ширвоннинг катталарига жавоб бериб,
ундан сўнг айтди: «Э ёронлар, вой йигилган томошабин-
лар! Мен энди бу дунёдан ўтиб бораётибман. Ҳали мен
ёш эдим, дунёдан тўйганлардан эмасман. Сизлар менинг
кўзимни бойлаб, олдиларингга солиб ҳайдаб келдинглар.
Энди менинг кўзимни очсанглар нима бўлади, мен ҳам
ёруғ дунёни бир кўрсам, ёш бола эдим, менинг ичимда
армоним кетмасин. Сизлардан менинг тилаган тилагим,
шу, бошқа сўзни демайман».

Шунда душманлар қувонишиб қолди. «Ишинг бўлма-
син, бу гапни сара айтди, очинглар кўзини! Ҳали бу
бола ёш бўлса ҳам ёмон ўр бола экан, кўзини очсанг,

шунча халқни кўрар, тўғараклаб турган жаллод, мирга-
забни кўрар, ана бу дорни кўрар, бўйнига тушиб турган
арқонни кўрар, ёш бола эмасми, қўрқар, кейин: «Мен
сизларнинг динларингга кираман»,— дер, дарров оч кў-
зини»,— дейберди. Миргазаб Равшаннинг икки кўзини
очди.

Равшайбек кўзини очиб қараса, бир ёрида Зулхумор
ёри, қанча канизлар, тўрасининг доғига куйиб, бетини
сўйиб, дод деб турибди; бир ёрида энаси — кампир Рав-
шаннинг доғига куйиб бу ҳам бетини сўйиб, вой болам
деб ўзини ураётир. Ширвон эли катта-кичик, яхши-ёмон,
югрук-чабон, қизу жувон — жами одамнинг бари томоша-
га йиғилган. Равшанбекка қарашиб турибди.

Равшанбек ўнг тарафига қараса, отаси — Ҳасан мард
полвон йўлбарсдай келиб турибди: остида Гиркўк оти,
шердай ҳайбати, қайнаб ғайрати, кўзи ёшга тўлиб, от
қўйини деб турибди. Отасини кўриб, асло далага чиқма-
ган бола эмасми, йиғлаб юборди.

«Вой ота» деб бақриб, Равшан полвон, шу ерда бир
сўз айтаётир:

Уйқуда бойлади нозик қўлимни
Соғиндим отажон, Чамбил элимни.
Тор зиндонда «во ота», деб йиғладим,
Кўрдингми, отажон, менинг ҳолимни?

Менга худо ғолиб қилди золимни,
Золим фалак кажга қурди фолимни.
Тор зиндонда «во ота», деб йиғладим,
Кўрдингми, отажон, менинг ҳолимни?

Вой отажон, кўрдингизми ҳолимни,
Атрофимда турган қанча золимни.
Тор зиндонда «во ота», деб йиғладим,
Кўрдингизми, меҳрибон, аҳволимни?

Йўлингга интизор бўлдим, отажон,
Сенсиз, ота, ночор бўлдим, отажон,
Балога гирифтор бўлдим, отажон,
Душманга хору зор бўлдим, отажон,
Бир кўрмоққа хумор бўлдим, отажон,
Ширвонда жуда хор бўлдим, отажон.

Меҳрибоним келган экан, минг шукур,
Мендан хабар олган экан, минг шукур,
Тулпорини елган экан, минг шукур,
Менга соя солган экан, минг шукур.
Тор зиндонда менинг йиғлаганимни
Билиб, отам келган экан, минг шукур,
Мени ўлдирмоқда келган Қорахон,
Энди золим ўлган экан, минг шукур.
Мен ёш эдим, гуноҳимни билмайман.
Равшан оёод бўлган экан, минг шукур.

Отажон, кўрдингми аҳволимни,
Тўгарагимни олиб турган золимни.
Чамбилбелга валлакат дер ўзингни,
Жон ота, чиқарсанг-чи, овозингни,
Отажон, эшитай энди сўзингни.

Душманларга ола қилгин кўзингни,
Майдонда ўйнатгин асби тозингни.
Ота, айириб ол Равшан кўзингни.
Жоним ота, кўрдингиз аҳволимни,
Тўгарагимни олиб турган золимни!

Ҳасан полвои, ўзи оловдай ёниб, дуддай тутаниб туриб
эди. Энди мардининг ғайрати келиб, жазаваси кўзағалиб,
ўғлининг бу сўзларини эшитиб бир наъра тортиб юбор-
ди, шу ерда турганларнинг кўпи эт-петидан тушиб, ақли
шошиб, эсидан адашиб, не ботирман деганлар туролмай
эмаклашиб, бари бирдай чувлашиб қолди.

Чувлаганининг маъноси бор эди: шу вақтда Ишрат
девона деган девона бор эди. Бир чўбури бор эди — хала-
каш. Халаласа, дингиллар эди. Қаерда йиғин-тўда бўлса,
шу ерга бориб бир хала урар эди, оти дингиллар эди,
нечовни тепиб йиқитар эди. Одамлар: «Ҳа баччагар, нега
ундай қиласан?»,— деса, «Бир пул берсанг ундай қил-
майман»,— дер эди. Шундай қилиб, одамлардан бир пул,
икки пул олар эди.

Бариси бу Ишрат девона деб: «Ҳа девона, ҳа девона,
қараб тур, сенинг ўйининг сўнг бўлади, бугун пулни
сенга кўп олиб берамиз»,— дейишаётир.

Шунда Ҳасанхон Ғиркўкка қамчи бериб, қиличини ги-
лофидан сугуриб от қўйиб турибди. Бир ёқда каллар ҳам

чоқ турибди. Ҳасанхон полвон қал жўраларига қараб,
отини майдонга ҳайдаб, бир сўз деб тури:

Келинг, каллар, кечинг жондан,
Умининг бўлса майдондан,
Сиз бир ёндан, мен бир ёндан,
От қўй ганимнинг устига,
Калла кесинг, қон тўкилсин,
Равшан полвоннинг устига.

От қўйинг, каллар, тўш-тўшдан,
Юракларинг темир-тошдан.
Дим иркилманг қизил бошдан,
От қўй ганимнинг қасдига,
Калла кесиб, қон тўкилсин, Айноқжон!
Равшан ўгилнинг устига.

От қўйинглар якка-якка,
Овоза солинг фалакка,
Душман бўлсин тикка-тикка,
От қўй ганимнинг қасдига,
Калла кесинг, қон тўкилсин,
Равшан ўгилнинг устига.

Уриб ўлдир бўйдогини,
Ярадор қил аҳмогини,
Қувинг, дўстлар, ҳўрқоғини,
От қўй ганимнинг қасдига,
Калла кесиб, қон тўкилсин, калларим,
Равшан ўгилнинг устига.

Оқ, қора бош, яшил туғлар
Тикилди майдон ичинда
Умировли не полвонлар
Йиқилди майдон ичинда,
Бўз тупроққа қирмизи қон
Сепилди майдон ичинда,
Не гўзаллар қадди ёйдай
Букилди майдон ичинда.
Оқ бадандан қизил қонлар
Тўкилди майдон ичинда.
Найза тегиб кировкалар
Сўтилди майдон ичинда.

Саф тортиб сатта бўйдоқлар,
Остида оти ўйноқлар,
Кумуш қўтосли байроқлар
Шириллаб майдон ичинда.

Саф тортибди сатта қувлар,
Қўйма дейишиб бари чувлар,
Оқ, қора бош тилла тувлар⁹¹.
Тикилди майдон ичинда,
Оғзи катта ашрапилар
Отилди майдон ичинда.
Мард йигитнинг ширин жони
Сотилди майдон ичинда.
Мард қўлида пўлат ханжар
Қатилди майдон ичинда.
Бўз тупроққа қирмизи қон
Қотилди майдон ичинда,
Шолғомдай бўп калла десанг
Отилди майдон ичинда.

Бағри тортиқ сарғиш ёйлар
Тортилди майдон ичинда.
Бор бугдойдай мурдалари
Етилди майдон ичинда.

Ясов тортган сатта «ботир»
Сайланишиб келаётир,
Паранг милтиқ патир-патир
Отилди майдон ичинда.

Бедовга ипак айиллар,
Душманини қилиб қойиллар.
Пўлат ўқли жазойиллар
Отилди майдон ичинди.

---

⁹¹ Туғлар.

Қўшин келди даста-даста,
Ясов тортди баланд-пастда.
Ким ўлди, ким бўлди хаста,
Уруш бўлди аста-аста,
Сўнг бўп қолди чапараста.

Ҳасан полвон найзадаст-да,
Санчилди майдон ичинда.

Қилич келар алаб-ялаб,
Ғариб кўнгил истар талаб,
Олтин коса, гулгун шароб
Ичилди майдон ичинда.
Ажаллининг кафан тўни
Бнчилди майдон ичинда.

От қўяди тўплаб-тўплаб,
Фарангининг оғзин қоплаб,
Қўш жиловни қўлга жуплаб,
Чарх урди майдон ичинда.

Улган отдан оғиб тушиб,
Уликлар қолди айқашиб,
Отлар юролмай чалкашиб,
Кўп ўликлар қопдай ишиб,
Ҳар ўликка қузгун тушиб,
Ғажир қўниб тортқилашиб,
Тортишди майдон ичинда.

Гоҳ ул қувиб, гоҳ бул қувиб,
Қиличин қон билан ювиб,
Душман бошига кун тувиб⁸²
Майдонда бедовлар сувиб⁸³
Гурзи, ханжар кўкдан ёғиб,
Ажаллилар қирғин топиб,
Ғиркўкни Ҳасанхон чопиб,
От қўяди оғиб-оғиб,
Қўйишди майдон ичинда.

---

⁸² Тугиб.

⁸³ Совиб.

Дутор бўйни араби отлар
Чу деса бир қирдан хатлар,
Яшин қанот хоназотлар
Қутулди майдон ичинда.

Ҳар тарафдан ол-ҳа, дейишиб,
Ол-ҳа ханжар, сол-ҳа, дейишиб,
Тил билмасга бўл-ҳа, дейишиб,
Майлинг бўлса кел-ҳа, дейишиб,
Келиб қўлингни ол-ҳа, дейишиб,
Қармашди майдон ичинда.

Зумрат довуллар қоқилди.
Душман душманга боқилди.
Устихонга ўт ёқилди,
Суришди майдон ичинда.

Қиргий юрар қияда,
Лочин ётар уяда.
Тўрт кал у қам қиради.
Ҳасанхондан зиёда.

Энди кўринг Айноқни,
Масхарабоз Жайноқни,
Қўшиннинг олдин олади,
Етканини солади,
Кимга етса шу каллар,
Етганда икки бўлади.

Тўдани Айноқ олади,
Айириб олиб бўлади.
Ким йўлиқса Айноққа,
Учрашгандан ўлади.

Қўлида икки таёғи,
Таёғқа ўхшамас снёғи.
Икки ёғочни суғуриб оп,
Қадама таёқ бояғи.

Айноқ муртин бурайди,
Оёгин ерга тирайди,
Чилладаги норга ўхшаб
Айноқ кал гургурайди.

Калтакларин отади,
Айноқ жонин сотади,
Катта тўпнинг ўқидай
Кўп одамни шипириб.
Қўймасдан олиб кетади.

Етганча Айноқ ўйнайди,
Ушлаб олса қўймайди.
Таёгига етганча,
Тепиб кетар нечовни,
Майиб қилмай қўймайди.

Таёгин отиб қолади,
Нечовлар ётиб қолади.
Айноқ калнинг таёги
Теккан қотиб қолади.

Энди Айноқ маст бўлди,
Ҳасан билан дўст бўлди,
Ким қўшинни кўп қирар
Деган гаров-бас бўлди.

Шу сабабдан, ёронлар,
Елиб қирди Айноқ кал,
Кўп бўп турган қўшинни
Бўлиб қирди Айноқ кал,
Дарёдай бўп урушда
Тўлиб қирди Айноқ кал.

Айноқжон қам зўр эди,
Мингга баробар эди,
Бундай қўшин бўлган сўнг.
Катта аждаҳор эди.

Илгари — ёш вақтида
Қатордаги нор эди.

Айноқ ур-қа, ур, деди,
Ботир бўлсанг тур!— деди.
Бақриб айтди Айноқ кал:
Талабгор бўлсанг кир!— деди.
Айноқни энди кўр!— деди.

Ейман, дейди гўшини.
Қайрайди кал тишини:
Энди кўринг, ёронлар,
Айноқ калнинг ишини.
Қўрқип қопти каллардан
Қорахоннинг қўшини.

У ҳам келаётири⁹⁴,
Мард Ҳасаннинг гирди
Қармаб олаётири⁹⁵.
Чиқармоққа қўймади,
Жамаб олаётири.
Ажаллиси шу ерда,
Кўринг, ўлаётири.

У ҳам «қўйма-қўйма!» деб,
Бу ҳам «бизни дема» деб.
«Ҳа сеними, ҳа сени,
Ўликни мунча уйма, деб,
Пул опмидинг ўликка?
Бизга энди тегма!» деб,

Қорахоннинг қўшини
Жонин сотаётири,
Мард Ҳасаннинг гардини
Қат-қат тутаётири.
Сариг ёй ҳам милтиқни
Ҳа деб отаётири,

---

⁹⁴ Келаётибди.

⁹⁵ Олаётибди.

Нишона қип Ҳасанни
Уққа тутаётирин.

Жондан кечган мард Ҳасан
Кўп қўшинга уринди.
Душманларнинг кўзига
Биров минг бўп кўринди.
Отин чопди мард Ҳасан,
Олди жуда ўр энди.
Бақиради Айноқ кал:
— Аямай Ҳасан, қир энди!
Бу томон бари амалдор.
Шу тўпга ўзинг кир энди.
Ботирман деган бекларнинг
Жавосини бер энди!
Узинг киргин тўдага,
Чеккани менга бер энди!
Узингдан мени кам дема,
Айноқ кални кўр энди.
Сен нечовни ўлдирсанг,
Адашмай санай бер энди.
Сеники кўпми, меники,
Адашмайин юр энди.
Қиличга ўлган сеники,
Таёққа ўлган меники,
Ҳисоблаб ҳам кўр энди.

Айноқ шундай ошади,
Ҳасанман гаровлашади.
Қорахоннинг қўшини
Булардан жуда шошади.
Бир-биринга шивирлаб:
«Энди қайтамиз⁹⁶», дейишади.

Ҳасан юрар гурғураб,
Гиркўк оти пирқираб,
Қаёққа Ҳасан қараса,
Олди қочар тирқираб.
Айноқ кал ҳам маст бўлди,
Қўйма дейди варқираб.

---

⁹⁶ Қандай қиламиз?

Уч укаси четни опти,
Қувнб юрур зирқираб.
Қорахоннинг қўшни
Шошиб қолди, ёронлар,
Қиргин жуда ҳаддидан
Ошиб қолди, ёронлар.
Шоҳга жуда катта гам
Тушиб қолди, ёронлар.

Айтганингча бор эди,
Урушга хумор эди.
Мард Ҳасан ҳам Айноқ кал
Қорахоннинг элига
Оч бўридай дориди.

Энди кўринг, мард Ҳасан
Марди-майдон этади.
Туйгундай бўп тикилса,
Қувганига этади.
Енашса марднинг қиличи
Икки бўлиб ўтади.
Шамоли тегса қиличнинг,
У ҳам типирлаб этади.
Фирқўкдай от остида,
Қимни қувса этади.
Дўнгни, пастни билмайди,
Ўлик тўшаб кетади.
Бундай бўлса қиргини,
Қўшини қочмай нетади?

Маслаҳат қип кўп қўшин:
«Энди қочсак нетади?»
Эшитмасин Қорахон
У ҳам охир қочади-да?
Қаёқдан қўшини этади.
Шундай қирса шу одам
Кечгача ода этади.
Энди буни нетамиз?
Не маслаҳат этамиз?
Бир одамдан, ёронлар,
Қаёққа қочиб кетамиз.
Одам эмас, парими?

Бу жаҳоннинг зўрими?
Евда ё бир бўрими?
Соҳибқирон кўп ўтган,
Ё шуларнинг бирими?
Одам шундай бўларми?
Бир кўшинга бир одам
Шундай зўрлик қиларми?
Кўшинни шундай қувганин
Ҳеч қария биларми?
Ким жонига пул олган,
Бекорга одам ўларми?!»

Ҳасан қилди хурушди,
Гиркўкка қамчи қўшди.
Гиркўк оғзинин очди,
Кўлтиқдан парин сочди,
Жонвор қушдай учди,
Кўшинга аралашди.
Буни кўрган кўп кўшин
Кўрқиб юраги шишди.
Кўшин келар тўп-тўп бўп,
Ҳар тўпи ундан кўп бўп,
Қанча келса Ҳасанга
Бариси бирдан соп бўп.

Ҳасан қилди хурушди,
Тинмай полвон урушди.
Баракалла Ҳасанга
Кўп кўшинман урушди.
Бахт қаради Ҳасанга,
Каллар ҳамдам беришди.
Буни кўриб кўп душман
Кўзидан тўкди ёшди.
«Энди қайтай⁹⁷ қочсак?»,— деб
Бир-бириман кенгашди,
Кўрқоқлари ёнқайиб,
Тошлоқ панадан қочди.

Энди каллар тошади,
Тинмай ҳайҳайлашади.

---

⁹⁷ Қандай қилар — нима бўлади?

Не ботирлар шошади,
Шошмай қайтсин⁹⁸ ботирлар,
Кўп майдонлар бўшади.

Ким йўлиқса Айноққа,
Тўп этиб остига тушади.
Кочмасин, деб шу каллар,
Четлаб қувалашади.
Не ботирлар ҳингқиллаб.
Дустуман бўп йиқилиб,
Тупроқ, қумини ошади.

Ҳасан отин тўдага
Солиб бораётири.

Кимга етса жонини
Олиб бораётири.
Қўлидаги ханжари
Бўлиб бораётири.

Ким йўлиқса Ҳасанга
Улиб бораётири.
Гиркўк оти остида,
Елиб бораётири.
Қўрқоқлигин шу элнинг
Билиб бораётири.
Билганини Ҳасанхон
Қириб бораётири.

Ботирлигин билдирди,
Ичин гамга тўлдирди.
Не бир менман деганининг
Бошин кесиб ўлдирди.

Ҳасан юрур толмайин,
Бирор дамин олмайин.
Қўймайман, дер, Ҳасанжон,
— Баринг адо қилайин!

Ҳа деб Ҳасан от қўйди,
Ортидан каллар чоқ қўйди.

—
дэй қиласин.

Қорахоннинг дилига,
Ҳасан катта доғ қўйди.
Ҳасанхоннинг кўзига
Туман кўчгандай бўлди.
Ҳасан полвон майдонда
Арақ ичгандай бўлди.

Ҳасан ботир майдонда
Қизни қучгандай бўлди.
Қорахоннинг шу куни
Кайфи учгандай бўлди.
Чувлаб ётир кўп қўшин
Қундуз кўчгандай бўлди.
Ярқиллашиб қиличлар,
Юлдуз учгандай бўлди.
Ҳасанхоннинг Ғиротни
Қонни кечгандай бўлди.
Совуб келган Ғиркўк от
Огзин очгандай бўлди.

Бир найзага Ҳасанхон
Юзни санчгандай бўлди.
Ширвоиннинг шу лашкари
Ордан кечгандай бўлди.
Қорахон шоҳнинг чироғи
Шу кун ўчгандай бўлди.
Ҳасанхоннинг кўнганда
Қўшин қочгандай бўлди.
Ошиқларга сулув қиз
Қўйини очгандай бўлди.

Ҳасан юри қиздай бўп,
Кўлда ўрдак, гоздай бўп,
Қўрққанидан Қорахон
Ранги ўчиб бўздай бўп.
Шу қўшиннинг кўнганда
Дунё қолди муздай бўп.
Ширвоиннинг не бир ботнири
Шу куни қолди ҳездай бўп.
Ҳасанхоннинг майдони
Кайф берар қимиздай бўп.
Ҳасанхоннинг олдида

Қорахоншоҳ ердай бўп.
Йиқилиб ётир кўп душман
Оғзи очилиб гўрдай бўп.
Кўп қўшинни қувалаб.
Ҳасан юри шердай бўп.
Ҳеч ким чиқмай баробар
Елғиз ўзи эрдай бўп.

Урди Ҳасан довулди.
Қаттиқ тортиб айилди.
Ҳасанхондай полвонга
Қорахон шоҳ қойилди.

Ҳасан қилди эрликни,
Майдонда полвонгирликни,
Қорахон қўшинига
Бир ўзи қилди зўрликни.

Ҳасан полвон оп қўйди
Шу қўшиннинг эсини,
Бир қўшинга бир ботир
Зўрлик қилса, ёронлар,
Биз мақтайик несини.

Ҳасан ишин ишлади,
Пастки лабин тишлади.
Йиғилиб келган қўшиннинг
Кўпини қириб ташлади.
Ози қолди, қўрқоғи
Қўрқиб қоча бошлади.
Даладаги зўр каллар.
«Туравор!» деб ушлади.

Йиғилиб, қўрқиб эланса,
Ухшатиб уч-тўрт муштлади.
Ҳасан вақтин хушлади.
Иши яхши тишлади.
Остидаги Гиркўкни.

кун тўй қилиб. Зулхуморойни Равшанхонга никоҳ қилиб берди.

Тўй тарқади. Ҳасанхон полвон Ширвоннинг катта-кичигини йиғиб, шу Ширвонни калларга топширди. Айноқ жўрасини Ширвон шаҳрига подшо қилди, укаларни вазир, маҳрам қилди.

Зулхумор ойимни қанча қули-чўриси билан, неча яхши қанизлари билан, қанча жоду кўзлари билан, ширин сўзлари билан, ўйинчи қизлари билан олиб, Равшанхон полвон йўлга тушди. Равшанхоннинг энаси: «Мени ташлаб кетдингми»,— деб йиглаб; ноилж жавоб берди. Айноқ ва бошқалари неча кунлик ерга чиқиб, хўшлашиб қайтдилар.

Ҳасанхон бошлиқ йўлни бошлаб, неча кун йўл юриб, қанча сувсиз чўл юриб, озгина эмас, мўл юриб, ахири Чамбилга етдилар.

Отаси Гўрўғлибек, энаси Юнус, Мисқол парилар, ёри хон Далли, қирқ йигит жўраси бари олдига чиқиб, Ҳасанхон билан, Равшанбек билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашиб, Зулхумор ойим билан, неча қаниз қизлари билан танишиб, иззат-икромлар билан Чамбилга олиб бордилар.

Гўрўғлибек Ёвми-Таканинг элига одам қўйиб, Зулхумор ойимга тўй бошлаб, қирқ кун тўй қилиб, қанча ўйин қилиб, тўйни тарқатди. Кўп инъом-эҳсонлар билан тўйни тамом қилиб, мурод-мақсадларига етди.